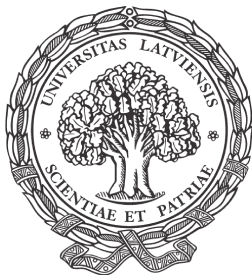


LATVIJAS UNIVERSITĀTE
JURIDISKĀ FAKULTĀTE



Diāna Apse

PROMOCIJAI IZVIRZĪTO DARBU KOPSAVILKUMS
(PUBLIKĀCIJU KOPA)

Saskaņā ar Ministru kabineta 2005. gada 27. decembra noteikumu Nr. 1001
„Doktora zinātniskā grāda piešķiršanas (promocijas) kārtība un kritēriji” 3.2. punkts

**TIESĪBU PALĪGAVOTU MIJIEDARBĪBAS
ASPEKTI**

Doktora zinātniskā grāda iegūšanai juridiskajā zinātnē
Apakšnozare: tiesību teorija un vēsture

Rīga 2013

Promocijas darbs kā publikāciju kopa izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē pamatā laika posmā no 2002. līdz 2013. gadam.



**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

no 2012. gada līdz 2013. gadam ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē - 2” Nr. 2011/0054/1DP/1.1.2.1.2/11/IPIA/VIAA/002.

Darba struktūra: trīspadsmit publikāciju kopa

Darba zinātniskais vadītājs: *Dr. iur. Romāns Apsītis*

Darba recenzenti:

1. Asoc. prof., *dr. iur. Jaurīte Briede*
2. Prof., *dr. iur. Ilma Čepāne*
3. Prof., *dr. iur. Julia Laffranque*, Tartu Universitāte (Igaunija)

LU Juridiskās fakultātes promocijas padomes priekšsēdētājs:

Dr. iur. Latvijas Universitātes profesors **Ringolds Balodis**

Promocijas darba (publikāciju kopas) aizstāvēšana notiks 2013. gada 18. jūnijā Latvijas Universitātes Juridiskās zinātnes nozares valststiesību, starptautisko tiesību, tiesību teorijas un vēstures un policijas tiesību apakšnozaru nozares promocijas padomes atklātā sēdē.

Ar promocijas darbu (publikāciju koku) un kopsavilkumu var iepazīties Latvijas Universitātes Bibliotēkas Daudznozaru bibliotēkā: datorika, juridiskās zinātnes, teoloģija, Rīgā, Raiņa bulv. 19.

LU Juridiskās zinātnes nozares valststiesību, starptautisko tiesību, tiesību teorijas un vēstures un policijas tiesību apakšnozaru nozares promocijas padomes priekšsēdētājs:

Dr. iur. Latvijas Universitātes profesors **Ringolds Balodis** _____

sekretāre: Asoc. prof., *dr. iur. Jaurīte Briede* _____

© Latvijas Universitāte, 2013

© Diāna Apse, 2013

ISBN 978-9984-45-684-3

ANOTĀCIJA

Darba „**Tiesību palīgavotu mijiedarbības aspekti**” (veidots kā publikāciju kopa) tēmas izvēles pamatā ir novērojumi, ka gan Latvijas tiesību piemērošanas praksē, gan tiesiskajā domā joprojām dominē vienkāršota izpratne par tiesību palīgavotiem un to nozīmi, kā arī tas, ka pietrūkst pētījumu par Latvijas tiesību avotu daudzveidību un to savstarpējo mijiedarbību. Tas veicina tiesību ignoranci – nepārzinot bijušo un esošo tiesisko regulējumu, tiesību zinātnes un prakses tendences, tiek pieprasīts šķietami jauns noregulējums. Publikāciju kopā izvērsti pētīti un novērtēti tieši tiesību palīgavotu mijiedarbības ar citiem tiesību palīgavotiem, tiesību piemērošanas līdzekļiem un pamatavotiem aspekti tiesībvēsturiskā, tiesībteorētiskā un tiesībsocioloģiskā griezumā. Šāda veida pētījumi par tiesību palīgavotiem iepriekš nav veikti. Atklātie dažādie palīgavotu mijiedarbības aspekti norāda uz iepriekšējās pieredzes nozīmīgumu tiesiskās domāšanas un tiesisko kopsakarību izpratnes veidošanā, uzsverot, ko bija vērts paturēt, lai tiesību kultūras mantojums nesaruktu, bet būtu dzīvotspējīgas tiesību sistēmas pamatā. Latvijas tiesiskās domas attīstības nolūkā darbā atsevišķi pētītas tiesnešu atsevišķās domas un tiesībsarga atzinumi, norādot uz to nozīmi un vietu tiesību palīgavotu un tiesību palīglīdzekļu vidū, izstrādājot to jaunas klasifikācijas. Īpaši aktualizēts jautājums par nepieciešamību veicināt izpratni par tiesību palīgavotu izmantošanas lomu valsts pārvaldē, lai mazinātu pārmērīgas kazuistiska tiesiska regulējuma ieviešanas tendences, attīstot sabalansētu tiesību jaunradi. Tas rezultējies Valsts prezidenta 2012. gada 12. decembra rīkojumā Nr. 7 „Par priekšlikumu izstrādi likumu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai”, ko līdzparakstījis Tieslietu ministrs J.Bordāns, kā arī atsevišķo domu pieejamībā pie AT Senāta spriedumiem. Promocijas darba rezultāti izklāstīti septiņos kopsavilkuma tēžu blokos (35 tēzes).

Kopā izmantoti 441 avots – 220 literatūras avoti latviešu, angļu, vācu un krievu valodā un 221 juridiskās prakses materiālu vienības, no tiem 203 tiesu nolēmumi.

Atslēgvārdi: tiesību palīgavoti, judikatūra, tiesnešu atsevišķās domas, tiesību efektivitāte.

SATURS

Anotācija	3
Tiesību palīgavotu mijiedarbības aspekti	5
Ievads	5
Tēmas aktualitāte	5
Darba mērķis, uzdevumi, struktūra un metodes	7
Darba teorētiskā nozīme un praktiskā pielietojamība	10
Darba rezultātu aprobācija	11
Nozīmīgākās publikācijas (saraksts)	15
Izmantoto avotu, literatūras un tiesību avotu raksturojums	17
Tēžu izklāsts	19
1. Tiesu prakse un Latvijas Senāta Administratīvais departaments (1918–1940)	19
2. Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa	20
3. Sekundāro tiesību avotu fraktalitāte konstitucionālajā un administratīvajā jurisdikcijā	24
4. Dissenting opinion and other subsidiary sources of Law as creators of legal idea in the period of the legal system collapse (Tiesnešu atsevišķās domas un citi tiesību palīgavoti – Latvijas tiesiskās domas veidotāji tiesību sistēmas „lūzuma” posmā)	28
5. Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē	33
6. Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma	35
7. Vērtības, tiesību efektivitātes traucējumi un tiesību palīgavoti	38
8. Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā	41
9. The development of Trends in Understanding and Applying the Subsidiary Sources of Law (Attīstības tendences citu tiesību palīgavotu izpratnē un pielietošanā)	43
10. Tiesiskums un tiesību palīgavoti	48
11. The Influence of Subsidiary Sources of Law on the Quality of Legal Acts in the Legislative Process and the System of National Governance (Tiesību palīgavotu ietekme uz tiesību aktu kvalitāti likumdošanas procesā un valsts pārvaldē)	50
12. „Tiesību zinātnes jēdziena saturs un loma mijiedarbībā ar citiem tiesību palīgavotiem aktuālu tiesību jautājumu risināšanā”, pieņemts publicēšanai Latvijas Universitātes žurnālā „Latvijas Vēsture”	52
13. „Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības”, pieņemts publicēšanai žurnālā „Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne” izdevumā „Tiesību zinātnes nākotnei, 2”	56
Tēžu kopsavilkums	60
Izmantotie avoti kopsavilkumā	65
Literatūra	65
Tiesu prakse	67
Citi prakses materiāli	68
Tiesību akti	69
Avoti internetā	69

TIESĪBU PALĪGAVOTU MIJIEDARBĪBAS ASPEKTI

Ievads

Tiesību avotu daudzveidība, to normatīvitate un savstarpējā mijiedarbība ir viens no galvenajiem katru tiesību sistēmu raksturojošiem elementiem. Savukārt tiesību sistēmu atšķirību noteicošais faktors lielā mērā atkarīgs no konkrētajā tiesību sistēmā dominējošiem un pakārtotajiem tiesību avotiem.

Tiesību avotu iedalījums pamatavotos un palīgavotos¹ norāda uz to atšķirīgo normatīvitatei konkrētajā tiesību sistēmā, taču šāds formālais iedalījums nenozīmē, ka kāds no atsevišķiem tiesību avota veidiem būtu mazāk svarīgs. Tie visi veido vienotu tiesību avotu sistēmu, kurā katrs elements ir saistīts ar citu un tieši to savstarpējai mijiedarbība ietekmē tiesību tālāku attīstību.

Ja tiesību pamatavotu nosacīti varētu salīdzināt ar aku, kurā atrodamas un uzkrājas tiesības, tad tiesību palīgavots būtu šādas akas vinda, ar kuras palīdzību šīs tiesības ieraugāmas un „izsmeļamas”.

Tieši tiesību palīgavotiem ir vislielākā nozīme tiesību normu piemērošanā un tiesību tālākveidošanā. „*Tiesību jēdziena satura atklāšanā vislielākā nozīme ir tieši palīgavotiem un palīglīdzekļiem, kas ar savu ieteikuma raksturu ietekmē visspēcīgāk juridisko domu jaunā nenoregulētās vai nepilnīgi regulētās situācijās.*”²

Viena no demokrātiskas un tiesiskas valsts tiesību sistēmas pazīmēm ir valsts varas institūciju lēmumu pamatotība – likuma teksta un vērtību harmonija. Līdz ar to tiesību palīgavotiem un tiesību piemērošanas palīglīdzekļiem to savstarpēja mijiedarbībā ir jo īpaši būtiska nozīme, veicinot taisnīgu nolēmumu pieņemšanu. Tāpēc arī tiesību palīgavotu un tiesību piemērošanas palīglīdzekļu mijiedarbības izpausmju galveno aspektu izpēte Latvijas tiesību piemērošanas praksē dos pieņemamu Latvijas tiesiskajā domā un dažādos tiesībpolitiskos risinājumos.

Tēmas aktualitāte

Darba (veidots kā publikāciju kopa) tēmas izvēles pamatā ir novērojumi, ka gan Latvijas tiesību piemērošanas praksē, gan tiesiskajā domā joprojām dominē vienkāršota izpratne par tiesību palīgavotiem un to nozīmi, kā arī tas, ka pietrūkst pētījumu par Latvijas tiesību avotu daudzveidību un to savstarpējo mijiedarbību kā jaunu un neizpētītu fenomenu Latvijas tiesību sistēmā. Tas

¹ *Neimanis J.* Ievads tiesībās. – Rīga: autora izd., 2004, 72.–73. lpp.

² *Apse D.* Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma. Referāts. Nolasīts LU Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras konferencē „Juristi enciklopēdisti Latvijas jurisprudencē”. 12.02.2009.

veicina tiesību ignoranci – nepārzinot bijušo un esošo tiesisko regulējumu, tiesību zinātnes un prakses tendences, tiek pieprasīts šķietami jauns noregulējums. Vienlaikus tas arī izskaidro šajā pētījumā izmantotās bibliogrāfijas latviešu valodā ierobežoto apjomu.

Profesors Vasilijš Sinaiskis paudis uzskatu, ka kultūra nav iespējama bez tiesībām. 1933. gadā profesors V. Sinaiskis izteica vēlējumu, „lai tiesību teorija un prakse viena otru apaugļotu”. Viņš norādīja, ka jo vairāk tiesības attīstās kazuistikas ceļā, jo mazāk tajās ierādīta vieta tiesību teorijai, t.i., mērķveidīgai tiesisku normu radīšanai un attīstībai. Kazuistika tiesībās ir pretēji proporcionāla tiesību teorijai.³ Tiesību palīgavotu mijiedarbības tālāku izpēti profesors nav veicis.

Savukārt profesors Augusts Lēbers (*August Loeber*) uzsvēris, ka zinātniska darbība var iegūt augstu faktisku nozīmi. Tiesnesis nevar ignorēt to, ko vispārība atzīst par pareizu. „*Tiesu prakse nevar ignorēt tiesību zinātni, jo bez tās tiesības nevar attīstīties vēlamī*”.⁴ Savukārt par tiesībām zinātne var kļūt – tāpat kā tiesu prakse – cik tālu tā apmierina ieradumu tiesību priekšnoteikumus. No tiesiskiem jēdzieniem attīstās apzinīga tiesāšana un ar to arī tiesību zinātne, kuras uzdevums ir iedalīt jēdzienus un pazīt tajos esošo materiālu.⁵ Tomēr arī viņš neveic tālāku padziļinātu tiesību palīgavotu mijiedarbības apstākļu analīzi.

Atjaunotajā Latvijas valstī bijuši atsevišķi metodoloģiski pētījumi par tiesību palīgavotu daudzveidību, kuros to savstarpējās mijiedarbības aspekti aplūkoti tikai epizodiski. Tā, piemēram, Dr. iur. Daiga (Iļjanova) Rezevska aplūkojot tiesību avotu vispārīgo spēku kritērijus, apskatījusi tos atbilstoši iedalījumam patstāvīgos (pamata un papildu) un palīgtiesību (judikatūra, tiesību doktrīna, normatīvo aktu izstrādes procesa materiāli) avotos.⁶ Pārdomas par judikatūras atziņu izmantošanu vai noraidīšanu tiesību tālākveidošanā, tiesību doktrīnas pakārtoto lomu un normatīvo aktu sagatavošanas dokumentu nozīmi normas pamatvērtību atklāšanā, aplūkojusi arī Dr. iur. Ginta Sniedzīte, izmantojot D. Iļjanovas nosaukto tiesību palīgavotu klasifikāciju, kas veidota, analizējot Aleksandra Pečenika ieskatus par tiesību palīgavotiem, tālākās tiesību palīgavotu mijiedarbības izpausmēs neiedziļinoties.⁷

Lai uzsvērtu tiesību palīgavotu nozīmi tiesību piemērošanā un tiesību jaunradē, vairāku gadu laikā sagatavotajā publikāciju kopā izvērsti pētīti un novērtēti

³ *Sinaiskis V.* Civiltiesību teorija un prakse. *Jurists*, 1933, Nr. 4/5, 97.–103. lpp.

⁴ *Lēbers A.* Ievads tiesību zinībās. Studentu padomes izdevums, Ģeodezijas un topogrāfijas Lito-grāfija, 81. lpp.

⁵ *Loebers A.* Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Studentu padomes grāmatnīca. LU, 1922, 23.–24. lpp.

⁶ *Iļjanova D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Ratio iuris, 2005, 57.–58. lpp.

⁷ *Sniedzīte G.* Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, 18.10.2005., Nr. 39. Piem., Dr. iur. G. Sniedzīte secinājusi, ka līdzīgi kā izvērtējot judikatūras atziņas arī tiesību doktrīnas atziņas tiesību piemērotājs var pārņemt un var kritizēt, tomēr tiesību doktrīnai nepiemīt no vienlīdzības, tiesiskās pašārvības un tiesību kontinuitātes principiem izrietošais spēks. Judikatūras saistošais spēks nav iepriekš noteikts un obligāts.

tieši tiesību palīgvotņu mijiedarbības ar citiem tiesību palīgvotņiem un pamatvotņiem aspekti tiesībvēsturiskā, tiesībteorētiskā un tiesībsocioloģiskā griezumā. Šāda veida pētījumi par tiesību palīgvotņiem iepriekš nav veikti. Tiem ir svarīga nozīme arī tiesību zinātņu studiju programmas didaktikā. Pētnieciskajā darbā iegūtais fakts materiāls un atziņas ir iekļautas autores docētajosursos „Tiesību teorija” Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē un „Ievads Latvijas tiesību sistēmā” citās LU fakultātēs (Ekonomikas un vadības zinātņu, Humanitāro zinātņu u.c. fakultātēs).

Papildus galvenajam izpētes objektam – tiesību palīgvotņu mijiedarbības aspektiem publikāciju kopā aplūkoti arī jautājumi par tiesību piemērošanas palīgīdzekļiem, kuri tiesiskai un demokrātiskai valstij atbilstošas tiesību izpratnes un piemērošanas veicināšanai bieži ir tikpat nozīmīgi kā tiesību palīgvotņi.

Katrs raksts kopējā temata ietvaros atklāj dažādus palīgvotņu mijiedarbības aspektus. Katrs no tiem norāda uz iepriekšējās pieredzes nozīmīgumu tiesiskās domāšanas un tiesisko kopsakarību izpratnes veidošanā, uzsverot, ka tiesību jautājumi atkārtojas un tie jau ir tikuši atbildēti.

Latvijas tiesiskās domas attīstības nolūkā pētījumā atsevišķi pētītas tiesnešu atsevišķās domas un tiesībsarga atzinumi, norādot uz to nozīmi un vietu tiesību palīgvotņu un tiesību palīgīdzekļu vidū un vienlaikus izstrādājot to klasifikācijas iespējas. Īpaši aktualizēts jautājums par nepieciešamību veicināt izpratni par tiesību palīgvotņu izmantošanas lomu valsts pārvaldē, lai mazinātu pārmērīgas kazuistiska tiesiska regulējuma ieviešanas tendences, attīstot sabalansētu tiesību jaunradi (skat. „Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē”, „Tiesību palīgvotņu ietekme uz tiesību aktu kvalitāti likumdošanas procesā un valsts pārvaldē”). Publikāciju kopa attiecas uz tiesību teorijas un tiesību vēstures pētījumu jomu.

Darba mērķis, uzdevumi, struktūra un metodes

Darba mērķis ir pētīt un novērtēt galvenos tiesību palīgvotņu mijiedarbības aspektus (visus iespējamus tiesību palīgvotņu mijiedarbības aspektus viena promocijas darba ietvaros tā ierobežotā apjoma dēļ nav iespējams aplūkot) kā tiesību palīgvotņu savstarpējās mijiedarbības fenomenu, tiesību palīgvotņu izmantošanas nozīmi citos avotos un dažādos institucionālos līmeņos, veidot tiesību palīgvotņu izpratnes attīstības, savstarpējās mijiedarbības un to klasifikācijas pārskatu, izmantojot kontinentālās Eiropas tiesību loka lielāko jurisdikciju pieredzi tiesību palīgvotņu izmantošanas jomā.

Darba uzdevumi:

- 1) izpētīt tiesību palīgvotņu izmantošanas attīstību Latvijas tiesu praksē dažādos Latvijas tiesību sistēmas veidošanās nozīmīgos laika posmos;

- 2) izstrādāt jaunas tiesībteorētiskas tiesību palīgavotu un to mijiedarbības aspektu iedalījuma kategorijas;
- 3) veidot tiesnešu atsevišķo domu kā tiesību jaunrades un tiesībpolitikas korekcijas līdzekļa klasifikāciju pēc to satura;
- 4) novērtēt Tiesībsarga atzinumu vietu un lomu tiesību palīgavotu vidū;
- 5) izpētīt judikatūras jēdziena satura izpratnes attīstību un tās mijiedarbības faktorus ar citiem tiesību palīgavotiem, uzlabot judikatūras atziņu atlases kritēriju iedalījumu;
- 6) analizēt tiesību palīgavotu savstarpējās mijiedarbības nozīmi, kontekstā ar atsevišķu tiesību pamatavotu satura noskaidrošanu;
- 7) izvērtēt dažādu tiesību palīgavotu mijiedarbības aspektu ietekmi uz likumdevēju saistībā ar nepieciešamību pilnveidot esošo tiesisko regulējumu;
- 8) analizēt tiesību zinātnes kā normatīvas zinātnes atziņu u.c. tiesību palīgavotu-mijiedarbību saistībā ar tiesību tālākveidošanas idejām un arī saistībā ar Konstitucionālo tiesību komisijas izstrādāto viedokļu vietu tiesību palīgavotu un tiesību piemērošanas palīg līdzekļu sistēmā.

Vispirms analizēta tiesību palīgavotu izmantošana starpkaru posma Latvijas Senāta Administratīvā departamenta spriedumos, pēc tam – Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumos tās darbības pirmajā posmā – līdz konstitucionālās sūdzības instrumenta ieviešanai. Atsevišķi aplūkota šo spriedumu ietekme uz administratīvo tiesu nolēmumu argumentācijas kvalitāti, vērtējot tos pēc tiesību palīgavotu izmantošanas prakses nolēmumu argumentācijā, kā arī tiesību palīgavotu nozīme tiesnešu atsevišķo domu kā patstāvīga tiesību palīgavota veidošanā.

Tieslietu ministrijas uzdevumā tās 2007. gadā pasūtītā pētījuma ietvaros tika izvērtēti aplūkoti un analizēti valsts pārvaldes institūciju centieni palielināt kazuistisko tiesisko regulējumu un tiesību palīgavotu lietojuma valsts pārvaldē mijiedarbības problemātiku. Turpinot šo pētījumu, kazuistikas ietekme un nozīme tiesību teorijā un vēsturē analizēta starptautiskajā profesora Dr. iur. Voldeņara Kalniņa simtgadei veltītajā piemiņas konferencē 2007. gada 23.–24. novembrī, kurā nolasīts referāts un sagatavota publikācija „Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē”.

Noskaidrota arī Tiesībsarga atzinumu vieta un loma tiesību palīgavotu vidū, vērtējot (noteiktā laika posmā) tiesībsarga personības nozīmi saistībā ar tiesībsarga amata pēctecības jautājumiem un tām jomām, par kurām tiesībsargs izteicis viedokli savas kompetences ietvaros.

Lai sasniegtu darba mērķi, izvirzīto uzdevumu izpilde veikta noteiktā secībā: 1) Latvijas Senāta Administratīvā departamenta 1918.–1940. gada spriedumu vēsturiskā un saturiskā izpēte; 2) Latvijas Republikas Satversmes tiesas darbības pirmā posma un turpmāko posmu spriedumu nozīmes vērtējums pirms un pēc administratīvo tiesu nodibināšanas, Satversmes tiesas un administratīvās tiesas

nolēmumu argumentācijas savstarpējās mijiedarbības vērtējums; 3) tiesību palīgavotu mijiedarbības izpausmes tiesību sistēmā kā tiesību fraktalitātes fenomena noskaidrošana; 4) tiesnešu atsevišķo domu nozīmes un vietas tiesību palīgavotu vidū un to izpratnes dažādu instanču tiesās noskaidrošana; 5) abstraktu un kazuistisku normu piemērošanas problemātikas izpēte un analīze saistībā ar izpratni par tiesību palīgavotiem un tiesību piemērošanu valsts pārvaldē; 6) tiesību palīgavotu nozīmes tiesību efektivitātes nodrošināšanā noskaidrošana; 7) judikatūras jēdziena saturs meklējumu Latvijā saistībā ar citiem tiesību palīgavotiem izpēte; 8) tiesību palīgavotu piedāvāto vēstījumu likumdevējam atklāšana; 9) tiesību palīgavotu ietekmes uz tiesību vērtību saturs izpratnē ekonomiskās lejupslīdes situācijā izpēte; 10) tiesību palīgavotu nozīmes vispārējo tiesību principu saturs atklāšanā izvērtēšana; 11) tiesību zinātnes mijiedarbības ar citiem tiesību palīgavotiem izpēte.

Darba struktūra. Publikāciju kopa strukturāli sastāv no trīspadsmit recenzētām zinātniskām publikācijām un kopsavilkuma daļas, kurā ietverti arī darba autore izvirzītie priekšlikumi un secinājumi. Publikācijas sakārtotas hronoloģiski atbilstoši uzskaitījumam, kas dots kopsavilkuma sadaļā „Nozīmīgākās publikācijas”. Pētījums uzsākts ar tiesību palīgavotu izpratnes un lietojuma evolūcijas aspektu analīzi, pārejot uz mūsdienu tiesību palīgavotu mijiedarbības aspektu izpēti (piem., tiesību zinātnes dogmas un doktrīnas jēdzienu saturs un mijiedarbības izpēti).

Darba kopējais apjoms ir 230 lapaspuses.

Darbā izmantotās metodes. Darbā pamatā lietotas juridiskajā zinātnē ierastās pētīšanas metodes: monogrāfiskā, vēsturiskā, kvantitatīvās un kvalitatīvās pētījumu metodes. Darba konceptuālais un metodoloģiski vienojošais kodols ir atklāt tiesību palīgavotu mijiedarbības fenomena saturu, salīdzinoši analizējot vienojošo faktoru un vienlaikus arī pētījuma objektu – dažādus tiesību palīgavotus un tiesību piemērošanas palīgīdzekļus saistībā ar iepriekšminētajiem darba uzdevumiem (salīdzinot institucionāli, vēsturiski, dialektiski utt.) un radot pieņemumu tiesību teorijas atziņu veidā.

Publikācijās galvenokārt izmantota monogrāfiskā metode (induktīvi vispārināti secinājumi, loģikas metodes – indukcija un dedukcija – lietotas arī atlasīto tiesu nolēmumu analīzes rezultātā iegūtajos secinājumos, kas tālāk vispārināti, arī izstrādājot kopsavilkumu) un vēsturiskā metode. Vēsturiskā pētniecības metode šajā darbā izmantota, lai noskaidrotu, kā veidojusies un pakāpeniski attīstījusies izpratne par tiesību palīgavotu nepieciešamību Latvijas tiesību sistēmā. Šī metode palīdz izprast Latvijā un citās valstīs noteiktā laika posmā esošos vēsturiskos apstākļus un valdošās tiesību filozofijas nostādnes par tiesību palīgavotiem un to lomu tiesību sistēmā.

Pētījumā (sk. 1. pielikumu) un tam atbilstošajā publikācijā lietotas kvantitatīvās pētījumu metodes (aptaujas, strukturētās intervijas, atkārtotas intervijas). Aptauju rezultāti analizēti, izmantojot īpatsvarus un to salīdzināšanu u.c. Viss iepriekš minētais ir empiriskais pētījums. Kvalitatīvās metodes pielietojums izpaužas autoritatīvu tiesībnieku (G. Kūtra, A. Dravnieka, D. Rezevska, A. Strupiņa, J. Neimaņa, R. Apsiņa u.c.) iztaujāšanā, viņu brīvā stāstījuma un viedokļu par tiesību palīgavotu lomas un kazuistikas problēmjautājumiem fiksēšanā, padziļinātās intervijas, piem. ar D. Luteri-Timmeli (skat. publikāciju kopas 1. pielikumu). Ņemti vērā arī pētāmo institūciju prakse un pieredze, veidojot tiesisko sistēmu katrai savas kompetences ietvaros un kvalitātes pakāpē, veikta konstatēto problēmu strukturēšana, novērojumi, dokumentu analīze.

Tiesnešu atsevišķo domu kā atsevišķa un īpaša tiesību palīgavota lomas nostiprināšanās citu tiesību palīgavotu vidū, kā arī tiesību fraktalitātes fenomena (tiesību palīgavotu savstarpējo atsauču spēles augstāko instanču nolēmumos radītās sekas) izpaušmes izpēte Latvijas tiesību sistēmas attīstībā balstīta Hēgeļa jēdzienu mācībā – dialektiskajā metodē. Izmantojot Hēgeļa dialektisko metodi, pamatoti secinājumi, ka vēl aplēptās tiesību atziņas pēc kāda laika nostiprinās tiesu praksē vai pārāug tiesnešu mazākuma viedoklī, kas ietekmē nepārtraukto tiesisko ideju mijiedarbības attīstības procesu. Minēto metožu lietojums pamato publikāciju un kopsavilkuma gala secinājumus.

Darba teorētiskā nozīme un praktiskā pielietojamība

Publikāciju kopu teorētisko nozīmi pamato tas, ka līdz šim nav bijuši apvertoši zinātniski pētījumi par tiesību palīgavotu mijiedarbības aspektu ietekmi uz Latvijas tiesisko domu. Arī līdzšinējā tiesu praksē vēl pilnībā nav novērtētas tiesībzinātnes atziņu u.c. tiesību palīgavotu nozīme konkrētu tiesisku strīdu risināšanā. Darba teorētiskā vērtība un novitāte izpaužas tiesību palīgavotu un tiesību piemērošanas palīgīdzekļu galveno mijiedarbības aspektu teorijas veidošanā un to saturu veidojošo noteikumu pētniecībā.

Raksturojot veiktā pētījuma nozīmīgumu un pienesumu tiesību zinātnei, uzsverams, ka publikāciju kopā analizēts liels skaits dažādu tiesu augstāko instanču spriedumu kopsakarā ar tiesību teorijas atziņām u.c. tiesību palīgavotiem, kā arī tiesību pamatavotiem, kas var būt pamatā kvalitatīvākās jurisprudences attīstīšanā nākotnē.

Darba praktiskā nozīme. Neraugoties uz to, ka darbs ir teorētiski orientēts, tā praktiskā nozīme saistīta ar tiesiskā regulējuma sakārtošanas iespējām izvirzītajos problēmjautājumos un pozitīvām izmaiņām Latvijas tiesiskajā domā.

Publikāciju kopā norādīti iespējami jauninājumi un priekšlikumi tiesību palīgavotu izpratnes jomā. Dažādās tiesību jautājumiem veltītajās konferencēs arī citi autori vēlāk norādījuši uz joprojām esošajām sistēmiskām problēmām

tiesību avotu (gan pamatavotu, gan palīgavotu) izpratnē un izmantošanā, kuras iepriekš aplūkojusi autore.

Darbs var tikt izmantots, pirmkārt, attīstot izpratni par tiesību palīgavotu izmantošanu nolēmumu (tiesas, valsts institūciju) argumentācijai, tostarp ņemot vērā tiesību palīgavotu loka pastāvīgu paplašināšanos, otrkārt, padziļinātai izpratnei par tiesību palīgavotiem un to klasifikāciju tiesību studiju procesā, kā arī uzlabojot tiesisko vidi tiesās un valsts pārvaldē saistībā ar zināšanu uzlabošanu par tiesību palīgavotu un iestāžu iekšējās prakses izmantošanas nozīmi, sabalansējot tiesību jaunradi un esošā normatīvā regulējuma izskaidrošanu.

Tēzes, kas tiek izvirzītas aizstāvēšanai, kurās ietverta novitāte teorētiskajā un praktiskajā aspektā, ir norādītas šī kopsavilkuma noslēgumā.

Darba rezultātu aprobācija

Darba sagatavošanas gaitā veiktā pētījuma rezultāti ietverti gan trīspadsmit **recenzētās zinātniskajās publikācijās**, gan izvirzīti apspriešanai (un publicēti recenzētos zinātnisko rakstu krājumos) **sešām** starptautiskajām zinātniskajām konferencēm. Publikāciju saraksts un ziņas par minētām konferencēm ietvertas šā kopsavilkuma noslēgumā.

Praktiskā aprobācija. 2012. gada 5. oktobrī starptautiskā konferencē prezentētais referāts „Tiesību palīgavotu ietekme uz tiesību aktu kvalitāti likumdošanas procesā un valsts pārvaldē” radījis īpašu rezonansi – Valsts prezidenta 2012. gada 12. decembra rīkojumu Nr. 7 „Par priekšlikumu izstrādāt likumu grozījumu skaita un apjoma samazināšanai”, ko līdzparakstījis tieslietu ministrs J. Bordāns. Minētais rīkojums, kurš pieņemts ar mērķi nodrošināt pārskatāmāku, kvalitatīvāku un ikvienam uztveramāku normatīvo regulējumu, uzliek pienākumus ne vēlāk kā līdz 2013. gada 31. decembrim, sadarbojoties Valsts prezidenta kancelejai, citām iesaistītajām institūcijām un organizācijām, izstrādāt priekšlikumus tiesiskā regulējuma pārmerīgas jaunrades mazināšanai skaitā un apjomā, kā arī radīt priekšnoteikumus pārāk detalizēta un sīkumaina tiesiskā regulējuma novēršanai. Rīkojums Nr. 7 ir nozīmīgs tiesību akts, kas parāda Valsts prezidenta institūcijas potenciāla iespējas tiesībpolitikas veidošanā un juridiskajā komunikācijā Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros, kā specifisks tiesību akta veids.⁸ Tas vēlreiz apliecina autores publikācijās un 2007. gada pētījuma (pielikums Nr. 1) atziņās (skat. „Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē”, „Tiesību palīgavotu ietekme uz tiesību aktu kvalitāti likumdošanas procesā un valsts pārvaldē” u.c.) uzsvērto, ka tiesību atziņu attīstības un rezultēšanās tiesību aktos vai iekļaušanās tiesiskajā domā

⁸ 2013. gada 15. janvārī tieslietu ministrs ar vēstuli Nr. 1-22/175 vērsies pie LU Juridiskās fakultātes, Augstākās tiesas, Saeimas Juridiskā biroja, Satversmes tiesas, Valsts kancelejas, Valsts prezidenta kancelejas un visām ministrijām, aicinot iesaistītajām institūcijām sekmēt risinājumu meklējumus tiesību normu „plūdu” problēmai un Valsts prezidenta rīkojuma izpildei.

pamatā ir svarīgs princips – pārsniegt esošo un ietvert iepriekšējo atziņu pieensumu (Hēgeļa dialektika).

Publikācijās norādītie autores secinājumi par konkrēto problēmjautājumu joprojām turpina ietekmēt tiesisko domu un praktisko jurisprudenci. Līdzīgus secinājumus (tos tālākattīstot) vēlāk izdara arī citi tiesībnieki.

Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas pilotspriedums – „pilotjudikatūra”, kas ir procesuālas nepieciešamības radīta un kuras uzdevums ir sakārtot tiesību sistēmas nepilnības, lai nākotnē atbildētu uz konkrētu tiesību jautājumu, kā arī tās tiesību pamatavota daba aplūkota publikācijā „*Dissenting Opinion and Other Subsidiary Sources of Law as Creators of Legal Idea in the Period of the Legal System Collapse*.”⁹ Savukārt, Asoc. profesors, Dr. iur. Jānis Neimanis analizējis ieceri par pilotprocesa (pilotspriedums kā vadmotīvs līdzīgās lietās) ieviešanu administratīvajā tiesvedībā un norādījis uz šāda pilotprocesa pretrunu ar citu līdzīgu lietu dalībnieku tiesiskās vienlīdzības principu. Tā vietā viņš piedāvā atteikties no rindas principa administratīvo lietu iztiesāšanā.¹⁰

Publikācijā „*Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa*”¹¹ izteikti priekšlikumi par nepieciešamību attīstīt tiesnešu palīgu un tiesu konsultantu institūtu, nodrošinot atbilstošu materiāltehnisko bāzi u.c. Šis jautājums joprojām ir aktuāls. Latvijas tiesnešu konferencē 2012. gada 2. novembrī Latvijas Universitātes Lielajā aulā Latvijas Republikas tiesībsargs *Juris Jansons* arī norādīja, ka pārbaudes lietās kā sistēmiska problēma parādās tas, ka joprojām trūkst tiesnešu palīgu. Tātad šis institūts joprojām nav attīstīts ne tikai resursu, bet arī politiskās gribas trūkuma dēļ. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc tiesas procesi ir tik gari, padarot tiesvedību neefektīvu, un nerada pienācīgu tiesību aizsardzību indivīdiem.

Autores publikāciju atziņas („Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā”) par atbilstošiem tematiem atkārtoti aktualizētas arī vēlākos citu autoru rakstos. Iepriekšminētajā tiesnešu konferencē tiesnese un lektore *Anita Kovaļevska* uzsvēra, ka joprojām nav sakārtotas meklēšanas iespējas Tiesu informatīvajā sistēmā (TIS) – vienveidīgus spriedumus nevar atrast un ievērot, jo nezina par tiem. Tāpat problēma ir līdzekļu nepietiekamība tiesu prakses pētīšanai. Līdz ar to netiek nodrošināta vienveidīga tiesu prakse, tādējādi tiek pārkāptas tiesības uz taisnīgu tiesu.¹²

Civilprocesa likuma komentāru II daļas izdošanai veltītajā pasākumā 2012. gada 19. septembrī tā juridiskā redaktore Mg. iur. *Signe Terihova* arī

⁹ *Apse D. Dissenting Opinion and Other Subsidiary Sources of Law as Creators of Legal Idea in the Period of the Legal System Collapse. LU Raksti.* 719. sēj. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2007, 107. lpp.

¹⁰ *Neimanis J. Pārdomas par administratīvās tiesvedības reformām. Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens,* 2011, Nr. 3, 69. lpp. http://www.at.gov.lv/files/dokumenti/at_biletens3_web.pdf

¹¹ *Apse D. Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa. LU Raksti,* 703. sēj. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2006, 7.–20. lpp.

¹² *Kovaļevska A. Tiesu prakses vienveidība tiesību uz taisnīgu tiesu kontekstā. Jurista Vārds,* 20.11.2012., Nr. 47, 26.–27. lpp.

norādījusi uz tiesu nolēmumu un judikatūras pieejamības nepieciešamību un tiesību zinātnes lomu nacionālas un tiesiskas valsts attīstībā, saistot to ar Satversmes kodola jautājumu.¹³

Autores iepriekšējās publikācijas kopā ar „Jurista Vārda” redakcijas centieniem, publicējot virkni tiesnešu atsevišķo domu, ir panākušas zināmu progresu – turpmāk pie publicētiem Senāta nolēmumiem būs norāde par senatoru atsevišķo domu pieejamību.¹⁴ Pašlaik jau pieejamās Augstākās tiesas tiesnešu paustajās atsevišķajās domās izskan progresīvas idejas (pieejamas Augstākās tiesas mājas lapā: <http://www.at.gov.lv/>). Īpaši pēc 2007. gada *Pētījuma par abstraktu un kazuistisku normu pielietojuma problemātiku valsts pārvaldē*, veikts pēc LR Tieslietu ministrijas pasūtījuma un publikācijas „*Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē*”, kas kā referāts nolasīts *Voldemāra Kalniņa* simtgadei veltītajā piemiņas konferencē 2007. gada 23.–24. novembrī¹⁵, publicēts žurnālā „*Likums un Tiesības*”, kurā paustas atziņas par konsultāciju nepieciešamību svarīgos jautājumos ar tiesību un nozaru ekspertiem, uzsverta valsts pārvaldes nozaru lēmumu pieejamības nepieciešamība. Viedokļu pieejamības un kvalitātes ziņā īpaši izceļama ir Uzņēmumu reģistra prakse (jau 2003. gadā uzsākta, taču paplašināma un uzlabojama): valsts notāru svarīgākie lēmumi un atzinumi tiek publicēti mājas lapā Internetā (arī „Jurista Vārdā”); lēmumu pieņemšanai tiek pieaicināti arī eksperti un speciālisti, lēmumos ietverot viņu atzinumus, lai pilnīgāk atbildētu uz tiesību jautājumiem. Visbeidzot tiek izdotas grāmatas – atziņu krājumi. Pirmais ir Tiesu Namu aģentūras izdevumā 2009. gadā, otrs – 22 gadus kopš Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra izveidošanas – „Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistra tiesību piemērošanas prakse. Komerctiesības, biedrošanās tiesības un publiskie reģistri”, kurā pilnībā apkopota visa iestādes tiesību piemērošanas prakse. Sadarbībā ar Uzņēmumu reģistru to paveikuši vairāk kā 60 labākie eksperti komerctiesībās un citās tiesību apakšnozarēs (atvēršanas pasākums notika 2013. gada 8. janvārī LU Mazajā aulā).

Minētais pētījums raisījis arī plašu diskusiju „Jurista Vārda” slejās, kad toreizējā Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietniece *Inese Nikuļceva* ar savu rakstu aizsāka viedokļu apmaiņu¹⁶, uzsverot, ka likums grozāms tikai tad, ja tajā lietderības vai politisku apsvērumu dēļ nepieciešami būtiski grozījumi; likumi

¹³ Terihova S. Tiesību zinātnes attīstību nedrīkst balstīt vienīgi uz tirgus ekonomikas principiem. *Jurista Vārds*, 25.09.2012., 2. lpp.

¹⁴ Sk. arī: Grozījumi Administratīvā procesa likumā: 01.11.2012. likums (spēkā no 01.01.2013.). *Latvijas Vēstnesis*, 21.11.2012., Nr. 183. Ar šiem grozījumiem Administratīvā procesa likuma 346. pants papildināts ar jaunu ceturto daļu: „(4) Tiesnesis, kuram, lietu izskatot Senāta Administratīvo lietu departamenta kopsēdē, bijis atšķirīgs viedoklis par tiesību normas tulkojumu vai piemērošanu, 15 dienu laikā pēc sprieduma pilna teksta sastādīšanas var rakstveidā izteikt savas atsevišķās domas, kas pievienojamas lietai. Šīs daļas noteikumi attiecināmi arī uz gadījumiem, kad kopsēdē izskatīta blakus sūdzība.”

¹⁵ *Apse D.* Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē. *Likums un Tiesības*, 2008, jūnijs, 10. sējums, Nr. 6, 177.–189. lpp.

¹⁶ *Nikuļceva I.* Likums un tā grozījumi. *Jurista Vārds*, 08.04.2008., Nr. 14, 1.–3. lpp.

nav grozāmi redakcionālu iemeslu dēļ. Nepietiekamo regulējumu var kompensēt interpretācijas un analogijas judikatūrā. Debatēs iesaistījās arī senators V. *Vietnieks*, Saeimas deputāts Dz. *Rasnačs*, advokāts Dr. iur. A. *Niedre*, kurš vairumam no autores izdarītajiem secinājumiem pilnīgi pievienojās.¹⁷

Autores atziņas publikācijā „*Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma*”¹⁸ par Tiesībsarga nolēmumiem saistībā ar viņa personības (autoritātes) un pēctecības aspektu, Tiesībsarga nolēmumu kā preventīvu līdzekli, lai citos līdzīgos gadījumos iestāžu praksē varētu izpausties tiesiskās vienlīdzības princips, un ieteikumi saistībā ar Tiesībsarga atzinumu plašāku publiskošanu un ietekmi uz citu institūciju praksi (skat. arī publikāciju kopā rakstu *The development of Trends in Understanding and Applying the Subsidiary Sources of Law* (Attīstības tendences citu tiesību palīgavotu izpratnē un pielietošanā), rosinājušas arī citus tālākus pētījumus (maģistra darbus un citu kolēģu publikācijas). Piemēram, A. *Rodiņa* pētījusi Tiesībsarga atzinumu lomu (sadarbības un konfliktu aspektā) kvalitatīvu normatīvu aktu radīšanā likumdevēja institūcijā.¹⁹

Publikāciju kopā ietvertie secinājumi par tiesību palīgavotu svarīgākajiem mijiedarbības aspektiem ir nolasīti autores priekšlasījumos LU Latvijas un starptautiskās konferencēs un ietverti zinātniskajās publikācijās.

¹⁷ *Niedre A.* Redakcionālu iemeslu dēļ nav jāgroza likumi. *Jurista Vārds*, 08.04.2008., Nr. 14, 5. lpp.

¹⁸ *Apse D.* Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma. *Likums un Tiesības*, 2009, maijs, 11. sējums, Nr. 5, 155.–199. lpp.

¹⁹ *Rodiņa A.* The Ombudsmen and Saeima: Cooperation and Conflicts, Solutions to them for Ensuring the Quality of Legal Act. The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Rīga: LU, 2012, 393. lpp. ISBN 978-9984-45-564-8.

Nozīmīgākās publikācijas (saraksts)

1. **Tiesu prakse un Latvijas Senāta Administratīvais departaments (1918–1940).** Tiesu prakses veidošana / LU zinātniskie raksti. Dr. habil. iur. prof. E. Melķiša redakcijā. – Rīga: LU, 2001, 68.–101. lpp.
2. **Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa.** Rīga, Latvijas Universitātes Raksti, 2006, 703. sējums, 7.–20. lpp.
3. **Sekundāro tiesību avotu fraktalitāte konstitucionālajā un administratīvajā jurisdikcijā.** LU Filozofijas un socioloģijas institūta rakstu krājums „Drošība un tiesiskums Latvijā”. – Rīga: LU, 2007, 78.–92. lpp.
4. **Dissenting Opinion and Other Subsidiary Sources of Law as Creators of Legal Idea in the Period of the Legal System Collapse.** – Rīga, LU Raksti. Juridiskā fakultāte, 719. sēj., 2007, 101.–111. lpp.
5. **Pētījums par abstraktu un kazuistisku normu pielietojuma problemātiku valsts pārvaldē.** Pēc LR Tieslietu ministrijas pasūtījuma. – Rīga, 2007, 80 lpp. [publikāciju kopas pielikumā].
6. **Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē.** Referāts nolasīts Voldemāra Kalniņa simtgadei veltītajā piemiņas konferencē 2007. gada 23.–24. novembrī. Publicēts: žurnāls „Likums un Tiesības”, 2008, jūnijs, 10. sējums, Nr. 6/(106), 177.–189. lpp.
7. **Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma.** Referāts nolasīts 2009. gada 12. februārī LU 67. konferencē Tiesību teorijas un vēstures sekcijā „Juristi enciklopēdisti Latvijas jurisprudencē”, veltīta profesora Romāna Apsīša 70. gadu jubilejai. Publicēts: žurnāls „Likums un tiesības”, 2009, maijs, 11. sējums, 155.–159. lpp.
8. **Tiesību palīgavoti un tiesību efektivitāte.** Referāts nolasīts 2010. gada 4. februārī LU 68. konferencē Tiesību teorijas un vēstures sekcijā „Tiesību efektivitāte. Tiesas efektivitāte no vēstures, teorijas un filozofijas aspektiem.” Ar nosaukumu **Vērtības, tiesību efektivitātes traucējumi un tiesību palīgavoti.** Publicēts: Latvijas Universitātes Žurnāls, Nr. 2. Juridiskā zinātne. Tiesību zinātnes nākotnei, 1. – Rīga: LU, 2011, 5.–18. lpp.
9. **Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā.** Referāts nolasīts LU 69. konferencē Tiesību teorijas un vēstures sekcijā „Judikatūras ietekme uz tiesību zinātnes attīstību”. Publicēts: Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. LU 69. konferences rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 194.–204. lpp., ISBN 978-45-354-5.
10. **The development of Trends in Understanding and Applying the Subsidiary Sources of Law.** Referāts nolasīts starptautiskā konferencē „European Integration and Baltic Sea Region Diversity and Perspectives” 2011. gada

26.–27. septembrī, Publicēts grāmatā: European Integration and Baltic Sea Region Diversity and Perspectives. – Rīga: EIBSR, Latvijas Universitāte, 2011, 90.–99. lpp. ISBN 978-9984-45-398-9.

11. **Tiesiskums un tiesību palīgavoti.** Referāts nolasīts LU 70. konferencē 2012. gada 9. februārī Tiesību teorijas un vēstures sekcijā „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Publicēts: Inovāciju juridiskais nodrošinājums. LU 70. konferences rakstu krājums. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 286.–300. lpp. ISBN 978-9984-45-542-6.
12. **Tiesību palīgavotu ietekme uz tiesību aktu kvalitāti likumdošanas procesā un valsts pārvaldē.** The Influence of Subsidiary Sources of Law on the Quality of Legal Acts in the Legislative Process and the System of National Governance. Publicēts starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājumā: The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. – Rīga: LU, 2012, 56.–68. lpp. ISBN 978-9984-45-564-8. Referāta tēzes prezentētas minētajā konferencē 2012. gada 4.–5. oktobrī.
13. **Tiesību zinātnes jēdziena saturs un loma mijiedarbībā ar citiem tiesību palīgavotiem aktuālu tiesību jautājumu risināšanā.** Pieņemts publicēšanai Latvijas Universitātes žurnālā „Latvijas Vēsture”.
14. **Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības** pieņemts publicēšanai žurnāla „Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne” izdevumā „Tiesību zinātnes nākotnei, 2”.

Sākotnējās publikācijas ir apspriestas Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedras sēdēs un konferencēs, vēlākās – starptautiskajās zinātniskās konferencēs, pirms publicēšanas par visām saņemtas pozitīvas recenzijas.

Publikācijās pierādās hipotēze, ka tiesības izpaužas kā „māksla realizēt ieradumus”. Tiesību forma, būtība, evolūcija, to izpratnes vēsturiskā atmiņa izpaužas kā ieradumu tiesību nostiprināšanās mūsdienu tiesībās ar tiesību palīgavotu starpniecību, tiem savstarpēji rezonējot (atziņas attīstās pārsniedzot pašreizējās un ietverot senākās atziņas) un caurstrāvojot vienam otru arī ārpus Latvijas tiesiskās sistēmas ietvariem.

Izmantoto avotu, literatūras un tiesību avotu raksturojums

Publikāciju kopas veidošanā ir izmantots gan liels apjoms tiesu prakses avotu un ārvalstu autoru juridiskās literatūras, gan ievērojams Latvijas tiesībzinātnieku publikāciju kopums, kurš attiecas uz publikāciju kopas tēmām.

Kopā ir izmantoti 441 avoti latviešu, angļu, krievu, vācu valodā, no tiem 220 ir literatūras avoti, 203 tiesu prakses materiāli, 18 citi prakses materiāli.

Pēdējās publikācijās ietvertas atsauces uz pašas autore iepriekšējam publikācijām un nolasītajiem referātiem zinātniskajās konferencēs.

Tiesību palīgavotu mijiedarbība un ar to saistīto jautājumu izpētei izmantoti 20. gadsimta sākumposma literatūras avoti, tostarp aplūkoti ievērojami Latvijas tiesībzinātnieku K. Dišlera, A. Lēbera, V. Sinaiska, V. Bukovska, P. Minca u.c. viedokļi.

Darbā izmantota romāņu-ģermāņu tiesību loka jurisdikcijās atzītu doktrinālo autoru atziņas. Aplūkoti A. Ārnio (A. Aarnio), R. Aleksija (*R. Alexy*), R. Cipeliusa (*R. Zippelius*), D. Grasmana (*D. Grassmann*), N. Horna (*N. Horn*), Dž. Lafrankas (*J. Laffranque*), K. Larenza, C. W. Canaris, M. Rēbindera (*M. Rehbinder*), B. Rītera (B. Rüthers) V. Bačiņina, V. Luņejeva, T. Pārsona, N. Lūmana (*N. Luhmann*), K. Langenbuheres, A. Pečenika (*A. Peczenik*), N. Rulāna (N. Rolan), G. Radbruha, B. M. Zupančiča u.c. tiesībzinātnieku monogrāfijas un raksti.

No mūsdienu Latvijas tiesībzinātnieku saimes atzītiem autoriem izmantotas K. Baloža, R. Baloža, J. Briedes, I. Čepānes, E. Levita, D. A. Lēbera, J. Lazdiņa, E. Melķiša, M. Mita, J. Neimaņa, S. Osipovas, J. Plepa, D. Rezevska, G. Sniedzītes, K. Torgāna, I. Ziemeles u.c. autoru atziņas.

Aplūkojot minēto autoru viedokļus to savstarpējā mijiedarbībā, var secināt, ka Latvijas tiesiskajā domā un juridiskajā praksē sintezējas vairāku tiesību skolu atziņu ietekmēti autoru tiesiskie ieskati par tiesību avotu, tostarp par tiesību palīgavotiem, to daudzveidību un to prioritāti. Tas ir unikāli, ka tik mazā tiesību sistēmā, kāda tā ir Latvijā, tomēr saskatāmas gan dabisko tiesību, vērtību teorijas un anglo-amerikāņu socioloģijas (D. Rezevska, ietekmējoties no R. Dvorkina, A. Pečenika u.c.), gan juridiskā pozitīvisma un vērtību jurisprudences (J. Neimanis, ietekmējoties no R. Aleksija, N. Horna u.c.) skolu ideju sintēzes tālāknesēji.

Tāpat Latvijas tiesību zinātnes attīstībā nozīmīgs arī vēsturiskās un psiholoģiskās tiesību skolas (L. Petražickis, viņa darbu tulkotājs senators K. Ducmanis, laikabiedrs profesors K. Dišlers, vēlāk profesors V. Kalniņš u.c.) pārstāvju pienesums kā starpkaru posmā, tā arī pēc valstiskās suverenitātes atjaunošanas. Piemēram, profesors J. Lazdiņš savos pētījumos izmanto un uzsver vēsturiskās tiesību skolas atziņu nozīmīgumu.

Līdz ar jauniem doktorantiem un jauniem pētījumiem dažādās tiesību nozarēs tiek paplašinātas un tālākveidotas arī attiecīgo doktrīnu atziņas, kuras pārstāv jauno tiesībzinātnieku pētniecisko darbu vadītāji.

Tiesību avotu jēdziena satura attīstībā, savukārt, „nospiedumus” tiesiskajā domā ir atstājuši tādu autoru kā neokantists G. Radbruhs, (viņa ideju ietekmē strādājis B. Rīters). Vīnes skolas pārstāvja H. Kelzena atziņas par pamatnormu un „rūpes” par tiesību zinātnes tīrību, kā arī tiesību normu hierarhijas atziņas radījušas pretrunu, t.s. „vertikālās kāpnes” – tiesas spriedumus un parlamenta lēmumus kā valsts darbības var novērtēt tad, ja normas vērtē kopsakarā ar citiem tiesībradošiem sociāliem faktoriem. Dr. iur. J. Pleps izmatojis viņa atziņas savos darbos, taču vēlams būtu H. Kelzena darbus tulkot un vēl vairāk popularizēt studējot, harmonizējot tiesību zinātnes priekšmetu ar saistītajām nozarēm.

Vērojamas arī sociālistisko tiesību sistēmas radīto atziņu ietekmes sintezē ar jēdzienu jurisprudences tiesību izpratnes skolas un psiholoģiskās tiesību skolas ideju nostādnēm, piem., A. Plotnieka darbos.

Latvijai raksturīgās tiesību normu jaunrades prakses īpatnības izpaužas tādējādi, ka izstrādājot jaunu tiesisko regulējumu par paraugiem ņemti dažādu valstu normatīvie akti un izmantoti ar tiem saistītie tiesību palīgavoti, līdz ar to pārņemot arī dažādu tiesību skolu atziņas. Papildus ietekme ir arī ES tiesību „ienākšanai” Latvijas tiesību sistēmā. Par to liecina Latvijas normatīvo aktu komentāros izmantotie citu valstu tiesību palīgavoti, kuros izteiktāk dominē Vācija.

Visnozīmīgākā ietekme Latvijas tiesību sistēmas transformācijas sākumposmā bijusi vērtību teorijas pārstāvja K. Larenca atziņām, kuras savādā kārtā bija populārās kā nacisma Vācijā, tā arī pēc tam Vācijas tiesību sistēmā.

Autorei pašai pieņemamāks ir jaunhēgelisms ar vēsturiskās un psiholoģiskās tiesību skolas un vērtību jurisprudences atziņu sintēzi.

Papildus minētajiem avotiem publikāciju veidošanas procesā izmantotas arī tiesībzinātnieku un praktiķu aptaujas, intervijas un citas tiesībsocioloģiskas statistiskā un no pētnieciskā materiāla gūtās autores atziņas.

Liela uzmanība darbā pievērsta Latvijas tiesu dažādu instanču spriedumiem saistībā ar pētāmo tēmu. Lai parādītu Latvijas Republikas Satversmes tiesas kā „celmlauža” lomu tiesību palīgavotu lietojumā un mijiedarbībā ar citu tiesu nolēmumiem Latvijas tiesu praksē pēc valsts suverenitātes atjaunošanas, izmantota un analizēta plaša Satversmes tiesas prakses materiālu, dažāda līmeņa tiesu tiesnešu atsevišķo domu (tās arī klasificētas saistībā ar tiesību palīgavotu mijiedarbības aspektiem), kā arī Latvijas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedumu bāze vairākos laika posmos. Tāpat atsevišķu atziņu attīstīšanai teorētiskā plāksnē izmantoti Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi un tiesnešu atsevišķās domas, atsevišķi citu valstu konstitucionālo tiesu spriedumi.

Latvijas tiesu prakse atsevišķos aspektos aplūkota, sākot no 1918. gada.

Publikācijās izklāstīto tēžu saturs tālāk izklāstīts īsu aprakstu veidā.

TĒŽU IZKLĀSTS

1. Tiesu prakse un Latvijas Senāta Administratīvais departaments (1918–1940)

Aplūkojot tiesu prakses pēctecības principa izpausmi Latvijā Latvijas Senāta Administratīvā departamenta 1918.–1940. gada 1518 spriedumos, vērtējot to ietekmi uz tiesību jaunradi (īpaši vēršot uzmanību atsaucēm uz iepriekšējo tiesu praksi), jāsecina, novērojama arī Senāta ietekmēšanās no radniecīgu tiesību sistēmu prakses un spriedumu iespējamā ietekme uz mūsdienu tiesu praksi.

Lielu ieguldījumu Latvijas Senāta lomas apzināšanā pēc valsts suverenitātes atjaunošanas devuši prof. D. A. Lēbera pētījumi un darbi. Tie apstiprina, ka Latvijas Senāta nolēmumu kvalitāte tika augstu novērtēta arī ārvalstīs. Vairāki no tiem tika tulkoti un popularizēti citu valstu juristu vidū. Nozīmīga bija arī šo nolēmumu ietekme uz zemāku instanču tiesu nolēmumu kvalitāti. Spriedumi aplūkoti hronoloģiski.

Latvijas Senāta administratīvajam departamentam bija gan kasācijas, gan apelācijas instances tiesības, bet atsevišķos gadījumos – arī pirmās instances tiesības. Spriedumu izpēte laika posmā no 1918. līdz 1940. gadam apliecina hipotēzi, ka administratīvajā tiesvedībā izpaužas tiesību attīstīšanas gars, ieražas spēks un radošums vienlaikus, kas ļauj tiesībām attīstīties kā tiesas paražu tiesībām, kam piemīt vairāk precedentu tiesību ieradumu raksturs. Tas ir noderīgi arī, veidojot mūsdienu administratīvo tiesību praksi. Senāta Administratīvais departaments uzskatāms par šīs tiesību prakses attīstīšanas celmlauzi.

Visu krājumā publicēto (1518) Latvijas Senāta Administratīvā departamenta spriedumu izpēte ļauj konstatēt, ka atsauces uz iepriekšējo tiesu praksi izspriestajās lietās izdarītas 119 reizes, no kurām 27 gadījumos veikti salīdzinājumi, 2 – tiešas norādes uz analogisku risinājumu un pārējos gadījumos atrodamas tiešas un netiešas savstarpējās atsauces uz Senāta nolēmumiem, tostarp Krievijas Senāta departamenta spriedumiem.

Veikta tiesu nolēmumos lietoto atsauču uz iepriekšējo tiesu praksi klasifikācijas izveide. Klasifikācija pēc satura un formas var mainīties vai pārklāties salīdzinājumu un savstarpējo atsauču jomā atkarībā no katra juridiskā jautājuma pazīmju kopuma un tiesas izvēlēta risinājuma veida. Tostarp pamatots, ka salīdzinājuma un savstarpējo atsauču nodalīšanai jāņem vērā ne tikai katras konkrētās lietas būtība, bet arī vārdu „salīdzināt” un „skatīt” nozīme latviešu literārajā valodā.

Atbilstoši tam var secināt, ka salīdzinājums mazākā mērā pārklāj risināmā jautājuma juridiskās pazīmes atšķirībā no savstarpējās atsauces, kura pilnīgāk palīdz rast risinājumu tiesību piemērošanai konkrētā gadījumā.

Saskaņā ar likuma „Par tiesu varu” 16. pantu tiesu spriedumiem ir likuma spēks. Šāds formulējums kopā ar tiesību zinātnes atziņām palīdz klasificēt tiesas sprieduma vietu tiesību avotu vidū pat kā ieraduma tiesību augstāko formu.

Tiesību avoti ir visi faktori, kurus tiesnesis iesaista tiesību veidošanā, tālākattīstībā vai koriģēšanā. Tiesības rodas prakses rezultātā. Ieraduma tiesības ietekmē, papildina un pat rada likumu. Tādējādi tiesību avoti, savstarpēji mijiedarbojoties, nostiprinās tiesību piemērošanas brīdī tiesu nolēmumos. Arī iepriekš tiesību zinātnē norādīts, ka ilgstoši pielietoti līdzīgi tiesnešu spriedumi rada pastāvīgu jurisprudenci, kuras radītās tiesības atzīstamas par paražu tiesību augstāko formu. Tomēr noteicoša nozīme ir konstantai tiesu praksei, nevis atsevišķiem gadījumiem. Lai nodrošinātu Satversmes 91. pantā ietvertā vienlīdzības principa ievērošanu tiesas spriešanā un novērstu dažādu tiesisku seku radišanu, tiesnesim, izspriežot konkrētu lietu, jāievēro arī pastāvoša tiesu prakse šajā jautājumā.

Ievērojot 1990.–1991. gadā atjaunotās Latvijas valsts un tās tiesību sistēmas kontinuitāti ar 1918. gadā dibināto Latvijas valsti, Latvijas Senāta spriedumu studēšanai un piemērošanai praksē ir nozīme tiesību sistēmas vienotības un pēctecības principa ievērošanai, jo līdzīgu gadījumu novērtēšana tiesu praksē palīdz pareizi interpretēt piemērojamās tiesību normas. Taču tas ir iespējams tikai tad, ja Latvijas Senāta nolēmumi ir publiski pieejami un ja tos izmanto tiesību zinātnieki savos pētījumos. Tas attiecas arī kopumā uz mūsdienu Latvijas tiesu nolēmumu pieejamību.

Tomēr pēc Latvijas valstiskuma atjaunošanas sākotnējie tiesību prakses piemēri liecina, ka iepriekšējā tiesību prakses nozīme nav novērtēta.

2. Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa

Tieši piemērojamas tiesību normas trūkums ir nepilnība, kura uzskatāma par likuma „robu”. Tiesnesim ir pienākums to aizpildīt tiesību tālākveidošanas jeb jaunu tiesību noteikumu radišanas ceļā. Taču tiesu prakses un, jo īpaši, augstāko tiesu prakses uzdevums neaprobežojas tikai ar konkrētiem gadījumiem piemērotu interpretācijas metožu lietošanu vai likuma „robu” aizpildīšanu – tiesas nolemtajam konkrēta tiesiska jautājuma risinājumam jāklūst par līdzīgu situāciju tipveida risinājuma veidu. Šādu tiesas uzdevuma apzināšanās pamato „tiesnešu tiesības” ārpus atsevišķā gadījuma robežām. Turpinot aplūkot teorētiskos uzskatus par tiesību palīgavotu un augstāko tiesu instanču lomu un uzdevumiem, jāuzsver, ka prejudiciāliem spriedumiem vai pastāvīgai tiesu praksei nav normatīvi saistoša spēka. Taču ciktāl tiesas savā praksē vadās no šādiem spriedumiem un tiesiskās apgrozības dalībnieki uz to paļaujas, prejudiciālie spriedumi (un no tiem izrietošās tiesnešu tiesības) var iegūt tādu pašu faktiski saistošu spēku (efektivitāti) kā likums. Tomēr jāņem vērā, ka saistošs ir nevis prejudiciālais spriedums kā tāds, bet gan šajā spriedumā ietvertais likuma

iztulkojums vai tiesību tālākveidošanas rezultātā radīts tiesību noteikums, turklāt arī tikai tad, ja un ciktāl tas uzskatāms par iekšēji pareizu jeb metodoloģiski pareizu no tajā ietvertu juridisko argumentu viedokļa.²⁰

Tiesību doktrīna valda viedoklis (*herrschende Meinung, communis opinio iuris*), ka „visciešākā sasaiste starp tiesību zinātni un tiesu praksi izpaužas tad, kad kāds tiesību zinātnē izteikts uzskats gūst apstiprinājumu pastāvīgā tiesu praksē. Šādi sasaistei ir jo īpaša nozīme tajos gadījumos, kad valdošais viedoklis pietiekami konkrētizē kādu ģenerālklausulu vai arī formulē jaunu tiesību noteikumu vai tiesību institūtu”.²¹ Gan tiesu prakses, gan tiesību zinātnes spēks izpaužas tās pārliecināšanas spējā. Attiecībā uz prejudiciāliem spriedumiem izšķirošā nozīme ir nevis tam, vai prejudiciālā sprieduma panāktais rezultāts akceptējams kā taisnīgs, bet gan tam, kādā veidā (izmantojot kādus juridiskus argumentus sprieduma pamatošanai) tiesa, kas taisījusi šo spriedumu, ir nonākusi līdz šādam rezultātam.²² Ja prejudiciālais spriedums vai tiesību zinātnē izteiktais uzskats, pēc tiesnešu domām, nav vērtējams kā iekšēji pareizs, tiesnesim ir ne tikai tiesības, bet arī pienākums to atstāt bez ievēribas.

Jautājumā par tiesību jaunrades leģitimitāti svarīgi noskaidrot, ar kādu pamatojumu un kādās robežās ir pieļaujama tiesas veiktā tiesību jaunrade un kā tai būtu pareizi jānotiek. Tiesnesis vienmēr ir saistīts ar likumu un tajā noteiktajiem kādas problēmas risināšanas kritērijiem. To prasa tiesiskās valsts principi – tiesiskā drošība un varas dalīšana. Ja likumdevējs risinājumu prasīšos tiesiskus jautājumus atstājis atklātus, tiesnesis nedrīkst atstāt tiesisko strīdu neizlemtu, bet gan viņam pašam jāatrod risinājums.

Tiesību jaunrades patiesais leģitimējošais iemesls ir tiesību taisnīguma funkcija; tā savienojumā ar demokrātiskās reprezentācijas principu rada noteikumu, ka jārod pielietojums un jāpiedod spēks sabiedrībā pārsvarā vairākuma atbalstu gūt spējošiem priekšstatiem par taisnīgumu.²³

Tiesību normu interpretāciju un tiesas veikto tiesību jaunradi nedrīkst uzskatīt par atšķirīgām darbībām pēc to būtības, bet gan tikai par viena un tā paša domāšanas procesa dažādām pakāpēm. Tas nozīmē, ka, no vienas puses, jau vienkārša tiesas veikta likuma interpretācija var būt tiesību jaunrade, pašai tiesai to vēl pat nenojaušot, un, no otras puses, jau ārpus interpretācijas robežām notiekoša tiesas veikta tiesību jaunrade arvien vēl izmanto „interpretatīvās” (plašākā nozīmē) metodes.

Par interpretācijas (šaurākā nozīmē) robežu atzīstama iespējamās vārdu jēgas robežu. Jaunrade, kas iet pāri šai robežai, bet vēl paliek likuma mērķa

²⁰ Larenz K., Canaris C. W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3 Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1995, S. 253.

²¹ Sk.: Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā: rakstu krājums Dr. habil. iur., prof. E. Melņiņa zin. red. Rīga: LU, 2003, 194. lpp.

²² Larenz K., Canaris C. W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3 Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1995, S. 253.

²³ Zippelius R. Juristische Methodenlehre. München, C. H. Beck, 1994, S. 95.

(plāna) robežās un tiek metodiski vadīta, ir „robu” aizpildīšana šaurākā nozīmē jeb likuma ietvaros notiekoša tiesību jaunrade. Turpretim tiesību tālākveidošana, kas iet pāri šai robežai, bet vispārējās tiesību sistēmas un tās pamatprincipu ietvaros ir likuma ietvarus pārkāpjoša tiesību tālākveidošana.

Tiesnesim jebkurā gadījumā ir pienākums interpretēt likumu un, ciktāl tas ir nepilnīgs, arī aizpildīt „robus” šaurākā nozīmē, kamēr likuma ietvarus pārkāpjošu tiesību jaunradi veikt viņš izšķirsies tikai tad, ja tam būs papildus iemesli.

Par kādas likuma normas „radošu tālāktīstīšanu” uzskatāma jau pirmreizēja tās interpretācija, ko veikusi tiesa, no vairākām pēc vārdu jēgas iespējamām nozīmēm izvēloties vienu, nosaucot to par attiecīgajam gadījumam atbilstošu un tādējādi likvidējot līdz tam pastāvošo nenoteiktību.

Uz tiesību jaunradi, kas pārsniedz likuma ietvarus pāri ejošo tiesību jaunradi attiecināmi citi kritēriji. To pamatojums atrodams ne tikai likumā, bet visā tiesību sistēmā kā loģiskā veselumā.²⁴ Piemēram, Šajā lietā tiesas secinājumi balstījās galvenokārt uz tiesiskās sistēmas kopuma analīzi.²⁵

Tiesību jaunveidošanas procesā tiesnesis dara to, kas īstenībā būtu likumdevēja uzdevums, kad tiesnesis šo nepieciešamību pēc regulējuma ir pamanījis. Tiesību tālākveidošana ir pieļaujama vienīgi konstitucionāli tiesiskajās robežās, ja tā atbilst tiesiskas valsts, demokrātijas un varas dalīšanas principam.

Satversmes tiesa, veicot konstitucionālo uzraudzību, sakārto piemērojamo likumu hierarhiju, sniedz atziņas normu piemērošanas teorijā un praksē, arī tiesību izpratnē vispār.

Izskatot konkrētas lietas, Satversmes tiesas uzdevums ir aizsargāt tiesību sistēmas vienotības un taisnības principus un vienlaikus parādīt tiesību mērķtiecīgo pielietojumu, ņemot vērā normatīvā akta jēdzienu un balstoties uz tiesību zinātnes atziņām.

Tiesību normas piemērošanai jāsaskan ne tikai ar normā noteiktajiem nosacījumiem, bet, kas ir ļoti svarīgi, ar visu tiesību sistēmu, pat ar pastāvošo normatīvo kārtību visā tās kopumā.²⁶

Satversmes tiesas nolēmumu juridiskā argumentācija, tiem izmantotās juridiskās literatūras un tiesu prakses atziņu daudzveidība apliecina demokrātiskas valsts iekārtas prasībām atbilstošas augstas kvalitātes juridiskā metodoloģijas pielietojanu konstitucionālās uzraudzības jomā. Tāpēc Satversmes tiesas praksei ir būtiska nozīme tiesību tālāktīstīšanas sfērā un pamattiesību doktrīnas veidošanā.

²⁴ Larenz K., Canaris C. W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. 3 Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1995, S. 164.

²⁵ Satversmes tiesas 2001. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2001-04-0103 „Par Valsts valodas likuma 19. panta un Ministru kabineta 2000. gada 22. augusta noteikumu Nr. 295 „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 96. un 116. pantam” *Latvijas Vēstnesis*, 22.12.2001., Nr. 187.

²⁶ Melkšis E. Satversmes tiesas spriedums Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā saistībā ar tiesību vienotības principu. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 1, 24. lpp.

Atsauces Satversmes tiesas nolēmumos ļauj secināt, ka atsevišķos likumos ietvertie jēdzieni vai normas tiek interpretētas noteiktā nozīmē, pamatojoties uz pārbaudītām interpretācijas tradīcijām un ņemot vērā gan Latvijas gan Rietumu demokrātisko valstu tiesu prakses un tiesību zinātnes atziņas. Satversmes tiesas nolēmumi dod pieresumu tiesību teorijas un tiesu prakses attīstībai kopumā.

Satversmes tiesa, savā praksē plaši izmantojot vispārīgos tiesību principus un tiesību teorijas atziņas, sniedzot tiesību normu lietpratīgus skaidrojumus un ietekmējot palīgavotu mijiedarbības kvalitāti, panākusi to, ka prakse un teorija kļūst proporcionāla viena otrai.

Tas ļauj apgalvot, ka Satversmes tiesa ir izveidojusi metodisko pamatu pētījumiem konstitucionālajās lietās, ņemot vērā gan citu valstu konstitucionālo tiesu, gan arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi un tiesību zinātnes atziņas, savu nolēmumu argumentācijā plaši izmantojot tiesību avotus, palīgavotus un tiesību normu interpretācijas metodes.

Noskaidrojot tiesu prakses un tiesību zinātnes lomu tiesību tālākveidošanā un analizējot Satversmes tiesas spriedumus saistībā ar tiesību palīgavotu lietojumu un mijiedarbību tajos, tiek turpināta tiesību palīgavotu klasifikācija. Saskatāmas trīs Satversmes tiesas spriedumu ietekmes – oficiālā, kazuālā un metodiskā. Satversmes tiesas spriedumu atsaucē klasifikāciju, var veidot pēc šāda iedalījuma: tiešās iekšējās savstarpējās prakses atsauces, netiešās prakses atsauces, salīdzinošās prakses atsauces, doktrinālās atsauces. Satversmes tiesas prakse novērtēta kā visnozīmīgākā izpratnes veicinātāja par tiesību palīgavotu izmantošanas nozīmi nolēmumos, atjaunojot 1920.–1940. gadu tiesu prakses zinātnisko komentāru tradīciju, attīstot juridisko domu Latvijā un pozitīvi ietekmējot arī vispārējās jurisdikcijas tiesu spriedumu argumentācijas kvalitāti. Satversmes tiesas spriedumi saistībā ar tajos izmantotajiem tiesību palīgavotiem pētīti divos posmos – pirms un daļēji pēc konstitucionālās sūdzības ieviešanas Satversmes tiesas procesā laika posmā līdz 2003. gadam. Aplūkota jēdzienu „interference” un „integritāte” satura nozīme saistībā ar tiesību palīgavotu mijiedarbību.²⁷ Palīgavotu mijiedarbība interferences aspektā īstenojas visās trijās šā

²⁷ Pirmajā aspektā šī ietekme izpaužas kā tiesību sistēmu vienojošs, pie kārtības saucošs, atbilstošā tiesību saimē iekļaujošs elements tiesību sistēmas transformācijas apstākļos. Otrajā aspektā šī ietekme izpaužas Satversmes tiesas nolēmumu kvalitātes (jo īpaši palīgavotu izmantošanas ziņā) iedarbībā uz vispārējās jurisdikcijas tiesu nolēmumu kvalitāti un tiesiskās kārtības nostiprināšanu valstī, ietekmējoties no Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses, citu valstu konstitucionālajiem spriedumiem, Latvijas Senāta nolēmumiem, tādejādi, iedarbojoties uz tiesību zinātnes un tiesu prakses attīstību.

Aplūkojot šo aspektu iezīmes, jāņem vērā jēdzienu nozīmes skaidrojumi latviešu literārajā valodā vai arī ar svešvārdu vārdnīcas palīdzību. Vārds „integritāte” lietojams galvenokārt nozīmē „daļu apvienošana vienā veselumā, sistēmā” (Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 1998, 296. lpp.). Vārda „interference” pirmā nozīme ir skaņas, gaismas u.c. viļņu pastiprināšanās vai pavājināšanās, tiem savstarpēji pārkļājoties. Otrā nozīmē lietojama visbiežāk lingvistikas jomā kā atkāpes no valodas normas, kuras rodas citu valodu paziņas ietekmē (Svešvārdu vārdnīca. Rīga, 1999, 313. lpp.). Trešā šā vārda nozīme ir „vienas hromosomas pārkruojuma ietekme uz otras tādas pašas rašanās biežumu” (Svešvārdu vārdnīca. Rīga, 1978, 321. lpp.)

jēdziena nozīmēs, attiecinot tās uz tiesību sfēru, jo īpaši pasaulei globalizējoties un tiesību sistēmu pamatprincipiem tuvinoties.

Izteikti priekšlikumi tiesu darba efektīvizēšanai saistībā ar tiesu prakses pieejamību un tiesnešu palīgu institūta pilnveidi.

Plaši un spēcīgi argumentēti tiesu nolēmumi rosina tiesību zinātniekus analizēt tos, tā attīstot un papildinot tiesību teoriju ar pozitīviem piemēriem.

Joprojām svarīgi attīstīt tiesnešu palīgu (tiesu konsultantu) institūtu, nodrošinot attiecīgu materiāli tehnisko bāzi, iespēju strādāt radošā komandā, paaugstinot arī kvalifikācijas kritērijus.

Kritēriji kvalitatīvas tiesu prakses atsijāšanai ir tiesību normas papildināšana nolēmumā, subsumcija ar tādu interpretācijas metodes palīdzību un veidu, kurš būtiski atšķiras no iepriekšējiem gadījumiem, kā arī argumentācijas metodes pielietojums, kurš atšķiras no agrākiem piemērošanas gadījumiem.

3. Sekundāro tiesību avotu fraktalitāte konstitucionālajā un administratīvajā jurisdikcijā

Tiesas nolēmumā lietoto atsauču daudzums uz iepriekšējiem nolēmumiem, ar kuriem tiek pamatoti tiesas argumenti, norāda uz tiesu prakses saistošo spēku, vienlaikus pietuvinot to teorijai.²⁸ Spriedumi, kuri ir spēcīgi argumentēti un ar atsaucēm uz iepriekšējiem nolēmumiem, kā arī papildināti ar autoritatīvu tiesību zinātnieku atziņām, apliecina, ka robeža starp patiesi labu tiesu praksi un teoriju ir nosacīta.

Tiesību zinātnieku atziņām ir nozīmīga loma, izskatīto lietu sintēzē un analizē. Savukārt pastāvīga tiesu prakses saskaņa izpaužas, nolēmumos atsaucoties uz iepriekšējam lietām,²⁹ tostarp argumentēti atkāpjoties no iepriekš nolemtā.

Svarīgi ir ievērot pareizu tiesību doktrīnas lietojuma metodoloģiju tiesu praksē. Tiesību zinātnes darba mērķis vispirms ir iekšējas vienotības, normas caurvijoša satura atklāšana, otrkārt, to konkretizēšana attiecībā uz dažādajām gadījuma konstelācijām.³⁰ Tomēr atsaukties uz tiesībzinātnieku darbiem ir pamats tikai tad, ja tajos tiek attīstīti tiesību doktrīnas jautājumi, kuriem ir nozīme izskatāmajā lietā. Tāpat nepietiek ar atsaukšanos, piemēram, uz kādu Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumā nostiprinātu principu, bet ir nepieciešama šī principa tiesību normu tālāka analīze.³¹

²⁸ Sk.: *Barcelo J.J.* Precedent in European Community Law. Interpreting precedents comparative study / edited by D. Neil MacCormic and Robert S. Summers, p. 415–416.

²⁹ Turpat, p. 417.

³⁰ *Larenz K., Canaris C.W.* Methodenlehre der Rechtswissenschaft Dritte. Berlin Heidelberg, 1995, S. 60.

³¹ *Mits M.* Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumu izmantošana Satversmes tiesā: Administratīvo pārkāpumu pārsūdzības lieta. *Likums un Tiesības*, 2002, Nr. 10, 4. sēj., 306. lpp.

Pēc valstiskās suverenitātes atjaunošanas tiesību transformācijas procesa ietvaros Latvijā no jauna apzināts judikatūras jēdziens, nošķirot to no tiesu prakses jēdziena. Judikatūras jēdziena saturs atklāšanā un izpratnē tiesību palīgavotiem ir vislielākā nozīme.

Visnozīmīgākais faktors judikatūras izdalīšanai no tiesu prakses ir tās atzīšana tiesību teorijā. Lai tiesu prakse patiesi vienotu tiesību sistēmu tiesiskā valstī un kalpotu kā teorijas aizsācējs, katram nolēmumam ir jābūt kvalitatīvam atbalsta punktam daudzpakāpju attīstībā: prakse–teorija–prakse. Tieši kompleksa tiesu prakses savienošana ar tiesību zinātnes atziņām kopējā pašanalizējošā sistēmā rada metodoloģisko principus, kuri ir pamats tam, lai spriedumos paustās atziņas kļūtu par judikatūru

Jāņem vērā, ka valdošo uzskatu par kādu noteiktu tiesību normu kopumu veido publicētie spriedumi un specializētajā literatūrā ietvertie viedokļi.³² Šim valdošajam uzskatam varētu būt pamatavota statuss tiesību avotu vidū tiesību palīgavotu avotu mijiedarbības jomā

Svarīgs priekšnoteikums cilvēka tiesiskās dzīves pareizai konstrukcijai ir brīvības un pienākumu sintēze, un tikpat svarīga ir prakses un teorijas atbilstība.³³ Tiesību attīstībai svarīgi, lai teorijas un prakses savstarpēja mijiedarbība būtu līdzsvarota. Jo vairāk tiesības attīstās kazuistikas ceļā, jo mazāk tajās ierādīta vieta tiesību teorijai, t.i., mērķveidīgai tiesisku normu radīšanai un attīstībai. Tiesneša apzinātā rīcība aprobežota ar konkrētā gadījuma analīzi. Kazuistika tiesībās tiesām ir pretēji proporcionāla tiesību teorijai. Sekundāro tiesību avotu mijiedarbības sekas augstāko instanču nolēmumos var pielīdzināt tiesību pamatavotam un nosaukt par palīgavotu mijiedarbības fraktālo fenomenu. Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) un Eiropas Savienības Tiesas (EST) spriedumos paustās atziņas ir saistošas nacionālajām tiesām. ECT prakse apliecina Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas normu abstrakto raksturu, kuru saturs tiek piepildīts tiesvedībā, izskatot katru konkrētu lietu. ECT patiesā nozīme meklējama tās kazuistiskajā tiesu praksē. Tas arī rada nepieciešamību interpretēt šo tiesu spriedumus nevis abstraktās Konvencijas normas. Ja tiesneša spriedumi būs netaisnīgi, tiesību zinātnieki un arī pārējā sabiedrība tos pētīs un kritizēs.³⁴

EST nolēmumi atspoguļo tiesnešu, kuri pārstāv dažādas Rietumu tiesību tradīcijas un ir ar atšķirīgu pieredzi un izglītības metodoloģiju, kopējo viedokli, nodrošinot tiesiskumu ES tiesību interpretēšanā un piemērošanā, pamatlīgumu pārkāpumu gadījumos, tiesību aktu anulēšanas jautājumos, prejudiciālo nolēmumu lūgumu lietās u.c.

³² Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 3, 73. lpp.

³³ Sinaiskis V. Civiltiesību teorija un prakse. *Jurists*, 1933, Nr. 4/5, 97.–103. lpp.

³⁴ Zupančičs B. M. Eiropas Cilvēktiesību tiesas precedentu un spriedumu interpretācija. *Likums un Tiesības*, 2004, Nr. 4, 102. lpp.

ECT un EST spriedumu daļējā prognozējamība Eiropas limenī ietekmē arī nacionālās tiesas. Šis ietekmes patiesais saturs izpaužas praksē kazuistiski un doktrīnas komentāru veidā.

Satversmes tiesas un Augstākās tiesas Senāta nolēmumiem ir metodiskā un kazuālā ietekme uz tiesību sistēmas sakārtošanu atbilstoši tiesiskas valsts standartiem.

Satversmes tiesa turpina Latvijas Senāta prakses tradīcijas tiesību tālākveidošanā. Tā veicina izpratni par tiesību palīgavotu un to savstarpējās mijiedarbības izmantošanu nolēmumu argumentācijā. Tādējādi uzlabojas nolēmumu kvalitāte, kas ļauj Latvijas tiesību sistēmu tuvināt Rietumu tiesību lokam, demokrātiskas valsts standartiem atbilstoši tiesību sistēmai un veiksmīgai Latvijas tiesību sistēmas harmonizācijai ar Eiropas Savienības tiesību sistēmu.

Augstākās tiesas Senāta Administratīvā departamenta spriedumi parāda, ka ir pārņemta un tiek turpināta Satversmes tiesas prakse palīgavotu izmantošanā spriedumu pārliecinošai argumentācijai. Plaši un spēcīgi argumentēti tiesu nolēmumi rosina tiesību zinātniekus tos analizēt, tā attīstot un papildinot tiesību teoriju.

Satversmes tiesas ietekme tiesību tālākveidošanā vērojama kā daudzpakāpju iedarbība. Plašākā nozīmē tā ir Satversmes tiesas nolēmumu, tiesību zinātņu doktrīnas (tiesību zinātnieki komentē Satversmes tiesas nolēmumus), tiesu prakses izmantošanas mijiedarbības rezultāts. Šaurākā nozīmē tā ir visa iepriekš minētā iekšējā mijiedarbība pašā Satversmes tiesas nolēmumā.

Satversmes tiesa, savu nolēmumu argumentācijā plaši izmantojot tiesību avotus, palīgavotus un interpretācijas metodes, ir izveidojusi metodisko pamatu tam, kā risināt konstitucionālās lietas, ņemot vērā gan citu valstu konstitucionālo tiesu, gan arī ECT praksi un tiesību zinātnes atziņas. Plaši izmantojot vispārīgos tiesību principus, tiesību teorijas atziņas, sniedzot tiesību normu lietpratīgus skaidrojumus, ietekmējot palīgavotu mijiedarbības kvalitāti, Satversmes tiesas padarījusi tos proporcionālus vienu otram.

Satversmes tiesas spriedumi var kalpot kā paraugs vispārējas jurisdikcijas tiesām attiecībā par izvērtējamo argumentu atbilstību un pietiekamību motīvu daļā (īpaši administratīvajās lietās un civillietās). Satversmes tiesas radītā prakse – secinājumu motivācijā plaši izmantot tiesību palīgavotus, iespaidoja gan administratīvo tiesu, gan arī vispārējās jurisdikcijas tiesu, jo īpaši augstāko instanču tiesu spriedumu kvalitāti.

Tiesību palīgavotu mijiedarbības metodiskā, oficiālā un kazuālā ietekme izpaužas divos aspektos – integritātes aspektā (vispārīgā un dinamiskā modifikācija (vispārējas jurisdikcijas tiesas pieteikums)) un interferences aspektā.

Pirmajā aspektā šī ietekme izpaužas kā tiesību sistēmu vienojošs, pie kārtības saucošs, atbilstošā tiesību saimē iekļaujošs elements nepabeigtas tiesību sistēmas transformācijas apstākļos. Otrajā aspektā šī ietekme izpaužas Satversmes tiesas nolēmumu kvalitātes (jo īpaši palīgavotu izmantošanas ziņā) iedarbībā uz

vispārējās jurisdikcijas tiesu nolēmumu kvalitāti un tiesiskās kārtības nostiprināšanu valstī, ietekmējoties no ECT prakses, citu valstu konstitucionālajiem spriedumiem. Satversmes tiesas nolēmumi tādejādi iedarbojas uz tiesību zinātnes un tiesu prakses attīstību.

Jāņem vērā arī Satversmes tiesas sprieduma secinājumu daļas argumentācija par normu konstitucionālo iztulkojumu, palīgavotu izmantošanu tajā un nospridošās daļas normatīvais spēks.

Satversmes tiesas pieeja nolēmumu argumentācijā savstarpēji bagātina teoriju un praksi. Attiecības starp juridisko dogmatiku, no vienas puses, un tiesu praksi, no otras puses, ir mijiedarbīgas, apmainoties ar analizējamo materiālu.

No vienas puses, dogmatika praksē veido lemsanas kritērijus, ko tā nereti uztver, dažreiz modificē, citreiz arī pārprot. No otras puses, tiesu prakse dogmatikai plaši piegādā „materiālu”, no kura tā mēģina iegūt jaunus kritērijus. Dogmatīķis vairāk skatās uz vispārējo, tipisko gadījumā.³⁵

Aplūkojot tiesīzbiznātnieku komentējošos un arī kritiskos viedokļus par Satversmes tiesas spriedumu kvalitāti un ietekmi uz tiesību sistēmas sakārtošanu atbilstoši tiesiskās valsts standartiem, tostarp atvasinot vispārējos tiesību principus un atklājot normu saturu, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses analīzi un atzītu tiesībnieku publikācijām, konstatēts, ka Satversmes tiesa izveidojusi savu metodisko pamatu konstitucionālo tiesību jautājumu risinājumiem, protams, ietekmējoties no citu valstu konstitucionālo tiesu, Eiropas Cilvēktiesību tiesas prakses un tiesību zinātnes atziņām. Satversmes tiesā izskatīto lietu piemēri tiesību palīgavotu spēles jomā augstāko tiesu instanču nolēmumos norāda uz tiem kā svarīgiem tiesību sistēmas attīstītājspēkiem, kas var tikt pielīdzināti patstāvīgam tiesību avotam kā specifiska fraktalitātes izpausme tiesībās.

Nemot vērā augstākminēto, secināts, ka tiesību palīgavotu mijiedarbība kā pašlīdzīgu vērtību vienlaicīga atbilstība pamatnostādnēs un atšķirība sīkākās detaļās rada fraktalitātes fenomena izpausmi tiesībās. Katra tiesību sistēma ir nosacīti noslēgta, tā saskaras ar citām un mainās kopā ar tām. Fraktalitāte caur tiesību palīgavotu „saspēli” liecina par dinamiskiem procesiem, kas ļauj ātrāk atdzimt un attīstīties Latvijas tiesību sistēmai. Saistībā ar atsaucēm uz tiesību zinātnes atziņām Satversmes tiesas spriedumi pētīti laika posmā līdz 2005. gada martam, konstatējot, ka šajā periodā īpaši aktualizējas tiesību jautājums par tiesībām uz taisnīgu tiesu, kā arī šī principa satura izvērtējums. Minētajā laika posmā Satversmes tiesā iesniegti arī četri vispārējās jurisdikcijas tiesas pieteikumi, kas liecina par vispārējās jurisdikcijas tiesu profesionāļu vēlmi un iespēju veikt tiesiskās sistēmas ātrāku sakārtošanu ar Satversmes tiesas atbildes palīdzību par normu interpretācijas jautājumiem. Jaunā atgriezeniskā saite starp tiesām var tikt klasificēta kā tiesību palīgavotu mijiedarbības dinamiskā integritātes aspekta modifikācija.

³⁵ *Larenz K., Canaris C.W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft Dritte. Berlin Heidelberg, 1995, S. 52.*

Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta laikā no 2004. gada maija līdz 2005. gada martam pieņemtajos spriedumos no Satversmes tiesas pārņemta pieeja – atsaukties uz tiesību palīgavotiem, īpaši, atklājot vispārējo tiesību principu saturu.

4. Dissenting opinion and other subsidiary sources of Law as creators of legal idea in the period of the legal system collapse (Tiesnešu atsevišķās domas un citi tiesību palīgavoti – Latvijas tiesiskās domas veidotāji tiesību sistēmas „lūzuma” posmā)

Publikācijā noskaidrots, kāda ir tiesnešu atsevišķo domu, Eiropas Cilvēktiesību tiesas pilotsprieduma loma, saistība un vieta tiesību palīgavotu vidū. Doktrinālā tiesību interpretācija tiek iekļauta tiesnešu atsevišķajās domās un judikatūrā. Sevišķa nozīme pievēršama tiesnešu atsevišķo domu publicēšanas nozīmei, jo tās kritizē tiesnešu vairākuma apsvērumu vājās vietas. Arī likumdevējs caur tiesību palīgavotu daudzveidību ataino konkrētam laikam atbilstošu tiesību garu tiesību aktos. Publikācijā izlases veidā aplūkoti Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumiem pievienotie individuālie tiesnešu viedokļi, kas nākotnē ietekmē vēlākos tiesnešu vairākuma nolēmumus – Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas interpretācija tādēļ kļūst atkarīga no tiesneša gatavības opoņēt iepriekšējām tiesas prakses tendencēm.

Autore analizējusi Satversmes tiesas spriedumiem pievienotās tiesnešu atsevišķās domas laika posmā līdz 2005. gada beigām, tostarp šo tiesnešu atšķirīgo viedokļu un tiesnešu vairākuma spriedumu kopīgo ietekme uz jaunu tiesību normu izstrādes apstākļiem un dokumentiem.

Kā patstāvīgs tiesību avots aplūkots arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas pilotspriedums, kas ir procesuālas nepieciešamības radīts, kas fiksē un risina sistēmiskas konstitucionālas problēmas. Aplūkotās tiesību sistēmas transformācijas procesu stabilizējošās tendences un jaunu tiesību palīgavotu – speciālās judikatūras – pilotspriedumu un tiesnešu atsevišķo domu iekļaušanās tiesību avotu sistēmā.

Tiesiskajā apziņā uzkrājas spriedumos radītās atziņas, to komentāri un kritika. ECT tiesnesis *Boštjans M. Zupančičs* uzskata, ka tiesību piemērošanas caurskatāmības labā sevišķa nozīme ir atsevišķo domu publicēšanai: „Turklāt atsevišķo arī (piekrītošo domu) publicēšanas rezultātā uzmanība tiek pievērsta spriedumā ietvertu tiesnešu vairākuma apsvērumu vājajām vietām.”³⁶ Tiesnešu vairākuma atziņu kritika ir prakses uzdoto tiesību jautājumu plašāka atbildēšana un pārvēršana doktrīnā vai citos tiesību palīgavotos. Īsteni derīgas atziņas tiek

³⁶ *Boštjans, M., Zupančičs.* Eiropas Cilvēktiesību tiesas precedentu un spriedumu interpretācija. *Likums un Tiesības*, 2004, Nr. 4, 102. lpp.

uzkrātas gan teorētiskajā tiesiskajā apziņā, kas ir tiesībrades avots (kā norādījis Hēgelis – nav nekas tik praktisks kā laba teorija)³⁷, gan arī profesionālajā darbībā (*prasmē piemērot iegūtās zināšanas, piemērot normu*). Abas minētās tiesiskās apziņas izpausmes vienlaikus ietekmē un uzkrāj spriedumu analīze un kritika. Tas veicina spriedumu kvalitātes uzlabošanu un vienotas judikatūras veidošanu. Doktrinālā interpretācija var būt iekļauta arī tiesnešu atsevišķajās domās un vairākuma viedoklī,³⁸ un kā apvienots vadošais viedoklis tā var spēcīgi ietekmēt visus iepriekš minētos palīgavotus. Šai savstarpējai mijiedarbībai ir atgriezeniskās saites, kas palīdz tiesnešu atsevišķajām domām tuvināties sekundāro tiesību avotu statusam. Turklāt tiesiskā sistēma saikni ar realitāti uztur ar tiesisko kultūru – kā tiek vērtētas vērtību pretrunas tiesnešu atsevišķajās domās,

Izlasses veidā aplūkojot Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumu individuālos viedokļus, piemēram, lietā *Airey v. Ireland* (1979. gada 9. oktobra spriedums), lietā *Kokkinakis v. Greece* (1993. gada 19. aprīļa spriedums), lietā *Valsamis pret Griekiju* (*Valsamis v. Greece*; 1996. gada 18. decembra spriedums) kā tiesu prakses virziena mainītājus nākotnē, jāsecina, ka prognozēt iznākumu līdzīgā lietā kļūst mazāk droši salīdzinājumā ar iepriekšējām judikatūras tendencēm.³⁹

Savstarpējās ietekmes vērojamas tiesnešu atsevišķajos viedokļos lietā (saisītībā ar nopietnām debatēm par precedentu izvēli lietu argumentācijā; ECT 2003. gada 8. jūlija spriedums) *Hatton and others v. United Kingdom*, Hitrovas nakts lidojumu lietā, arī lietā *Ezeh and Connors v. United Kingdom* Cietumu disciplināro procedūru sakarā (ECT 2003. gada 9. oktobra spriedums).⁴⁰

Tā, piemēram, kā norāda Vestindijas Universitātes Juridiskās fakultātes pētniece Margarete de Merio (*Margaret De Merieux*), „tieši individuālie viedokļi *Balmer-Schafroth* lietā iezīmēja ceļus jaunu tiesību atvasināšanas jomā saistībā ar vides tiesību principu lietojumu – kā tiesības kļūst par subjektīvām tiesībām”.

Mazākuma individuālajā viedoklī lietā *Balmer-Schafroth* tika sniegti norādījumi, kā starptautiskie vides tiesību principi (ilgtspējīga attīstība, vides aizsardzība, laba pārvaldība u.c.) ar tiesas starpniecību kā nepārtraukta starptautiskā tiesībrade var tikt izmantoti Konvencijas interpretācijas sekmēšanā un tiesību tālākveidošanā.⁴¹

Konvencija neparedz šīs tiesības, taču individuālo viedokļu autori minētajā lietā vides tiesību starptautiskos principus progresīvi izmantoja subjektīvo cilvēktiesību atvasināšanā un Konvencijas 6. un 8. panta satura interpretācijā.

³⁷ Лазарев, В. В. Общая теория права и государства. Москва: Юристъ, 1997, с. 197.

³⁸ Piemēram, Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Pieejams: <http://www.satv.tiesas.gov.lv/upload/2000-03-01.rtf> (aplūkots 03.01.2007.)

³⁹ Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/>

⁴⁰ Turpat.

⁴¹ *De Merieux, M. Deriving Environmental Rights from the European Convention for the protection of Human Rights and fundamental freedoms. Oxford Journal of legal studies*, Vol. 21, No. 3 (2001), pp. 521–561, 556.

Līdz ar to var apgalvot, ka ECT Konvencijas interpretācija atkarīga no tiesnešu gatavības oponent iepriekšējām prakses tendencēm. Valdošais viedoklis pamazām veidojas no pietiekoši pārliecinošiem mazākuma viedokļiem un kļūst par palīgavotu turpmākai argumentācijai. Patiesi labi argumentēti individuālie viedokļi palīdz interpretēt normas un atvasināt jaunas tiesības (tiesību tālākveidošana).

Hronoloģiski aplūkotas arī publicētas atsevišķās domas septiņās Satversmes tiesas lietās. Tās ir tiesnešu A. Endziņa, J. Jelāgina, A. Ušackas atsevišķās domas lietā Nr. 2000-03-01. Atsevišķajās domās plaši izmantotas atsauces uz ECT praksi lietās *Dudgeon case* (1981), *Handyside case* (1976) (ierobežojuma proporcionālītātes leģitīmais mērķis) un *Barthold case* (1985) saistībā ar jēdzienu „neatliekama sociāla vajadzība”. Norāde uz konkrēto spriedumu tiek minēta kā arguments (no mazākuma viedokļa) deputāta Agešina runā saistībā ar likuma „Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personas sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu” 17. panta grozījumu (šīs normas mērķis, deputātpārīt, tiek saistīts ar nesamērīgu ierobežojumu kandidēt vēlēšanās).⁴² „Tomēr, pieņemot Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumu, likumdevējs ir vadījies no Satversmes tiesas *Vēlēšanu lietas* spriedumā ietvertajām atziņām un nav paredzējis pasīvo vēlēšanu tiesību ierobežojumus personām, kas sadarbojušās ar VDK.”⁴³

Tā izpaužas sprieduma un atsevišķo domu mijiedarbības ietekme arī uz cita likuma normas radīšanas apstākļiem un dokumentiem. *Vēlēšanu lietas* gadījumā vairākuma viedokļa argumentāciju par minēto vēlēšanu tiesību ierobežojumu pastiprina *Podkolzinas lietā* (2002. gada 9. aprīļa spriedums „I. Podkolzina pret Latviju”) spriedumā izskanējušais pamatojums, ka Konvencijas 1. protokola 3. panta sakarā ikviens vēlēšanu likums vienmēr jānovērtē valsts politiskās evolūcijas gaismā, jo vienā sistēmā nepieņemami noteikumi var sevi attaisnot citā sistēmā.⁴⁴

*Valsts noslēpuma lietā*⁴⁵ tiesnese A. Ušacka savā individuālajā viedoklī argumentē, kāpēc normas vārdi „pārbaudes materiāli” neatbilst Satversmes 92. pantā garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu. Šai pašā lietā tiesnesis A. Lepse atsevišķajās domās pamato, ka apstrīdētās normas vārdi „kura lēmums ir galīgs un nav pārsūdzams” neatbilst Satversmes 92. pantā garantētajām tiesībām uz taisnīgu tiesu. Divās citās lietās⁴⁶ tiesnesis A. Lepse pamato savas atsevišķās domas ar

⁴² 2004. gada 19. maija pavasara sesijas sestās sēdes stenogramma. Pieejama: http://sirius.saeima.lv/steno/2002_8/st_040519/st1905.htm (aplūkots 02.01.2007.).

⁴³ Lieta Nr. 2002-20-0103. Pieejama: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-20-0103.rtf> (aplūkots 03.01.2007.).

⁴⁴ Pieejams: <http://sim.law.uu.nl/sim/caselaw/Hof.nsf/1d4d0dd240bfee7ec12568490035df05/455619b6a98d4b7f41256b97002f33a3> (aplūkots 03.01.2007.).

⁴⁵ Lieta Nr. 2004-13-0106 (secinājumu 17.–18. p.). Pieejama: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-13-0106.rtf> (aplūkots 03.01.2007.).

⁴⁶ Lieta Nr. 2003-04-01 un lieta Nr. 2003-05-01. Pieejamas: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2003-04-01.rt>; <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2003-05-01.rt>. (aplūkots 03.01.2007.).

action popularis idejas nepieņemamību Satversmes tiesas prakses attīstībā. Tiesiskās kultūras izpausme un vienlaikus nozīmīgs pienesums judikatūrai un tiesību zinātnei pārlicecinoši argumentēti kā Satversmes tiesas likuma normu interpretācija tiesneša J. Jelāgina atsevišķās domas lietā „Par Latvijas Administratīvo pārkāpuma kodeksa 114.² panta atbilstību 1965. gada 9. aprīļa „Konvencijai par starptautiskās jūras satiksmes atvieglošanu”⁴⁷. Savā individuālajā viedoklī tiesnesis, dziļi izanalizējis konkrētā starptautiskā līguma vietu tiesību normu hierārijā, norāda, ka apstrīdētajai normai un Konvencijai juridiskais spēks ir vienāds, līdz ar to Satversmes tiesas kompetencē neietilpst pienākums izvērtēt, vai norma atbilst Konvencijai. Viedoklis pamatots ar vācu tiesību doktrīnu (*Lutz Treder*) un Lietuvas Konstitucionālās tiesas judikatūru (2002. gada 25. aprīļa spriedums). Augsti vērtējamas arī Satversmes tiesas tiesneša J. Jelāgina atsevišķās domas lietā Nr. 2005-13-0106 „Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes, novada domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta pirmās daļas 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 9., 91. un 101. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 25. un 26. pantam”⁴⁸. Viņš pauž uzskatu, ka, tiesai atzīstot tiesību normu par neatbilstošu Satversmei attiecībā uz atsevišķu personu, tā atzīstama par pretrunā esošu Satversmei arī kopumā. Tiesneša atsevišķais viedoklis pamatots ar atsaucēm uz ECT Lielās palātas spriedumā lietā „Ždanoka pret Latviju” lietotajiem argumentiem par vēlēšanu tiesību rakstura atšķirību no citām cilvēka pamattiesībām. Analizēts arī tiesneša E. Levita atsevišķais viedoklis par vēlēšanu tiesību un cilvēktiesību atšķirīgām funkcijām (Pirmās palātas spriedums iepriekš minētajā lietā). Īpaši nozīmīgs ir J. Jelāgina atsevišķajās domās izskanējušais uzdevums likumdevējam – noteikt papildu nosacījumus (kā starpposmu ceļā uz ierobežojumu atcelšanu), kas dotu iespēju panākt Satversmei atbilstošu individualizācijas pakāpi, lai analogus mazāk aizskarošus ierobežojumus varētu piemērot arī citām personām, ne tikai konstitucionālās sūdzības iesniedzējam.

Aplūkojot tiesnešu atsevišķo domu un judikatūras izpausmju aspektus⁴⁹, secināms, ka šie individuālie viedokļi daudzējādā ziņā ietekmē tiesību piemērošanu un ir orientēšanās līdzeklis tiesībās, tie satur abstraktas atziņas, saistītas ar visai augstām tiesu instancēm, kā arī liecina par tiesneša autoritāti tiesību zinātnieku un praktiķu vidū. Atsevišķo domu atziņas īpatnība ir, ka tā latentā formā gaida savu izpausmes laiku un telpu.

No 2004. gada ECT praksē uzsākta tā saucamā pilotsprieduma procedūra, kas sākās ar *Broniowski v. Poland*⁵⁰ lietu, kura uzrādīja, ka valstij ir nopietnas

⁴⁷ Lieta Nr. 2004-01-06. Pieejama: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-01-06.rtf> (sk. 03.01.2007.).

⁴⁸ Lieta Nr. 2005-13-0106. Pieejama: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2005-13-0106.rtf> (aplūkots 02.01.2007.).

⁴⁹ Sk. plašāk: *Neimanis, J.* Judikatūra un tās saistošais spēks. *Jurista Vārds*, 08.03.2005., Nr. 9(364); arī: *Peczenik, A.* The binding force of precedent. Interpreting precedents comparative study/edited by D. Neil MacCormick and Robert S. Summ Adlershot: Ashgate, 1997, p. 461–480.

⁵⁰ Lieta Nr. 31443/96, 22.06.2004., 186., 192. §. Pieejams: <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2004/274.html> (aplūkots 23.01.2007.).

sistēmas problēmas, ka sagaidāmi vairāki desmiti tūkstoši līdzīgu pieteikumu par mājokļu politikas disfunkciju un ka valstij ir brīvība izvēlēties veidu, kādā tā pildīs savus pienākumus.

Arī *Hutten-Czapska v. Poland*⁵¹ lieta norādīja, ka jāatliek pārējie pieteikumi, jāgaida valsts programmas nostādnes, ka atbildētājai valstij savā iekšējā tiesiskajā kārtībā ir jānodrošina mehānisms, kas saskaņā ar Konvencijā noteiktiem īpašumtiesību aizsardzības principiem uzturētu taisnīgu līdzsvaru starp namīpašnieku interesēm, arī viņu tiesībām gūt peļņu no sava īpašuma un vispārējām sabiedrības interesēm, ieskaitot pietiekamu mājokļu pieejamību mazāk pārtikušajiem.

Jāmin arī spriedums lietā *Lukenda v. Slovenia*⁵², kurš konstatēja sistēmas problēmu saistībā ar tiesvedības ilgumu Slovēnijā, kad uz izskatīšanu tiesā gaidīja pieci simti līdzīgu lietu. Saistībā ar sistēmas trūkuma konstatāciju un vienota strukturālā cēloņa esamību sekoja izpildvaras reakcija – Eiropas Padomes Ministru komitejas 2004. gada 12. maija rezolūcija (DH Res. 2004/3), kura prasīja tiesai konkretizēt, kā spriedumu izpildīt.

ECT pilotsprieduma institūta ieviešana sniedz jaunu klasifikācijas iespēju tiesību teorijas didaktikai saistībā ar tiesību palīgavotu nozīmi augstāka līmeņa sistēmu transformācijas apstākļos (un arī nākotnes vīzijām par prioritātēm – tiesību jautājums vai indivīds.⁵³

Minēto sprieduma paveidu varētu klasificēt kā „pilotjudikatūru”, lai arī, procesuālas nepieciešamības radīta, tā izriet no „pilotlietas” un dod uzdevumu nacionālai valstij (likumdevējam, izpildvarai) sakārtot sistēmas nepilnības, lai nākotnē varētu sniegt atbildi uz samilzušu tiesību jautājumu. Tomēr, autoresprāt, labāk saglabājams tā sākotnējais nosaukums – pilotspriedums, jo tam piemīt duāla daba (vienlaikus ir arī patstāvīgs tiesību avots). Turklāt pilotsprieduma būtība ir vairāk konstitucionālas sistēmiskas problēmas konstatēšana nekā individuāla tiesībjautājuma atbildēšana. Līdz ar to pilotspriedums pats kļūst par specifisku tiesību avotu.

Tiesiskā doma ietekmējas no tiesību palīgavotu savstarpējās mijiedarbības – īpaši brīvību un pienākumu sabalansēšanas jomā. Latvija var sniegt savu padomu Eiropas tiesiskai domai, drošībai un stabilitātei demokrātijas pamatvērtību aizsardzības un indivīda pamattiesību līdzsvarojuma ziņā (sk. jau minēto *Vēlēšanu lietu* 2000-03-01), ka cilvēktiesību izmantošana nedrīkst tikt vērsta pret

⁵¹ Lieta Nr. 35014/97, 19.06.2006., 139., 157., 225. §. Pieejams: <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2006/628.html> (aplūkots 23.01.2007.).

⁵² Lieta Nr. 23032/02,06/01/2006). Pieejams: <http://www.worldlii.org/eu/cases/ECHR/2005/682.html> (aplūkots 23.01.2007.).

⁵³ Sk. plašāk: *Rudevskis J.* Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas reforma: Četrpadsmitais protokols. Vai Eiropas Cilvēktiesību tiesa kļūs efektīvāka? *Likums un Tiesības*, 2005, februāris, Nr. 2, 34.–45. lpp.; marts, Nr. 3, 72.–85. lpp. saistībā ar 14. protokola un ECT reformas nepieciešamību, Eiropas Konstitūcijas problēmjautājumiem, pieteikuma pieņemšanas noteikumu kritēriju maiņu-, piem., „lieli zaudējumi” utt.

demokrātiju kā tādu, ka demokrātiska valsts iekārta ir jāaizsargā no cilvēkiem, kuri ētiskajā ziņā nav cienīgi kļūt par demokrātiskas valsts pārstāvjiem politiskajā vai pārvaldes līmenī un kuri ar savu darbību ir pierādījuši, ka nav bijuši lojāli pret demokrātisko valsts iekārtu. Minētā atziņa tālākattīstīta arī tiesnešu vairākuma viedoklī jau pieminētajā lietā 2005-13-0106 (otrā *Vēlēšanu lieta*). Šīs atziņas par atsaukšanos uz demokrātijas vērtībām, lai tās izmantotu pret pašas demokrātiskās sabiedrības ideāliem un vērtībām, pārceļojušas uz jau minēto Lielās palātas spriedumu „Ždanoka pret Latviju” lietā.

Latvija jau sniegusi atbildi uz sarežģītu sociālo tiesību jautājumu (Profesoru vecuma cenza lietā Nr. 2002-21-01-19), kurā paustas nostādnes, ka likumdevējs, lai panāktu izglītības un zinātnes nodrošināšanu ar jauniem speciālistiem, var izmantot citus, cilvēka pamattiesības un cieņu mazāk aizskarošus līdzekļus. Galvenajam kritērijam, lai personas varētu pretendēt uz apstrīdētajās normās minētajiem akadēmiskajiem un administratīvajiem amatiem, jābūt nevis šo personu vecumam, bet gan to spējam un kvalifikācijai, kā to paredz Satversmes 106. pants. Minētās lietas, autore sprāt, Latvijas judikatūrā vērtējamas kā sevišķi nozīmīgs pienesums un vienlaikus uzdrošināšanās. Tās noder kā izcils piemērs Eiropai, atbildot līdzīgiem aktuāliem tiesību jautājumiem. Īpaši nozīmīga tiesību normu piemērošanas aspektā ir tiesnešu atsevišķo domu mijiedarbība ar pārējiem tiesību palīgavotiem. Tiesību sistēmas transformācijas apstākļos tiesnešu atsevišķais viedoklis vienlaikus veicinājis tiesību zinātnes, judikatūras, normas radīšanas materiālu saskaņošanu ar Rietumu tiesisko atziņu avotiem un veicinājis Latvijas tiesiskās iekārtas atjaunošanu un attīstību.

5. Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē

Svarīgi bija izpētīt valsts pārvaldes darbinieku izpratni par tiesību palīgavotu nozīmi tiesību piemērošanā. Balstoties pētījumā „*Par abstraktu un kazuistisku normu pielietojuma problemātiku valsts pārvaldē*”, kas veikts pēc Tieslietu ministrijas pasūtījuma 2007. gadā, tika konstatēts, ka Valsts pārvaldes iestāžu praksē, piemērojot augstākas abstrakcijas tiesību normas, ir novērojama neprasme iztulkot normu, grūtības izprast tiesību jēdzienu, ģenerālklausulu, pamatkonceptiju saturu, kā arī – nav izpratnes par to, ka ikviena atkāpšanās no iepriekšējās interpretācijas atbilstoši jāargumentē.

Pārejas laika no padomju uz rietumu tiesību standartiem. radītie straujie izaugsmes procesi tiesību jaunrades jomā ir mērķtiecīgi jāvada. Līdz ar to jāapzina problēmas tiesību piemērošanas jomā, kas radušās saistībā ar kazuistisku normatīvu regulējumu, ar to saistīto problēmu loks valsts pārvaldē un izglītībā, to iespējamie risinājumi. Svarīgi bija aplūkot minētās parādības un jēdziena „kazuistika” vēsturisko attīstību, tās nozīmi, saikni ar tiesību teoriju, citām tiesību zinātnēm, kā arī aptaujāt pirmā līmeņa valsts pārvaldes darbiniekus un vadītājus par tiesīpīemērošanas u.c. problēmām, tostarp par informētību par attiecīgās

nozares ierēdņu tiesībām un pienākumiem, normu izpratni, atbildības robežām, kas vestu pie lēmuma (pat kļūdaina), nevis radītu vēlmi lēmumu nepieņemt vispār. Tika apzināti piemēri Tieslietu ministrijas iestāžu darbinieku vidū par tiesību normu piemērošanu grūtībām, argumentācijas izvērtējumu, noskaidrots, ka nepietiekami tiek aplūkoti tiesu nolēmumi valsts pārvaldei svarīgos jautājumos.

Iepriekšminētās problēmas novērst vai mazināt spētu juridiskās metodes pamatnostādņu pārzināšana, zināšanas un prasmes rīkoties likuma „robu” gadījumā, juridiskās tehnikas pārzināšana, tiesību palīgavotu un palīglīdzekļu plašāka izmantošana, argumentācijas zinātnes (darbs ar apstākļiem) pārzināšana, vispārējo tiesību principu kā pamatavota izmantošana, juridiskās domāšanas attīstīšana, formālās loģikas mācīšana.

Augstākas abstrakcijas tiesību norma vai norma, kas paredz plašāku rīcības brīvību, var efektīvi funkcionēt, ja ir pietiekoši augsta normas piemērotāju kvalifikācija. Pretējā gadījumā tiek apgalvots, ka likumi ir nesakārtoti, ka nepieciešams kazuistisks normatīvs regulējums.

Pamatiemesli, kāpēc tiek izdotas (pieprasītas) kazuistiska rakstura tiesību normas: juridiskā pozitīvisma vēsturisko tradīciju noturība Latvijā un arī daudzu ierēdņu vēlme kompensēt nekompetenci (lai arī paši savas zināšanas novērtē kā „ļoti labas”, ekspertu aptaujas norāda uz citu tendenci – tās ir viduvējas, īpaši tiesību piemērošanas jomā). Sekas tam: neprasmīgi (selektīvi) argumentēti lēmumi, vai izvairīšanās no lēmumu pieņemšanas, kā arī tiesiskās pašlāvības principa pārkāpumi.

Latvijas valsts institūcijām ieteicamā rīcība – tiekties uz augstākas abstrakcijas tiesību normu radīšanu, ierēdņu apmācība un profesionālā pilnveide.

Visbiežāk ar kazuistiska rakstura tiesību normām Latvijas normatīvajos aktos jāsaskaras sevišķo administratīvo tiesību nozarēs (nodokļu tiesības, veselības aizsardzības tiesības, datu aizsardzības, sociālās, izglītības tiesības, administratīvo pārkāpumu tiesības), protams, krimināltiesībās un procesuālajās tiesībās, kurās kazuistiska rakstura regulējums ir ieteicams, ja tas vērsts uz maksimālu tiesību ievērošanu, indivīda un sabiedrības drošību un stabilitāti.

Ar kazuistiska rakstura tiesību normu problēmu saskaras arī ārvalstīs, un valstu rīcība problēmas atrisināšanai izpaužas kā mēģinājumi samazināt normu skaitu un mazināt birokrātiju.

Novērojot Eiropas likumdošanas tendences, arī Latvijā vajadzētu akcentēt virzību uz augstākās abstrakcijas tiesību normu radīšanu, jo aktivizēsies tiesību jaunrades stratēģijas, kas vērstas uz kazuistisku normatīvu aktu skaita samazināšanu.

Prasība pēc kazuistikas praksē aktivizē kritisko tiesību zinātni un tiesību teorijas atziņas un ar tiesību teoriju saistīto zinātņu – tiesību vēstures, tiesību socioloģijas, tiesību antropoloģijas un juridiskās statistikas pētījumus, tādejādi veicinot arī akadēmisko tradīciju saglabāšanu un pilnveidošanu, profesionālās erudīcijas bagātināšanu un pedagoģisko prasmju izkopšanu.

Būtu nepieciešams organizēt juridiskās metodes pasniedzēju specializētus kursus juridiskās tehnikas jautājumos deputātiem un visu līmeņu valsts pārvaldes darbiniekiem. Atzinīgi vērtējama un tālākattīstāma ir tāda prakse kā valsts iestāžu juridisko dienestu sanāksmes, kurā tiek risināti jautājumi par instrukciju un ieteikumu projektu noformēšanu, izstrādi, saskaņošanu un publicēšanu. Tā kā vienas un tās pašas tiesību normas dažādi interpretē pat ministriju līmenī, tad zemāku iestāžu līmenī valsts pārvaldes ietvaros vajadzētu savlaicīgi dot signālu, ka nepieciešama t.s. interpretācijas instrukcija. Tālab pašai iestādei un/vai Tieslietu ministrijai jāveido nozares normu interpretācijas rokasgrāmatas.

Likums jau pieņemšanas brīdī ir nepilnīgs. Likumu nepilnību novēršana lielā mērā ir tiesību piemērotāja uzdevums. Tādēļ nepieciešams informācijas aprites paātrinājums par nozares iekšējiem „labajiem” lēmumiem un arī ar nozari saistīto judikatūru. Tas padarītu iekšējos lēmumus vairāk pieejamus un palīdzētu pilnīgāk izprast normu piemērošanas dominējošās tendences konkrētajā nozarē. Būtu nepieciešams apsvērt iespēju iestāžu juridisko dienestu (tiesību teorijas nodaļa Tieslietu ministrijā) ietvaros veidot prakses vispārināšanas vienību apkopojumu un skaidrojumu radīšanai.

Veidojot judikatūras bāzi konkrētai nozarei, vēlams būtu zem augstākās abstrakcijas pakāpes tēzes pakārtot vairākus līdzīgus nolēmumus, lai atvieglotu normu piemērotāja darbu līdzīgu un atšķirīgu apstākļu atpazīšanā. Līdzīgi vajadzētu rīkoties, veidojot iekšējo iestādes „labo lēmumu” informācijas bāzi. Strukturāli šo informācijas bāzi varētu veidot atbilstoši mācībai par tiesību avotiem.

6. Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma

Aplūkojot personības un pēctecības jēdzienus, to mijiedarbību, kā arī mācībspēka personības lomu pedagoģiskajā, zinātniskajā un praktiskās darbības sfērā, arī strādājot kā enciklopēdistam un Tiesībsargam, vienlaikus analizēta arī Tiesībsarga atzinuma nozīme tiesību ātrākas socializācijas tendenču veicināšanā, no plašākas sabiedrības neatsvešinātu tiesību izpratnes veidošanā un juridiskā nihilisma mazināšanā. Raksta secinājumos sniegti arī ieteikumi saistībā ar Tiesībsarga atzinumu plašākas publiskošanas nepieciešamību. Savā darbībā tiesībsargs nodrošina tiesiskuma un taisnīguma atjaunošanu konflikta situācijā, iesakot uzlabojumus pārvaldē, respektējot indivīdu, viņa pamattiesību ievērošanu un labas pārvaldības principa (objektīvu un taisnīgu jautājuma izskatīšanu saprātīgos termiņos, personas tiesības tikt uzklaustītam, iepazīties ar lietas materiāliem, prasīt pamatotu lēmumu un zaudējumu atlīdzināšanu)⁵⁴ realizāciju. Laba pārvaldība kā jēdziens filozofiski skaidrota jau senākā pagātnē.

„...Jo augstāka kāda valsts iekārta, jo vairāk vārdiem jāsaskan ar darbiem; ja šīs saskaņas trūks, tad valsts lietās iestājas demagoģija un likumu vietā anarhija.

⁵⁴ Tiesībsarga likums: pieņemts 2006. gada 6. aprīlī (spēkā no 01.01.2007.). *Latvijas Vēstnesis*, 25.04.2006., Nr. 65.

Vārdos nedrīkst būt nekā tāda, kam nebūtu īstenības nozīmes. Laba valsts iekārta nevar iztikt bez kārtības, likumiem un apzinīgas likumu pildīšanas.⁵⁵ Šo īstenību respektējot, drosmīgi nākas norādīt uz konstitucionālo vērtību aizskāruma gadījumiem un ieteikt ceļus un risinājumus to novēršanai.

Aplūkojot Tiesībsarga atzinumu ietekmi uz tiesisko domu, jāsecina, ka tiesībsargs pilda...] likuma varas un demokrātijas sargsuņa uzdevums gan saistībā ar likumdevēja darbības uzlabojumu ieteikumiem, piemēram, par to, ka personām, kas invaliditātes, slimības vai vecuma dēļ nespēj iziet no sava mājokļa, netiek nodrošinātas iespējas piedalīties parakstu vākšanā⁵⁶, par ierobežojumu atcelšanas nepieļaujamību partiju izdevumiem priekšvēlēšanu kampaņās⁵⁷ brīvu un vienlīdzīgu vēlēšanu vārdā.

Nozīmīgi ir arī Tiesībsarga atzinumi saistībā ar varas pārstāvju atbildības veicināšanu, piemēram, t.s. „Zvanenieku mājas” iesniegumu sakarā ar septiņu personu no Somālijas, kuriem piešķirts alternatīvais statuss un termiņuzturēšanās atļauja, izslēgšanu no Veselības obligātās apdrošināšanas dalībnieku reģistra, kā arī no ģimenes ārsta reģistrēto pacientu saraksta, liedzot tiesības saņemt valsts apmaksātos veselības pakalpojumus, kas ir pretrunā ar Ārstniecības likuma 17. panta pirmās daļas 5.punktu,⁵⁸ varas pārstāvjiem realizējot publisko varu dažādās jomās.

Arī pārbaudes lietā par iespējamu tiesību pārkāpumu, noraidot vēstnieka kandidatūru, „ieskanas” svarīgas atziņas saistībā ar vienlīdzības principa satura noskaidrošanu.⁵⁹

Uzteicams ir Tiesībsarga biroja veiktais apkopojums – atbilde ASV vēstniecībai „Par cilvēktiesību jautājumiem Latvijā 2008. gadā” kas sekmē informētību un izpratni par cilvēktiesību aizsardzības mehānismiem Latvijā. Apkopotajā informācijā izskan, ka pēc tiesībsarga iejaukšanās nepienācīgas izmeklēšanas gadījumos noziedzīgi nodarījumi no huligānisma tiek pārkvalificēti par rasu naida noziegumiem. Apkopojumā ir informācija arī par to, ka 2008. gadā tiesā pārstāvētas personas intereses, ar kuru darba tiesiskās attiecības pārtrauktas grūtniecības dēļ, tika panākts mierizlīgums un izmaksāta kompensācija par morālo kaitējumu.

Individuālās tiesiskās apziņas struktūru veido indivīda vajadzības, emocijas, intereses un pārliecība. Savukārt, sabiedrības tiesiskā apziņa ir visu to garīgo bagātību krātuve, ko konkrētā kultūra ir uzkrājusi savas vēsturiskās attīstības gaitā.⁶⁰ Svarīgi sintezēt šīs apziņas formas, lai tiesiskajā domā atspoguļotos īstenība.

⁵⁵ Raudive K. Pārpersonīgais un personīgais. Rīga: Oferte, 1992, 126. lpp.

⁵⁶ Grozījumi likumā „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu” (pieņemts 21.02.2008.), ar kuru likums papildināts ar 7.¹ pantu. *Latvijas Vēstnesis*, 04.03.2008., Nr. 35. 2008. gada 21. februārī.

⁵⁷ Politisko organizāciju (partiju) finansēšanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 02.08.1995., Nr. 114; Ziņotājs, 07.09.1995., Nr. 17.

⁵⁸ 2008. gada 23. decembra atzinums.

⁵⁹ Pārbaudes lieta, ierosināta uz Vairas Paegles iesnieguma pamata. Nav publicēts.

⁶⁰ Sk. plašāk: Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā, LU Filozofijas un socioloģijas institūta rakstu krājums Drošība un tiesiskums Latvijā. Rīga: LU, 2007, 42. lpp.

Akadēmiskums, inteliģence un juridiskās kultūras izpaužas Tiesībsarga atzinumā saistībā ar pārbaudi par iespējamo diskrimināciju uz invaliditātes pamata, paraolimpisko spēļu medaļu saņēmējiem piešķirot piecas reizes mazākas prēmijas nekā olimpisko spēļu medaļu saņēmējiem, norādot, ka, lai arī diskriminācija netiek konstatēta, prēmiju apmērs jāpārskata, pamatojoties uz taisnīguma principu, ņemot vērā pastāvošo atšķirību proporcionalitāti. „Paraolimpiskās spēles skar daudz cilvēku intereses, ... nepieciešams integrēt cilvēkus ar invaliditāti sabiedriskajā dzīvē, nodrošināt iespēju uzturēt viņiem palīgīdzekļus un trenerus, veicināt turpmāko piedalīšanos sporta aktivitātēs”.⁶¹ Arī secinājumos, ka Latvijas nepilsoņiem uzliktie ierobežojumi būt par zvērīnātiem advokātiem, detektīviem, profesionāliem patentpilnvarotiem, kā arī nodarboties ar apsardzes darbību ir nesamērīgi, bez leģitīma mērķa, tāpēc tie atceļami, redzama taisnīguma un respekta atjaunošana pret iedzīvotāju tiesībām un interesēm.⁶² Saistībā ar pārbaudes lietu par ..., ko ierosinājis un pabeidzis Tiesībsargs, tika vērtētas, vai aviokompānijas *Ryanair* pakalpojumu sniegšanas noteikumi atbilst diskriminācijas aizlieguma principam. Ņemot vērā labvēlīgākos noteikumus, kas tiek nodrošināti tikai ES pilsoņiem, un to, ka Latvijas iedzīvotāju ievērojama daļa ir nepilsoņi, kuri pamatā pieder citām etniskajām grupām (ne tikai Latvijas Republikas), kas vienlaikus ir arī ES pilsoņi, Tiesībsargs konstatēja netiešo diskrimināciju uz etniskās piederības pamata.⁶³ Atzinumā, vai mācību grāmatu iegāde par skolēnu vecāku līdzekļiem ir pretrunā ar Satversmes 112. pantā noteikto, analizēti nacionālie un starptautiskie tiesību akti, valsts garantēto tiesību uz bezmaksas izglītību saturs un apjoms.⁶⁴

Pārbaudes lietā saistībā ar tiesībām uz taisnīgu tiesu (ka nevis tikai cietuma administrācijai, bet ieslodzītam jātiek informētam par tiesas sēdes norises laiku un vietu) ievēribas cienīga un uzteicama ir Tiesībsarga vērsšanās pie Tieslietu ministrijas un pēc tam pie Tiesu administrācijas ar lūgumu informēt tiesas par konkrētā likuma panta interpretāciju, novēršot tulkošanas neprecizitātes un cilvēktiesību pārkāpumus, kuri tā rezultātā rodas. Saistībā ar tiesībām pārsūdzēt spriedumu kasācijas instancē, birojā ierosināta pārbaudes lieta, Augstākās tiesas priekšsēdētājs savā atbildē, norādījis, ka instances nav rīkojušas atbilstoši Civilprocesa likuma 459. pantam (vajadzējis atdot apelācijas instancē trūkumu novēršanai, bet ne izbeigt tiesvedību uz rīcības sēdes lēmumā norādīto argumentu pamata), jautājums skatīts senatoru apspriedē, vērstot uzmanību uz iesaistīto personu procesuālo tiesību nodrošināšanu.⁶⁵ Jāpiekrīt Zviedrijas parlamentārā

⁶¹ <http://www.delfi.lv/archive/>, aplūkots 17.10.2008.

⁶² <http://www.delfi.lv/archive/>, aplūkots 09.10.2008.

⁶³ http://www.tiesibsargs.lv/files/atzinums_par_aviokomp%C4%81nijas_ryanair_pakalpojumu_snieg%C5%A1anas_noteikumu_atbilst%C4%ABbu_diskrimin%C4%81cijas_aizlieguma_principam.pdf (aplūkots 21.01.09.).

⁶⁴ Tiesībsarga atzinums dod iespēju valsti sūdzēt tiesā. Pilns teksts pieejams: <http://www.diena.lv/lat/politics/sabiedriba/tiesibsargs-skolas> (aplūkots 02.02.2009).

⁶⁵ Atbilde ASV vēstniecībai „Par cilvēktiesību jautājumiem Latvijā 2008. gadā”, nav publicēta.

ombuda *Matsa Melina* teiktajam, ka neviens no pašreizējiem ombudsmeņiem nestrādā paradīzē, bet gan valstīs ar ļoti dažādiem attīstības nepilnību līmeņiem.⁶⁶ Jo īpaši to var sacīt par Latvijas demokrātijas pieredzi.

Neatsverama nozīme tiesiskās domas attīstībā ir arī Tiesībsarga biroja semināru un informatīvo izbraukumu organizēšanai, skaidrojot cilvēktiesību saturu dažādos pārvaldes līmeņos. Tiesībsarga atzinums kalpo kā preventīvs līdzeklis, lai citos līdzīgos gadījumos iestāžu praksē varētu izpausties tiesiskās vienlīdzības princips. Tas ir pienesums tiesiskuma un labas pārvaldības attīstībā, kas balstīts vērtību izsvēršanā un izvētīšanā, jaunu atziņu nozīmībā un krāsās, kļūstot par orientēšanās tiesībās palīgavotu vai palīglīdzekli atkarībā no atziņu kvalitātes un novitātes. Tiesību jēdzienu satura atklāšanā nozīme ir arī tiesību piemērošanas palīglīdzekļiem, kas ar savu ieteikuma raksturu ietekmē tiesisko domu jaunās un normatīvi nenoregulētās vai nepilnīgi regulētās situācijās Tādēļ ļoti svarīga būtu tiesībsarga nozīmīgāko atzinumu tēžu publiskošana īpašos krājumos (protams, ievērojot sensitīvo datu aizsardzību) vai elektroniski (līdzīgi kā AT un ST judikatūras atziņas), ne tikai plašu sabiedrisko rezonansi guvušos jautājumos,⁶⁷ bet arī tādos, kuru atziņas veicina tiesību ātrākas socializācijas tendences,⁶⁸ palīdzot veidot no tautas neatsvešinātu tiesību izpratni,

7. Vērtības, tiesību efektivitātes traucējumi un tiesību palīgavoti

Pētījuma daļa veltīta vērtību un tiesību efektivitātes mijiedarbībai un to izpaušmei tiesību palīgavotos un tiesiskajā domā. Tās ietvaros autore pētījusi atsevišķas tendences, kas padara tiesības neefektīvas un traucē tiesiskās domas attīstībai Latvijā. Pētīta nestabilas tiesu prakses ietekme uz vērtību satura izpratni ekonomiskās lejupslīdes situācijā, kas uzskatāma par garīguma trūkuma izraisītu un izpaužas kā normatīvās ētikas vājināšanās. Autore secinājusi, ka tiesiskajā telpā vērojama juridiski etnocentriskā fenomena izpaušme un aktualizējas varas dališanas izkropļojumi un nelietderīgi resursu tēriņi. Secināts, ka, attīstot tiesisko apziņu kā svarīgāko no tiesību efektivitātes noteikšanas kritērijiem, kas veido tiesību saturu, būtiski akcentēt morālo un kultūras vērtību nozīmi. Līdz ar to pieaug juridiskās izglītības un juridiskās literatūras loma un atbildība. Šā brīža grūtību pretspēks rodams morālē, subsidiaritātē un solidaritātē, kas saistīti ar cilvēka cieņu. Tiesību neefektivitātes izpaušme kā varas dališanas realizācijas izkropļojums novērojams, piemēram, gadījumā ar Administratīvās apgabaltiesas tiesneša Māra Vīganta iecelšanu uz laiku par Augstākās tiesas (AT) Civillietu

⁶⁶ The Preconditions for establishing an effective Ombudsman institution by Chief Parliamentary Ombudsman Mats Melin, Sweden, at the Conference „The Ombudsman in the democratic state governed by the rule of law”, Riga, December 4, 2006 http://www.tiesibsargs.lv/lat/laba_parvaldiba?http://www.tiesibsargs.lv/lat/petijumi_un_viedokli/?doc=278

⁶⁷ http://www.tiesibsargs.lv/lat/petijumi_un_viedokli/?doc=278

⁶⁸ *Rehbinder M.* Rechtssoziologie. 4. Auflage. München: C. H. Beck, 2000, S. 101.

palātas tiesneša pienākumu izpildītāju. Tā ir pirmā reize tiesu vēsturē, kad AT tiesneša amatā uz laiku apstiprina Saeimas iepriekš noraidītu kandidātu. Tā izpaužas sociālā anomija sabiedrības institūtu savstarpējā sadarbībā.

Jautājumā par tiesību patstāvīgo un palīgavotu mijiedarbību demokrātiskā valstī pieņemts uzskatīt, ka demokrātiskā sistēma prasa tādu lēmumu pieņemšanu, kas harmonizē likuma tekstu un tā izstrādes materiālus, no vienas puses, ar morālajām tiesībām un vērtībām, tostarp brīvību un vienlīdzību, no otras puses. Demokrātiskajā sistēmā lēmumiem jābūt, cik vien iespējams, skaidri pamatotiem. Demokrātiskā sistēma neuzliek pienākumu bez ierunām sekot likumu tekstam un tā izstrādes materiāliem.⁶⁹

Vērtētas arī nestabilās tiesu prakses tendences, kas parādās, piemēram, Satversmes tiesas spriedumos lietās, kuras saistītas ar vides tiesību un teritoriālā plānojuma jautājumiem. Pieprasījums pēc tiesību pārbaudes vides un teritorijas plānojumu lietās Satversmes tiesā norāda uz taisnīguma principa satura skaidrojuma nepieciešamību, kas saistīts ar ētikas vērtību dimensiju (vides taisnīgums). Piemēram, *Dunikas Vēja parku* lietā Nr. 2010-48-03 tiesas argumentācija tiek sākta kā vērtību jurisprudencei atbilstoša, bet secinājums ir interešu jurisprudenci raksturīgs, jo nekļūst saprotams, kāpēc personas interese pēc iespējas saglabāt vidi ir mazāk aizsargājama Satversmes 115. pantā nekā 105. pantā. Nav izprotams, kāpēc garīgai un nemateriālai vērtībai paredzēts mazāks aizsardzības apjoms nekā materiālai? Spriedumā nav norādīts, ka normu piemērotājiem ir nepieciešams izvirzīt stabilus kritērijus, kas noteiktu robežas kolidējošo aizsargāto vērtību realizācijā.

Spriedumā lietā Nr. 2008-05-03 šaubas rada nevis ceļš, kā tiesa nonāk līdz savam atzinumam, bet atziņas par to, kurām interesēm ir augstāks rangs un vērtības pamatojums. Salīdzinājumam svarīgi aplūkot spriedumu lietā Nr. 2009-09-03 un K. Krūmas atsevišķās domas pie sprieduma lietā Nr. 2008-03-0, kur tiek aktualizēta augstu standartu nepieciešamība vides tiesību aizsardzības aspektā.

Tiesu prakses nestabilitāte aplūkotajās jomās rada situāciju, ka sprieduma prognozējamība bieži var būt pārmērīgi atkarīga no tiesneša personības (reputācijas) kā viena no faktoriem, kas piešķir tai autoritatīvo spēku. Tas traucē konstitucionālo tiesību praksei kļūt par tiesību normu efektīvas piemērošanas paraugu. Tiesību efektivitātes nodrošināšana saistībā ar tiesību palīgavotiem un palīglīdzekļiem vērtību aspektā šobrīd izpaužas: ar subjektīvo tiesību realizāciju, kad tiek sakārtota izpratne par objektīvo tiesību sistēmu, vienlaikus uzlabojot judikatūras tendences un kopainu. Tā saskatāma arī tiesību palīgavotu un palīglīdzekļu mijiedarbībā, atsevišķu tiesību palīgavotos pausto ideju kritikā. Savukārt pretrunīgi vērtējamā judikatūra varētu veicināt tiesiskās debātes tiesību doktrīnā vai tiesnešu atsevišķo domu veidā.

⁶⁹ Peczenik A. *On Law and Reason*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1989, p. 41.

Analizēta tiesiskajā telpā vērojamā juridiski etnocentriskā fenomena izpausme, kas izpaužas kā aktualizējušies varas dalīšanas izkropļojumi, nelietderīgi resursu tēriņi, budžeta nepietiekamība kā tiesu varas neatkarības apdraudējums. Aplūkots arī subsidiaritātes un solidaritātes principu saturs kopsakarā ar cilvēka cieņu.

Kamēr no vienas puses tiek prasītas šķietamas, patvaļīgas un nebūtiskas tiesības, kā arī tas, lai šīs tiesības atzitu un veicinātu valstu struktūras, no otras puses lielai cilvēces daļai tiek liegtas un pārkāptas elementāras pamattiesības.⁷⁰ Tiesību pārspīlēšana noved pie pienākumu ignorēšanas. Līdz ar to zūd respekts pret tiesībām. Pienākumi ierobežo tiesības, jo uzliek antropoloģiskus un ētiskus rāmjus, kuros jāiekļaujas arī tiesībām, un tāpēc tās neklūst par patvaļu. Savstarpēja pienākumu dalīšana mobilizē vairāk nekā vienīgi tiesību pieprasījums.⁷¹ Tā izpaužas taisnīguma, vienlīdzības un brīvības principu dažādā izpratne, pieprasījums un kolīzijas Latvijas tiesiskajā domā.

Katra līmeņa principā būtu vēlams ielasīt šo principu raksturojošās kopējās vērtības, saistot ar morāli.

Tā piemēram, subsidiaritātes I izpratne – saskaņā ar subsidiaritātes principu jomās, kuras nav ekskluzīvi Eiropas Savienības kompetencē, Eiropas Savienība rīkojas tikai tad, ja dalībvalsts centieni vai reģionālie vai vietējie lēmumi nevar pietiekami labi īstenot paredzētās darbības mērķus, bet ierosinātās darbības mēroga vai seku dēļ tie ir labāk sasniedzami Eiropas Savienības līmenī.⁷²

Subsidiaritātes princips (autoresprāt) noteikti skatāms kopsakarā ar ESL 2. pantu: "Savienība ir dibināta, pamatojoties uz vērtībām, kas respektē cilvēka cieņu, brīvību, demokrātiju, vienlīdzību, tiesiskumu un cilvēktiesības, tostarp minoritāšu tiesības. Šīs vērtības dalībvalstīm ir kopīgas sabiedrībā, kur valda plurālisms, tolerance, taisnīgums, solidaritāte un kur nav diskriminācijas, kā arī valda sieviešu un vīriešu līdztiesība." un ES Pamattiesību hartas Preambulas daļu: „Savienība balstās uz nedalāmām, universālām vērtībām – cilvēka cieņu, brīvību, vienlīdzību un solidaritāti; tās pamatā ir demokrātijas un tiesiskuma principi. Vislielāko uzmanību Savienība pievērš indivīdam, iedibinot Savienības pilsonību un izveidojot brīvības, drošības un tiesiskuma telpu.”

Subsidiaritāte II – katrs lēmums jāpieņem pēc iespējas tuvāk tiem, uz kuriem tas attiecas.⁷³

Subsidiaritāte III – jāsaprot kā atbrīvošana brīvība, līdzdalība caur atbildības uzņemšanos, respektējot personas cieņu, uzskatot to par subjektu, kas vienmēr ir

⁷⁰ Jānis Pāvils II. Vēstījums 2003. gada Vispasaules miera dienā, 5 AAS95 (2003), 343.

⁷¹ *Caritas in veritate*. Pāvesta Benedikta enciklika/ KALA Raksti, 2009, 56. lpp. Sal. sk. arī Krustiņa V. un Antoneviča M. intervija ar Romānu Apsīti: Ar cilvēktiesībām nevajag pārsālit. *Latvijas Avīze*, 18.03.2011., 5. lpp.

⁷² Skat., piem., lietu C-233/94 Vācija/Eiropas Parlaments un Eiropas Savienības Padome. OV, C. 306, 50. sēj., 2007. gada 17. decembrī, eur-lex.europa.eu/JoHtml.do?uri (aplūkots 03.02. 2010.).

⁷³ Ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, 86. lpp. <http://nvo.ise-lv.eu/upload/latvija2030.saeima.pdf>

spējīgs citiem kaut ko dot, savstarpējībā un mijiedarbībā, solidāri sadarbojoties attīstībai, princips vērstš pret aizbildnieciskām sociālām sistēmām.⁷⁴

Tehnoloģiski attīstītās sabiedrības nedrīkst jaukt savu tehnoloģisko attīstību ar iedomātu kultūras pārākumu, bet gan tām pašām pie sevis reizēm no jauna jā-atklāj aizmirstie tikumi, kas tām savulaik nodrošinājusi vēsturisku uzplaukumu.

Vīsās kultūrās ir īpašas un daudzveidīgas ētiskas sakritības, ko cilvēces ētiskā gudrība dēvē par dabisko likumu. Šis universālais morālais likums ir stingrs pamats jebkuram kultūras, reliģiskam, politiskam dialogam.⁷⁵

Prasība pēc iekšējas un ārējas tikumības attiecināma arī uz tādiem aspektiem kā nepieciešamība pēc tiesu kvalitātes, likumdevēja, izpildvaras kontroles.⁷⁶

8. Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā

Izpētot jēdziena „judikatūra” satura izpratnes attīstību Latvijā, aplūkoti judikatūras jēdziena satura attīstība citu pazīstamu Latvijas tiesībzinātnieku un praktiķu darbos un judikatūras jēdziena kā termina iespējamā parādīšanās Latvijas tiesiskajā domā un juridiskajos rakstos.

Īpaši pētīta judikatūras (tiesas atziņu kopu) un tiesību doktrīnas mijiedarbība, judikatūras un tiesību doktrīnas kā tiesību palīgavotu nozīme tiesību avotu vidū un judikatūras jēdziena izpratnes attīstība. Publikācijā pētīti arī pagājušā gadsimta 30. gadu advokātu darbi, kuros ieskicēta tā laika judikatūras jēdziena izpratne. Analizēti arī atšķirīgi autoru viedokļi par judikatūras un doktrīnas dominanti tiesību palīgavotu vidū. Tā, piemēram, profesors *Kalvis Torgāns* vērtējis dažādu autoru izteikumus par judikatūras saturu, atbalstot viedokļus par šī jēdziena elastīgu attīstību. K. Torgāns, vērtējot vārda „judikatūra” latīnisko cilmi (*iudicium* – spriedums, ieskats, atzinums, domas), norādījis, ka judikatūras nošķiršana no tiesu prakses materiāliem notiek, nodalot abstrakto atziņu kopas.⁷⁷ Viņš uzsver, ka tiesas nolēmuma publicēšana neietekmē atziņas vērtību un svaru, ka judikatūra ir tiesas nolēmumos ietvertu atziņu kopums par tiesību jautājumiem, uz kurām balstoties, tiesa ir izlēmusi jautājumus par tiesību normas interpretāciju, piemērošanu noteiktos faktiskajos apstākļos vai tiesību „robu” aizpildīšanu. Precedenti ir tie, kas veido judikatūru kā kopumu. Katrai

⁷⁴ Pāvesta uzruna Starptautiskā kongresā par dabiskajiem morāles likumiem dalībniekiem. 2007. gada 12. februāris, arī Enciklika Centesimus Annus 48, 852-854. http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus_en.html (aplūkots 03.02.2010.)

⁷⁵ *Caritas in veritate*. Pāvesta Benedikta enciklika. KALA Raksti, 2009. No pāvesta uzrunas Starptautiskās Teoloģiskās komisijas locekļiem, 2007. gada 5. oktobrī, un uzrunas kongresa par dabiskajiem morāles likumiem dalībniekiem. 2007. gada 12. februārī, 75. lpp.

⁷⁶ *Litvins G.* Administratīvo tiesu efektivitāte Latvijā un Lietuvā. *Jurista Vārds*, 19.05.2009., Nr. 20(573).

⁷⁷ *Torgāns K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 50. lpp.

judikatūru veidojošai atziņai, un līdz ar to – precedentam, ir patstāvīga nozīme, izskatot citas lietas. Taču to nevar piemērot, ignorējot tiesības kopumā.⁷⁸

Profesors atzīst, ka arī pirmās instances nolēmumi satur judikatūru veidojošas atziņas, un tādu esot ļoti daudz. Tas papildina E. Levita atziņu, ka zemāko instanču tiesneši parasti ir tie, kas ievada judikatūras maiņu.⁷⁹

Kritiski vērtējama Rēzeknes augstskolas asociētā viesprofesora Dr. iur. *Andra Plotnieka* atziņa, ka par judikatūru uzskatāms jebkurš tiesas spriedums, kuru, ja tas būtu publicēts internetā, varētu izmantot sava viedokļa argumentācijai, un tiesas pienākums būtu sprieduma motīvu daļā izvērtēt procesa gaitā minētajos spriedumos ietvertu atziņu noderību konkrētās lietas izlemšanā.⁸⁰ Judikatūra esot tiesu institūciju spēkā esošo nolēmumu kopums.⁸¹

Tādā gadījumā, ja piekristu A. Plotniekam, arī kļūdaini spriedumi būtu jāuzskata par judikatūras vārda cienīgiem. A. Plotnieks norāda, ka visietekmīgākās fakultatīvo (likuma nereglementēto) avotu vidū ir doktrinālās tiesības. Tās esot tiesību zinātnes atziņas, kas tieši izmantojamas normatīvo priekšrakstu konstruēšanai vai netieši ietekmē konkrētu lietu izlemšanu.⁸²

Šajās autora atziņās, iespējams, jēdzienu jurisprudences tiesību izpratnes skolas pieeja savienota ar psiholoģiskās tiesību skolas nostādņēm.⁸³ A. Plotnieks veidojis pats savu kompromisa modeli starp veco un ne tik jauno.

Oponējot A. Plotniekam, jāuzsver, ka pieejamās judikatūras autoritatīvākās un arī labākās no pirmo instanču atziņām doktrināli var un vajag komentēt to mijiedarbībā, nepiešķirot doktrinai visnozīmīgāko lomu.

Judikatūra kā juridisks jēdziens, kura jēga pielīdzināma mūsdienu izpratnei, tiek lietota vācbaltu juristu darbos 1936./37. gadā vai pat agrāk. Secināts, ka, stabilizējoties tiesību sistēmai un tiesu praksei, arī „noderīgā judikatūra” procentuāli samazināsies.

Pie stabilas tiesiskās sistēmas un tiesu prakses „patieso” judikatūru varētu veidot 6–10% no izspriesto lietu kopskaita. No judikatūras kā palīgtiesību avota nošķiramas Eiropas Savienības Tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Satversmes tiesas atziņas, ieskaitot tās pamatavotu kategorijā kā virsatziņas. Tomēr kritiski izvērtējot, vai daļa no šo tiesu nolēmumu atziņām nav jānodala kā atsevišķs palīgavots ar iespējami augstu realizācijas pakāpi.

⁷⁸ *Torgāns K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 53. lpp.

⁷⁹ *Levits E.* Par tiesiskās vienlīdzības principu. Latvijas Vēstnesis, 08.05.2003., Nr. 68.

⁸⁰ *Plotnieks A.* Tiesību teorija & Juridiskā metode. – Rīga: Izglītības solī, 2009, 91. lpp.

⁸¹ Turpat, 90. lpp.

⁸² Turpat, 83. un 94. lpp.

⁸³ A. Plotnieks par mūsdienīgiem atzīst L. Petražicka „rūgtos” vārdus, ka izdzenot zinātniskās tiesības no tiesību lauka, apgalvojot, ka tās „nav tiesības”, valdošā jurisprudence ir „spēlējusī (..) pašizpēšanas lomu”. Turpat, 94. lpp.

Nepieciešams izstrādāt kārtību biežāk uzdotu tiesību jautājumu risināšanai tiesu praksē kopā ar šādu jautājumu teorētisku izpēti juridiskajā literatūrā, tādējādi veicinot gan tiesību zinātnes attīstību, gan tiesu nolēmumu vispārēju atzīšanu. Te palīdzētu, piemēram, plašāka zvērīnātu advokātu kritisko komentāru publicēšana un tiesnešu dialogs ar tiesību zinātniekiem, neaprobežojoties tikai ar nekritisku doktrīnas pārņemšanu tiesas argumentācijā. Šāda dialoga veidā veiksmīgāk īstenotos judikatūras atziņu atkārtota „pārsijāšana”.

Judikatūras satura izpratnei palīdzētu arī autoritatīvi izstrādātā un saprotama jēdziena „judikatūra” definīcija. Autore piedāvā šādu jēdziena „judikatūra” formulējumu: tā ir abstrakta juridiska atziņa (to kopa), kas ir vispārīnāma un pielietojama arī citos gadījumos, atrodama nolēmuma motīvu daļā un tam pievienotajā tēzē, kas sekmē normu vienādu izpratni, interpretāciju, veicina vienotu tiesu praksi konkrētās lietu kategorijās, efektīvīzē juridisko profesiju pārstāvju darbu normu piemērošanā.

Tomēr jānorāda, ka šobrīd ne visas nolēmumiem pievienotās tēzes satur juridisku atziņas, taču tas ir risināms juridiskās tehnikas prasmju attīstības gaitā. Taču judikatūras apjoma samazināšana nedrīkst notikt, samazinot šīm vajadzībām atvēlēto budžetu, bet gan (dabiskā veidā) pilnveidojoties tiesību prakses un tiesiskās domas mijiedarbībai, bez tiesību sistēmas būtiskiem satricinājumiem un publiskās pieejamības traucējumiem. Tādēļ nopietna kritika veltāma sociālajiem partneriem par neizpratni un nepieciešamā finansējuma neatvēlēšanu Augstākās tiesas Judikatūras nodaļas darbībai.

9. The development of Trends in Understanding and Applying the Subsidiary Sources of Law (Attīstības tendences citu tiesību palīgavotu izpratnē un pielietošanā)

Pētījuma daļā tiek aplūkoti tādi tiesību palīgavoti kā tiesnešu atsevišķās domas, tiesībsarga atzinumi, to izpratnes un izmantošanas attīstības un nozīmes pieaugums, papildinot tiesību avotu klasifikāciju.

Autore piedāvā savu klasifikāciju attiecībā uz minēto palīgavotu vietu tiesību avotu hierarhijā. Šie avoti dažbrīd „uzstājas” kā tiesību doktrīna, citos gadījumos „tuvojas” judikatūrai. Atbilstoši instances nozīmībai var ieņemt arī pamatavota statusu utt.

Tiek aplūktas arī pēdējos gados vērojāmās tendences attieksmes maiņai profesionālajā tiesiskajā kultūrā attiecībā uz minēto avotu izmantošanu, ieviešanu un publicēšanu tajās instancēs, kur tas nav iepriekš bijis nodrošināts. Ap-skatīti arī atsevišķi šo avotu psiholoģiskie, subjektīvie, objektīvie un kvalitatīvie aspekti.

Atspoguļots arī Igaunijas tiesībsazinātnieces un Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneses *Julia Laffranque*⁸⁴ viedoklis, kas norādījusi, ka anglo-amerikāņu juridiskajā literatūrā izšķir tiesnešu nepiepriekšēšanu un atsevišķās domas. Nepiepriekšēšana tiesvedībā var iezīmēt vienu vai vairāku tiesas locekļu nepiepriekšēšanu vairākuma viedoklim. Kāda tiesneša nepiepriekšēšana var radīt, bet ne visos gadījumos rada atsevišķās domas, t.i., nepiepriekšēšanas formulēšanu kā atsevišķās domas. Vācijas Federālajā Konstitucionālajā tiesā (*Bundesverfassungsgericht, BverfG*) izšķir atsevišķo domu būtību (*abweichende Meinung*) un to prezentēšanu viedokļa formā, t.i., tā procedurālo formu (*Sondervotum*). Vienlaicīgās domas (vācu *abweichende Meinung* un franču *opinion concordante*) ir viedoklis, kurā tiesnesis piekrīt sprieduma rezultātam, bet ne tā rašanās loģikai.

Piemēram, tiesneses A. Brantas atsevišķajās domās maternitātes pabalstu lietā Nr. 2006-10-03 vairāk dominē judikatūras atziņas un doktrīna. Seko nepiepriekšētais tiesneša K. Baloža domas t.s. *Lepses lietā* Nr. 2007-03-01, kuras uzskatāmas par ievērojamu pienesumu juridiskās metodes mācībai, jo vairākuma viedokli pausta atbalsts tiesībpolitiskās nepilnības izlabošanai un tālākveidošanas metodei *contra legem*. Tiesnesis Balodis saredz iespēju iet *extra legem*. ceļu (likumimantentā tiesību tālākveidošana) un piedāvā tiesisko situāciju pielīdzināt tai, kas regulēta apstrīdētajā normā, kas arī vairāk atbilst varas dalīšanas principa uzstādījumam.

Sarakstu turpina nepiepriekšētais tiesneses K. Krūmas domas *Robežlīguma lietā* Nr. 2007-10-0102, kurās dominē doktrīna, arī pēc sava rakstura šīs atsevišķās domas ir izcila doktrīna.

Kā nākamās jāmin nepiepriekšētais tiesnešu K. Baloža un V. Skudras domas Brīvostas lietā Nr. 2007-11-03. Šie viedokļi bargi kritizēti doktrīnā par to, ka minētie tiesneši devuši priekšroku pamattiesību normas gramatiskajam formulējumam, nevis šīs normas kā vispārēja tiesību principa satura noskaidrošanai, izmantojot tiesību teorijā atzītas metodes, ierobežojot pamattiesību satura attīstību.⁸⁵

⁸⁴ *Laffranque J. Dissenting Opinion and Judicial Independence. Estonian Law Journal Juridica International, VIII/2003*, p. 163, Autore *Julia Laffranque* norāda arī, ka vispārējais termins „atsevišķās domas” (igauņiski *eriarvamus*) tiek izmantots, lai apzīmētu gan atsevišķās, gan arī vienlaicīgās domas. Igaunijas Konstitūcijas pārskatīšanas tiesas procesa aktā tiek izšķirts tiesnesis, kas nepiekrīt tiesas lēmumam, un tiesnesis, kas nepiekrīt sprieduma veidošanas loģikai. Terminoloģiski netiek noteikta atšķirība starp atsevišķo domu saturu un to procedurālo formu. Igaunijā varētu būt nepieciešams ieviest jaunu terminu, lai apzīmētu atsevišķās domas to vispārīgajā izpratnē un skaidrāk noteiktu atšķirību starp nepiepriekšēšanu un atsevišķajām domām. – turpat, 166. lpp. Sk. arī: *Blacks Law dictionary. 5th ed. St Paul, Minn.: West Publishing Co, 1979*; arī: *Roellecke G. Sondervoten. FS 50 Jahre Bundesverfassungsgericht. Vol. I. Tübingen: Mohr, 2001*, p. 365.

⁸⁵ Plašāk sk.: *Pleps J. Pamattiesību konstitucionālā regulējuma ģenēzes ietekme uz Satversmes 8. nodaļas normu interpretāciju. Grām.: Aktuālas cilvēktiesību problēmas. Konstitucionālā sūdzība. Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010*, 51. lpp., *Čepāne I. Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitāte teritorijas plānošanas lietās. Grām.: Aktuālas cilvēktiesību problēmas. Konstitucionālā sūdzība. Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010*, 79.–86. lpp.

Tiesneses K. Krūmas nepiekrītošās domas *Maskavas ielas* lietā Nr. 2008-03-03 ir īpaši uzteiktas doktrīnā, kurās norādīts, ka „...pašreizējās konstitucionālo tiesību teorijas kontekstā atsaucēm uz ārvalstu judikatūru, īpaši tādām, kas izdarītas, lai tikai gūtu atbalstu savai pieejai, var būt apšaubāma leģitimitāte. Konstitucionālo tiesu lēmumiem jāskan ar nacionālo tiesību sistēmu tradīcijām un vērtībām.”⁸⁶

Tiesneša J. Jelāgina nepiekrītošās atsevišķās domas lietā Nr. 2008-35-01 t.s. *Lisabonas* līguma lietā dominante ir doktrīnai. Hronoloģiju turpina daļēji nepiekrītošās tiesneša Kūtra atsevišķās domas *Valsts pensiju un pabalstu izmaksas lietā* Nr. 2009-44-01, kurās izteikta nepiekrīšana daļai no argumentācijas loģikas, galvenokārt saistībā ar tiesiskās palāvības vērtēšanas kritērijiem, norādot, ka tiesiskajās attiecībās, kas skar bērnu, un visās darbībās attiecībā uz bērniem prioritāras ir bērna tiesības un intereses. Atsevišķo domu hronoloģisko sarakstu uz šo brīdi noslēdz nepiekrītošās tiesneša Baloža domas Publisko iepirkumu lietā Nr. 2009-77-01. kurās autors pamato, ka tiesai bija jāturpina izvērtēt apstrīdētā panta atbilstība Satversmes 92. pantam. Domas dziļi balstītas iepriekšējā Satversmes tiesas attīstītajā tiesību praksē.

Kopumā trīspadsmit Satversmes tiesas lietās saskatāmas nepiekrītošās atsevišķās domas, vienā – daļēji nepiekrītošās atsevišķās domas. Visbiežāk tajās paustas vērā ņemamas iebildes pret tiesnešu vairākuma spriedumu un novatoriskas idejas kā izcila doktrīna mijiedarbībā ar salīdzinājumam izvēlētajiem atbilstošās judikatūras piemēriem, palīdzot labot likumdevēja kļūdas un izvairīties no kļūdām turpmākos spriedumos. Dialoga un tiesību palīgavotu mijiedarbes veicināšana ir tiesnešu atsevišķo domu pievienotā vērtība, attīstot turpmākās atziņas tiesiskajā domā.

Domas par nepieciešamību aktualizēt tiesnešu atsevišķo viedokļu institūtu tiek paustas 2005. gadā, kad toreizējais Augstākās tiesas priekšsēdētājs Andris Guļāns konferencē norāda: „Spēkā esošajā likumdošanā nav arī normu, kas regulētu iespēju tiesnesim, kurš spriešanas gaitā palicis mazākumā, procesuāli paust savas atsevišķās domas. Īpaši aktuāli tas ir Senātā, kas ir beidzamā tiesu instance.”⁸⁷

⁸⁶ Plašāk sk.: *Pleps J.* Pamattiesību konstitucionālā regulējuma ģenēzes ietekme uz Satversmes 8. nodaļas normu interpretāciju. Grām.: Aktuālas cilvēktiesību problēmas. Konstitucionālā sūdzība. Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 51. lpp., *Čepāne I.* Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitāte teritorijas plānošanas lietās. Grām.: Aktuālas cilvēktiesību problēmas. Konstitucionālā sūdzība. Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 86. lpp.

⁸⁷ *Guļāns A.* Augstākās tiesas attīstība: evolūcija, revolūcija vai normatīvā nolemtība? Pamatziņojums Augstākās tiesas konferencē 2005. gada 7. oktobrī, 6. lpp., www.at.gov.lv/files/docs/conferences/Gulans.doc (aplūkots 19.05.2011.). Sk. arī: *Apse D.* Atsevišķie viedokļi un tiesību palīgavoti. Nolasīts 2005. gada 25. oktobrī kongresā „Letonika”, tālākattīstīts: *Apse D.* Dissenting opinion and other subsidiary sources of Law as creators of legal idea in the period of the legal system collapse. Rīga, LU Raksti. Juridiskā zinātne 719. sēj., 2007, 101.–111. lpp.

Tikai 2009. gada 25. februāra likuma⁸⁸ grozījumi Civilprocesa likuma 472. panta piektajā daļā paredzēta iespēja senatoram 15 dienu laikā pēc sprieduma pilna teksta sastādīšanas rakstveidā izteikt savas atsevišķās domas, kas pievienojamas lietai.

Alda Laviņa atsevišķajās domās lietā Nr. SKC-11/2010, kura tiek skatīta paplašinātā sastāvā 2010. gada 12. maijā,⁸⁹ uzsvērts, ka Civillikuma 1003. pantā pozitīvizētais civiltiesību princips ierobežo no Civillikuma 994. panta un Zemesgrāmatu likuma 1. panta izrietošo labticīgā ieguvēja aizsardzības principa piemērošanu. Līdz ar to atbilstoši Civillikuma 1041. pantam tiesiskais īpašnieks gadījumā, kad zaudējis valdījumu noziedzīga nodarījuma rezultātā, ir tiesīgs to atprasīt pat no trešā labticīgā īpašuma ieguvēja. Tādējādi var piekrist apelācijas instances tiesas spriedumam, ka prasība ir apmierināma, jo konkrētajā gadījumā A. S. mantinieci ir tiesības prasīt īpašuma tiesības uz strīdus dzīvokli un tam par šķērslī nevar būt pat apstākļi, ka atbildētāji bijuši labticīgi ieguvēji. Šis atsevišķās domas būtu klasificējamas kā nepiekrītošs viedoklis, kurā izmantoti četru spriedumu atziņas, trīs doktrīnas, komentāri, divi palīgīdzekļi – citas valsts likumi, pētījums par lietu tiesību modernizācijas nepieciešamību.

Senatoru M. Zāģeres un A. Briedes atsevišķajās domās par Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2009. gada 29. janvāra spriedumu N. L. prasībā pret AS „Pro Kapital Latvia” par darba samaksas piedziņu un AS „Pro Kapital Latvia” pretprasībā par darba līguma pielikuma Nr. 3 noteikumu atzīšanu par spēkā neesošiem (lieta Nr. SKC-157/2010, 2011. gada 21. februārī), kurās tiesneses norādījušas, ka par pamatotiem atzīstami kasācijas sūdzības iesniedzēja motīvi, ka nolīgto darba samaksas veidu, kas nosaukts par „komisijas naudu”, apelācijas instances tiesa nepareizi kvalificējusi kā izpildījuma vai akorda algu, ka apelācijas tiesa lietotā jēdziena „darba samaksa” satura noskaidrošanai vispār nav pievērsusies. Darba likuma 59. panta juridiskās analīzes neveikšanas dēļ apelācijas instances tiesa, sprieduma pamatošanai norādījusi argumentus, kas ne tikai neatbilst minētās normas jēgai, bet ir ar to acīmredzamā pretrunā, ka atbildētāja no darba līgumā noteikto saistību izpildes atbrīvota bez tiesiska pamata. Izmantota doktrīna – K. Balodis „Ievads civiltiesībās”.⁹⁰ Minētās domas klasificējams kā koleģiāls nepiekrītošais viedoklis.

Atzinīgi vērtējamas tiesneša N. Salenieka atsevišķās domas, kurās senators nepiekrīt vairākiem spriedumā ietvertiem tiesas secinājumiem – ka juridiskā fakta konstatācija, kas nepieciešama politiski represētās personas statusa noteikšanai, izskatāma Civilprocesa likuma 37. nodaļā noteiktajā sevišķās tiesāšanās

⁸⁸ Latvijas Vēstnesis, 25.02.2009., Nr. 31(4017).

⁸⁹ Jurista Vārds, 28.09.2010., Nr. 39(634).

⁹⁰ Sk.: Jurista Vārds, 05.04.2011., Nr. 14.

kārtībā kā lieta par tādu faktu konstatēšanu, kuriem ir juridiska nozīme.⁹¹ Šajās atsevišķajās domās tiesnesis izmantojis avotus: četrus Senāta administratīvā departamenta spriedumus, vienu Vācijas Federālās sociālās tiesas spriedumu saīdinājumam, Civilprocesa likuma komentārus, vācu tiesībzinātnieka *Eyermann* komentārus, divus Satversmes tiesas spriedumus (Satversmes tiesas spriedumu, kurā skaidrots jēdziens „taisnīga tiesa”⁹² izrietošus no Satversmes 92. panta un 1. panta, Satversmes tiesas spriedumus par samērīguma principa saturu), E. Levita doktrīnu par minēto principu, J. Neimaņa atzinumu, D. Iljanovas doktrīnu. Tiesnesis norāda, ka pieteikumi par labvēlīga administratīvā akta izdošanu politiski represētās personas statusa noteikšanai ir pakļauti administratīvajai tiesai, nevis vispārējās jurisdikcijas tiesai, nepamatots esot arguments, ka konkrētā lieta bija izskatāma kā par labvēlīga administratīvā akta izdošanu. Šis atsevišķās domas varētu klasificēt kā daļēji atšķirīgas nepiekrītošas domas.

Izslases veidā aplūkojot Tiesībsarga atzinumus no 2009. gada līdz 2011. gadam periodā, jāsecina, ka tiem ir liela nozīme efektīvu tiesību nodrošināšanā. Tiesībsargam uzdotie jautājumi liecina par nepieciešamību kompleksī risināt kādas problēmas, nevis tikai taisnīgi atrisināt atsevišķas situācijas. Piemēram, ņemot vērā Tiesībsarga atzinumu Rīgā tiks būtiski mainīta bērnu reģistrācijas kārtība bērnudārzos, par ko liecina sagatavotais saistošo noteikumu „Pirmskolas vecuma bērnu reģistrācijas, uzņemšanas un atskaitīšanas kārtība Rīgas pašvaldības izglītības iestādēs, kas īsteno pirmskolas izglītības programmas” projekts, četrpakāpju rindas vietā veidojot vienu rindu, pie kam reģistrācijas pieteikumi vairs netiktu sistematizēti pa dzimšanas gadiem, bet gan tikai pēc viena objektīva kritērija – reģistrācijas datuma.⁹² Tādējādi tiek ņemti vērā Tiesībsarga ieteikumi pārdomāt bērnu uzņemšanu, nediskriminējot bērnus pēc dzimšanas laika, jo patlaban bērniem, kas dzimuši gada pēdējos mēnešos, atsevišķās Rīgas vietās bērnudārza nodrošināšana ir problemātiska.

Nozīmīga atbilde uz ilgāku laiku „atvērtu” jautājumu ir sniegta arī saistībā ar to, ka noslēdzot darba līgumu, darba devējam ir tiesības ar iekšējiem darba kārtības noteikumiem un rīkojumiem mazināt iespēju paust savu nacionālo vai reliģisko pārliecību. Pie tam konkrētā gadījumā ir vērtējams, vai darbinieks, izvietojot karogu pie darba automašīnas, ir pārkāpis automašīnas dizaina un lietošanas noteikumus.

Tiesībsarga vērtējumā nodots ir ne tikai tiesiskuma, bet arī valsts rīcības ētiskie aspekti personas tiesību aizsardzībā, tādēļ gada noslēguma ziņojums ar svarīgāko atzinumu apskatu ir zināmā mērā novēlota. Konsultējoša, taču ne vienmēr izšķiroša nozīme ir Tiesībsarga kā eksperta atzinumiem Satversmes

⁹¹ SPC-4/2011, 14.03.2011 lietā Nr. C33157207 sakarā ar Latvijas Republikas ģenerālprokurora protestu par Rīgas rajona tiesas 2007. gada 28. decembra spriedumu V. P. pieteikumā par juridiskā fakta konstatēšanu.) <http://www.at.gov.lv/files/archive/department1/2011/spc-0004.pdf> (aplūkots 20.05.2011.

⁹² http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/301467riga_butiski_mainis_bernu_registracijas_kartibu_bernudarzos (aplūkots 26.01.2010.)

tiesas lietās.⁹³ Kā tiesiskās kultūras trūkumu un nihilisma izpausmi varētu vērtēt Valsts ieņēmumu dienesta nereaģēšanu uz Tiesībsarga aicinājumu pārtraukt nelikumīgu likumā neparedzēta nodokļa iekasēšanu. Valdība norādījusi, ka neiejausies, ka administratīvos aktus personām jāapstrīd VID ģenerāldirektoram, tad tiesā.⁹⁴ Pirms 2010. gada ziņojuma tiesībsargs sniedzis savu redzējumu uz pagājušo periodu.⁹⁵ Atsevišķajās domās un tiesībsarga atzinumos vispārības intereses, tiesvedības efektivitāte, likumu attīstība kā objektīvie kritēriji dominē pār psiholoģiski-subjektīviem (lēmuma pieņēmēja tiesiskās neatkarības garantijas, apziņas brīvība). Īpaši svarīgi tas ir nestabilas juridiskās kultūras apstākļos.

Tiesnešu atsevišķās domas izpaužas kā tiesu prakses maiņas indikators un iniciators. Tās ir vairāk kā instruējošs komentārs, kas koriģē tiesību jaunradi un tiesībpolitiku. Tiesnešu atsevišķās domas pēc to satura var iedalīt: 1) vienlaicīgās, 2) atsevišķās nepiekrītošās (daļēji atšķirīgās nepiekrītošās; pilnīgi nepiekrītošās) atsevišķās domas. Tās ir vienpersoniskas un koleģiālas.

10. Tiesiskums un tiesību palīgavoti

Lai atklātu tiesiskuma jēdziena saturu tiesību zinātnē un praksē, jāaplūko atsevišķas tiesiskuma izpausmes dažādos tiesību avotos, jāanalizē tiesību palīgavotu, tostarp tiesnešu atsevišķo domu, mijiedarbības aspekti. Jāpēta arī tiesiskuma satura atklāšanās Satversmes tiesas spriedumos.

Secināts, ka tiesnešu atsevišķās domas ir īpašs analītisks palīgavots, kas veicina sabiedrības saliedētību un tiesu darbības efektivitāti, ka tiesiskums ir zināšanās balstītas intelektuālas tiesības kā tiesiskas valsts principa praktiskās īstenošanas izpausme, lai saglabātu pamatvērtības nākamajām paaudzēm. Lai īstenotu taisnīgumu, nepieciešams tiesiskums kā galvenais līdzeklis ceļā uz taisnīgu pamatvērtību aizsardzību. Tā kā tiesiskuma jēdziena izpratne un tā lietojums vēl arvien rada virkni problēmu, atbildes uz jautājumu par tiesiskuma jēdziena saturu un tā izpausmēm jāmeklē palīgavotos.

Gan pirms, gan pēc radītās iespējas iesniegt konstitucionālās sūdzības Satversmes tiesai regulāri prasīti skaidrojumi un uzdoti tiesību jautājumi par valsts pamatvērtībām, tostarp tiesiskumu. Līdz ar to aktualizējies arī jautājumus par Satversmes lakonismu un tā iespējamu pārvērtēšanu. Spriedumos sniegtās atbildes uzrāda plašu izmantoto tiesību avotu daudzveidību. Tā, piemēram, Satversmes tiesai ir uzdoti jautājumi arī par valsts iekšējo stabilitāti apdraudošiem aspektiem, līdz ar to testēts tiesiskums.

⁹³ Sk., piemēram, lietu Nr. 2010-50-03 par reliģijas uzskatu paušanas tiesību saturu. http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-50-03.htm (aplūkots 27.01.2010).

⁹⁴ <http://www.delfi.lv/news> (aplūkots 29.03.2011.).

⁹⁵ Daudzos gadījumos tiesībsarga ieteikumi un atzinumi tiek ņemti vērā, taču, vēl pades krietns laika posms, līdz tiesībsargs Latvijā kļūs tikpat respektēta amatpersona, kāda tā ir Ziemeļvalstīs, kur ombuda institūcijas darbojas vairākus desmitus un pat simtu gadu. <http://www.tiesibsargs.lv/ziņojumi> (aplūkots 19.05.2011.).

Te jāmin *Vēlēšanu lieta* saistībā ar ierobežojumu kandidēt vēlēšanās samērīguma vērtēšanu.⁹⁶ Vērtēta tiesību palīgavotu nozīme tiesiskuma satura atklāšanā, lai sasniegtu tiesiskas valsts mērķi – tiesiskumu kā virsvērtību. Tieši 2007.–2009. gads Satversmes tiesas darbībā ir tas laika posms, kurā tiesiskuma saturs sešpadsmit spriedumos skaidrots visbiežāk un visplašāk. Arī 2010. un 2011. gadā Satversmes tiesa ir turpinājusi izvērtēt tiesiskuma saturu atbilstoši tai uzdotajiem tiesību jautājumiem, tomēr jaunākajos spriedumos pamatā atrodamas atsauces uz iepriekšējo gadu spriedumos ietvertajiem tiesiskuma jēdziena skaidrojumiem.

Tiesiskums ir zināšanās balstītas intelektuālas tiesības, kas aizstāv cilvēka cieņu un atbildīgu lēmumu pieņemšanas brīvību, audzina nemanipulējamu un redzīgu sabiedrību. Tāda sabiedrība spēj laikus uzdot jautājumus valsts varai, lai nepieļautu tai svarīgo pamatvērtību apdraudējumus. Tiesiskums ir arī vadlīnija, tiesībpolitisks un tiesību piemērošanai noderīgs līdzeklis, ar kura palīdzību valsts gan veido, gan aizsargā tiesības (starp politiku un tiesībām – allaž klātesošs līdzeklis). Šā brīža "izsalkums" pēc tiesiskuma pieprasa skaidrot pamatvērtības, lai tās neaizstātu ar viltus vērtībām. Tiesiskuma depozīts glabājas tiesību avotu daudzveidībā.

Tiesiskums ir tiesiskas valsts principa praktiskās īstenošanas izpausme, lai saglabātu pamatvērtības nākamajām paaudzēm. Tas vienlaikus izpaužas: 1) tieši – ar tā satura un piemērošanas pamatotības skaidrojumu tiesību palīgavotos; 2) netieši – kā tiesiskās apziņas sastāvdaļa, izprotot, kas ir tiesiski; 3) kā normatīvi nostiprināts princips. Sabiedrības interesi pēc ilgtspējīga tiesiskuma nodrošina stabila, vienota un pieejama palīgavotu daudzveidība, kurā ir atbildes uz aktuāliem tiesību jautājumiem.

Ilgtspējīgu tiesiskumu pamato vairāki iemesli: 1) vēsturiski; 2) organizatoriski, kas saistīti ar konstitucionālo pamatvērtību formulēšanu un to izvēli; 3) tiesību politikas nostādnes. Izmantojot tiesību palīgavotus kā līdzekli tiesiskuma satura atklāšanai, lai atbildētu uz dažādiem tiesību jautājumiem, veidojas jaunas tiesību pamatavotu un palīgavotu klasifikācijas iespējas: tiesību (valstiskuma stāvokļus identificējošie), vēstures, literārie, amatpersonu izteikumi u. c.

Tiesnešu atsevišķās domas ir īpašs analītisks palīgavots, kas veicina sabiedrības saliedētību un tiesu darbības efektivitāti, jo nodrošina uzticēšanos ilgtspējīgam tiesiskumam, brīdinot par tiesnešu vairākuma iespējamām kļūdām, par iespējamu prakses maiņu nākotnē un sagatavojot tai sabiedrību un tiesisko domu.

⁹⁶ *Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6.punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6.punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam*: LR Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 1999–2000. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 87.–112. lpp. ISBN-9984-671-36-4.

11. The Influence of Subsidiary Sources of Law on the Quality of Legal Acts in the Legislative Process and the System of National Governance (Tiesību palīgavotu ietekme uz tiesību aktu kvalitāti likumdošanas procesā un valsts pārvaldē)

Sabiedrības interešu nodrošināšanas un taisnīguma īstenošanas funkcionālais aspekts valsts pārvaldē ir, ka pieņemtiem lēmumiem jārada palāvība (tie tiek pieņemti, ievērojot taisnīguma principu). Pretēji tam aizraušānās ar kazuistisku normu radišanu veicina tiesisko nihilismu. Ekonomiskās lejupslīdes likumdošanas tendences vēl vairāk kā 2007. gadā palielinājušas „normu plūdus”.

Tiesību normu jaunrade saistīta ar atsevišķu gadījumu un izplatītās prakses vērtējumu, kas visprecīzāk izpaužas tiesību palīgavotos, kuri atklāj judikatūrā abstraktos juridiskos jēdzienus, savukārt tie tiek pārbaudīti tiesību zinātnē, vēstot likumdevējam, ka ir laiks rast jaunu tiesisku noregulējumu vai grozīt esošo. Tāpēc tiesību palīgavoti un tajos ietvertie vēstījumi likumdevējam būtu jāuztver kā tiesību jaunradi veicinošs faktors. Tiesību normu jaunradē jāņem vērā, ka vēlme pēc kazuistiska noregulējuma izjauc līdzsvaru starp tiesisko drošību un taisnīgumu (neelastība tiesībās).

Pamatiemesli tam, kāpēc tiek izdotas un pieprasītas kazuistiska rakstura tiesību normas, ir juridiskā pozitīvisma vēsturisko tradīciju noturība Latvijā un arī daudzu ierēdņu vēlme kompensēt savu nekompetenci. Sekas tam ir neprasmiģi (selektīvi) argumentēti lēmumi vai izvairīšanās no lēmumu pieņemšanas vispār, kā arī tiesiskās palāvības principa pārkāpšana. Lai veicinātu tiesisko stabilitāti, Latvijas valsts institūcijām vajadzētu mēģināt radīt augstākas abstrakcijas normas tajās jomās, kur tas iespējams, veicināt ierēdņu apmācību un profesionālo pilnveidi. Prasība pēc iespējami kazuistiska normatīvā regulējuma saistīta ar cikliskuma fenomenu tiesību normu jaunradē. Jebkurā sabiedrībā likumdošanas process atbilst šīs sabiedrības jeb attiecīgā likumdevēja izpratnei par tiesībām, kurai attīstoties, attiecīgi attīstās arī likumdošanas process. Šīs pārmaiņas ir cikliskas un aptver četras fāzes likumdošanas procesā: 1) sākumposms, kuru raksturo abstrakti likumi 2) konsolidācijas fāze, kurā ir attīstīta iztulkošanas prakse un atbilstoša likumdevēja reakcija, papildinot likumu; 3) degradācijas fāze, kurā likumi tiek pārmērīgi konkretizēti; 4) atgriešanās pie sākumposma, kuru raksturo prasība pēc likumprojektu novērtēšanas sistēmām, detalizētām prognozēm un atpakaļ virzību uz pirmo fāzi.

Daudzveidīgā tiesību palīgavotu savstarpējā mijiedarbība administratīvajās tiesībās, Satversmes tiesas praksē un Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē (īpaši tas redzams tiesnešu atsevišķajās domās) „ieceļ” atbilstošās tiesību nozares likumdošanas procesa konsolidēšanas fāzē. Normu „plūdi” apliecina stratēģijas trūkumu par to, kuras jomas patiešām jāneregulē ar kazuistiskāku, bet kuras ar abstraktu normu kopumu. Liekais un nevajadzīgais var „saindēt” indivīdu

ikdienas dzīvi, valsts pārvaldes kvalitāti un likumdevēja darbu tā, ka valstij var nepietikt resursu patiešām svarīga normatīva regulējuma pieņemšanai, atverot ceļu administratīvai bezkaunībai un tiesību jaunrades imitācijai. Traucēta varas dalīšanas principa īstenošana (likumdošanā) negatīvi ietekmē arī citu tiesiskas valsts principu realizāciju, piemēram, radot *ultra vires* principa, ierēdniecības turpinātības u.c. principu pārkāpumus.

Realitātē likumdošanas procesā vērojama norma tapšanas ātrums liek apšaubīt, ka tiesību jaunradē tiek ņemti vērā lietderības apsvērumi un izvērtēta ekonomiskā efektivitāte, ka radītā norma būs efektīva izvirzītā mērķa sasniegšanai.

Valsts pārvaldes padotība tiesas kontrolei liek tai izmantot ne tikai judikatūras atziņas, bet arī tiesas veiktās interpretācijas un tiesību tālākveidošanā gūtos rezultātus.

Tiesību palīgavotu plašākas pielietošanas rezultātā uzlabojies iestāžu izdoto administratīvo aktu saturs un to pamatojums, tostarp ar tiesu blakus lēmumiem novērsti normatīvā regulējuma neievērošanas gadījumi valsts pārvaldē un nepareiza valsts pārvaldes prakse. Īpaši iedarbīgs likumdevēja ietekmēšanas līdzeklis – vēršanās ar pieteikumu Satversmes tiesā.

Administratīvo tiesu praksē un tiesību zinātnē tiek izmantotas divas tiesību prakses izpausmes (no klasifikācijas viedokļa): pieejamā tiesu prakse un ieteicamā iekšējās lietošanas prakse, kura ir ierobežoti pieejama un līdz ar to nav uzskatāma par judikatūru. Būtu vēlams arī šīs tiesu prakses daļas plašāka pieejamība.

Sevi cenošai valstij jāveido pamatots tiesiskais regulējums atbildīgai sabiedrībai, gādājot par savu pavalstnieku sociāli drošu dzīvi un labvēlīgiem apstākļiem, tostarp arī nodokļu jomā. „Nodevas” pārmērīgam juridiskajam pozitīvismam var likt aizmirst par tādām vērtībām kā cilvēka cieņa, arī to, ka valsts pastāv sabiedrības labā, nevis otrādi.

Svarīgs palīg līdzeklis tiesību piemērošanā neiztrūkstoši ir arī godīgums un iekšējā taisnīguma sajūta, kas palīdz tiesību piemērotājam saprātīgi iztulkot likumu vai aizpildīt tā robežpraksē. Ne vienmēr der citu valstu vai starptautiskās jurisdikcijas atbildes uz nacionālo tiesību problēmjaudājumu. Jāņem vērā arī, ka dažādās tiesību nozarēs tiesiskā regulējuma attīstības līmenis ir atšķirīgs. Tādēļ mūsdienās joprojām aktuāla ir vēsturiskās iztulkošanas nozīme. Tiesnešu atsevišķās domas tiek uzskatītas par patstāvīgu tiesību palīgavotu. Tiesnesis, kurš nepiekrīt vai kritizē tiesnešu vairākuma viedokli, cita starpā, aicina ieklausīties arī likumdevēju.

Tiesnešu atsevišķo domu lielākais piensums ir debašu veicināšana citos tiesību palīgavotos, kristalizējot tiesiskajā domā izteiktās atziņas. Atsevišķie viedokļi arī norāda uz nepieciešamību mainīt domāšanas līmeni tiesību aktu jaunradē, lai likumdevējs (arī valsts pārvaldes institūcijas) neradītu tiesību aktus

ārpus savas kompetences, nederīgus konkrētajiem apstākļiem un vietai, tādejādi izkropļojot arī subsidiaritātes principa saturu būtību.

Tiesību palīgavotus un palīglīdzekļus jāuzskata par tādiem avotiem, kas atspoguļo izmaiņas sabiedrībā un tiesiskajās attiecībās un dod sākotnējo vēstījumu likumdevējam par nepieciešamību pilnveidot esošo tiesisko regulējumus. Normatīvie akti, kuri izstrādāti un pieņemti, neievērojot vai apejot tiesiskas valsts principus, rada izkropļojumus arī to piemērošanā un kavē resursu piesaisti patiesi vajadzīgu likumprojektu izstrādei. Publiskā sektorā vēlmi pēc kazuistiska tiesiskā noregulējuma nevajadzētu attaisnot ar publisko līdzekļu ekonomiju vai papildu līdzekļu piesaisti. Nevajadzīga kazuistika neveicina tiesību sistēmisku izpratni un tiesību normu saprātīgu piemērošanu, vienlaikus pazemina arī normas radītāja un piemērotāja profesionalitāti un radošumu.

Sabiedrības eksistence un attīstība valsts ietvaros iespējama tikai tad, ja starp varu un sabiedrību pastāv savstarpēja uzticēšanās – ja tiesību aktos pamatots, kāpēc konkrētai teritorijai un valstij nepieciešama valsts un tiesības, ja tiesību aktos nostiprina nemainīgās vērtības, ja likumdevējs, uzklusot sabiedrības viedokli, norāda un pamato, kurā tiesisko attiecību jomā un kas būtu uzlabojams, nevis pakļāvīgi un nekritiski ražo tiesību normas, pakļaujoties išlaicīgām interesēm.

Ir svarīgi apsvērt likumdošanas reformas nepieciešamību efektīvai pārejai pie tiesību normu jaunrades konsolidēšanas fāzes likumdošanas procesa cikliskuma ietvaros. Degradācijas fāzes nobeigums norādīs arī uz reformas nepieciešamību sabiedrības pārvaldē.

12. „Tiesību zinātnes jēdziena saturs un loma mijiedarbībā ar citiem tiesību palīgavotiem aktuālu tiesību jautājumu risināšanā”, pieņemts publicēšanai Latvijas Universitātes žurnālā „Latvijas Vēsture”

Aplūkojot tiesību zinātnes kā termina ieviešanas pirmsākumus Latvijā, kas varētu būt saistīti ar ģermāņu paražu, romiešu tiesību recepcijas, kanonisko tiesību ietekmi un starptautisko tiesību attīstības vēsturiskajiem posmiem tiesību kultūrā, jāsecina, ka XX gadsimta 20.–30. gadu izpratni par minēto jēdzienu noteica mācībspēki, kuri smēlās savas atziņas tā laika Eiropas valstu tiesiskajā domā.

Latvijas tiesiskās domas veidošanai un attīstībai svarīga nozīme ir vēsturiskās tiesību skolas, juridiskā pozitīvisma, psiholoģiskās tiesību skolas atziņām, tostarp par tiesību zinātnes jēdzienu. Piemēram, psiholoģiskās skolas pārstāvis L.Petražickis min zinātnē pieņemto uzskatu tiesības (*communis doctorum opinio*), kuras reizēm iegūst normatīvu faktu nozīmi, t.i., parādās un izplatās imperatīvi-atributīvi pārdzīvojumi ar atsauci uz to, ka tādas domas ir zinātnē

vispārpieņemtas.⁹⁷ Svarīgs ir nozares juristu valdošais viedoklis. L.Petražickis turpina iedalījumu atsevišķu juristu vai juristu grupu uzskatu tiesībās, kuri ie-gūst normatīvu faktu nozīmi, balstot to uz minēto juristu autoritāti. Petražickis arī izšķir – juridiskās ekspertīzes tiesības kā īpašu pozitīvo tiesību veidu, kuras var kļūt par avotu grāmatu tiesībām, judiciālām vai prejudiciālām tiesībām. Vēl izšķir tādas tiesības, kas atsaucas uz reliģiski-ētisku autoritāšu izteicieniem, vai uzvedības piemēriem, kuriem var būt augstāks juridiskais spēks, nekā *communis doctorum opinio*.⁹⁸

Aplūkojot jēdzienu „tiesību zinātne”, „doktrīna” un „dogma” vēsturisko attīstību, atsevišķus to satura kopīgos un atšķirīgos elementus, jāsecina, ka mijiedarbība starp tiesu praksi un tiesību zinātni ir palielinājusi tiesas argumentu pamatotību un ticamību.

Autore skatījusi jēdzienu „doktrīna”, „tiesību zinātne”, „dogma” saturu un dažādu tiesībnieku atziņas par to. Piemēram, jēdziens „dogma”, „dogmatis” cēlies no grieķu valodas „mācība”.⁹⁹ Salīdzinoši aplūkota grieķu-angļu valodas terminu skaidrojošā vārdnīcu, kurā jēdziena ΔΟΓΜΑ nozīme skaidrota kā viedoklis vai ticība kam vienam.¹⁰⁰ Profesors E. Meļķis jēdzienu „tiesību doktrīna” lietoja kā „tiesību zinātnes” sinonīmu.¹⁰¹ Tas ir nepareizi!

Asociētais profesors J. Neimanis uzsver, ka tiesību zinātnei ir sekundārs tiesību avota raksturs, tomēr tai ir pieaugoša loma tiesību izpratnes veidošanā un tiesību piemērošanā.¹⁰² Jēdziens „sekundārs” nav pareizi lietots vārds, ņe-mot vērā tiesību avotu sistēmas iedalījumu patstāvīgos (pamata un papildus) un tiesību palīgavotos, kā arī citos palīgavotos (palīglīdzekļos). Tā kā eksistē iedalījums – sekundārās un primārās Eiropas Savienības tiesības – terminu izšķiršanas skaidrības dēļ būtu paturams iedalījums „patstāvīgie tiesību avoti” un „tiesību palīgavoti”.

Profesors K. Balodis uzsver, ka, lai gan tiesību doktrīnas jēdziens ir tuvs tiesību zinātnes jēdzienam, tomēr „tiesību doktrīna” ir šaurāks par jēdzienu „tiesību zinātne”, jo tiesību doktrīnu veido zinātnisko pētījumu rezultātā radītās tiesību atziņas, bet tiesību zinātne aptver ne tikai tiesību atziņas, bet arī pašu izziņas procesu.¹⁰³ Tam varētu piekrist.

⁹⁷ Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam: LR Satversmes tiesas 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedumi 1999–2000. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 258. lpp.

⁹⁸ Turpat, 262.–263. lpp.

⁹⁹ Švarcbahs R., Bištēviņš E. Latīņu-Latvju vārdnīca. 1927, 105. lpp.

¹⁰⁰ Liddel H.G., Scott R. Revised and augmented throughout by Sir H. S. Jones with the assistance of R. McKenzie. Greek-English Lexicon. – Oxford of Clarendon Press, 1968, 44. lpp. ISBN 0-19-864214-8.

¹⁰¹ Meļķis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000, 45. lpp.

¹⁰² Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Aut. izdevums, 2004, 71. lpp.

¹⁰³ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 66. lpp.

Aplūkojot jēdziena „tiesību zinātne” izcelsmi saistībā ar juristu darbības lauku, redzams, ka jēdziena pamatā ir latīņu cilmes *iusis prudentia* – jurispudence – nozīme.¹⁰⁴

Kā sabalansēt tīras tiesības un tiesību filozofiju – caur dogmu vai zinātņi? Dogmu saturs mainās. Patiesības atziņas un autoritātes raksturs ir noteicošais. Ņemot vērā iepriekš aplūkoto, disertāciju un iznākošo monogrāfiju īpatnību tiesību zinātnē, jāsecina, ka dogma fiksē tiesību pamatprincipus ierobežotā laikā kopsakarā ar autoritatīvām judikatūras atziņām. Doktrīna ir zināšanu atziņu plašāks kopums par kādu tiesību jautājumu. Tiesību zinātne ir tiesību atziņu vēl lielāks kopums, ietverot sevī arī tiesību izzināšanas un pētniecības metodes.

Eiropas Savienības tiesas tiesnesis *Egils Levits* uzsver, ka praksē nostabilizējas un ilgstošu nozīmi iegūst tikai augstāko tiesas instanču spriedumos apstiprinātās juridiskās vadlīnijas (tēzes). Taču juridisko dogmatiku tās veido kopā ar tiesību zinātnes atziņām.¹⁰⁵ Aplūkojot *E. Kohler-Gehrig* viedokli, tiesībzinātnieks *Jānis Neimanis* uzsver, ka tiesību dogmatika atklāj universitātēs radītās atziņas, pēta šo atziņu atainojumu likumos un realizāciju dzīvē. Tiesību dogmatika nodarbojas arī ar atklātu tiesību jautājumu pētīšanu, analizē likumu efektivitāti un atziņu sabiedrībā.¹⁰⁶

Vērtējot aktuālus tiesību jautājumus tagadnē, piemēram, tādus kā tiesiskums¹⁰⁷, Satversme un tiesiska valsts, svarīgi bijis aplūkot arī tiesiskuma satura atklāšanas un aizsardzības tiesībteorētiskos un socioloģiskos aspektus tiesību zinātnē un citos tiesību palīgavotos. Tiesiskas valsts aizsardzības interesēs jāņem vērā Satversmes vienotības principa viena no izpausmēm – Satversme ir kopējs Rietumeiropas konstitucionālisma elements.¹⁰⁸ Satversme ir veidota kā sava laika labāko konstitucionālo normu apkopojums, kuru jēga un mērķis ir nepieļaut demokrātiskas valsts iekārtas pamatu nomaiņu. Tātad, interpretējot kādu Satversmes normu, kā palīgīdzekli var izmantot līdzīgas normas no radniecīgas

¹⁰⁴ Latvijas enciklopēdiskā vārdnīca. Sk.: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=ties> (aplūkots 05.12.2012.). Sk. arī: *Švarcbahs R., Bištēviņš E.* Latīņu-Latvju vārdnīca, 1927. 287. lpp.

¹⁰⁵ *Levits E.* Ģenerālklauzulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (II). *Likums un Tiesības*, 2003, Nr. 7, 203. lpp.

¹⁰⁶ *Neimanis J.* Ievads tiesībās. Rīga: Aut.izdevums, 2004, 14. lpp.; *Kohler-Gehrig E.* Einführung in das Recht. Heidelberg: v. Decker, 1997, S. 1.

¹⁰⁷ Tiesiskuma efektivitātes vērtēšanā nozīmīgi kļūst gan tiesiskā regulējuma limenis, institūciju darbības rezultativitāte, sociālās dzīves regulējuma efekts un tiesu prakses attīstība. Tiesiskuma aizsardzībai var piemērot preventīvas loģiku – tiesību aizsardzības pasākumi jāveic pirms kaitējums demokrātiskas tiesiskas valsts pamatiem ir radies, novēršot vai samazinot kaitnieciskās darbības iespējamo negatīvo ietekmi uz valsts pamatiem. Ja demokrātiskas valsts tiesiskie pamati tiek apdraudēti, tad īpaši rūpīgi jāvērtē demokrātiskās procedūras, lai tie, kas īsteno provokatīvus un slēptus mērķus, nevarētu šīs procedūras formāli izmantot pret pašu demokrātiju. Tiesiskums kā princips, kas izteic tiesiskās sistēmas augstākās vērtības, var izpausties kā priekšraksts normas piemērotājiem par to, kā norma attiecīgā gadījumā ir jāmeklē un jāinterpretē.

¹⁰⁸ *Pleps J.* Satversmes vienotības princips. *Jurista Vārds*, 23.01.2007., Nr. 4, 7.–11. lpp.

tiesību sistēmas citu valstu konstitūcijām, jo īpaši no citām nacionālām valstīm ar līdzīgu vēsturisko pieredzi.¹⁰⁹

Pielietojot minēto Satversmes vienotības principa izpaušmi, redzams, ka, piemēram, 2012. gada 18. februārī notikušā „valodas referenduma” uzstādījums pēc būtības neatbilda Satversmes 4. panta normā ietvertajiem principiem. Tas arī nesaskanēja ar līdzīgu konstitucionālo sistēmu līdzīgu normu mērķi un neiegūla nacionālo valstu konstitūciju kontekstā.¹¹⁰

Satversmes normu satura atklāšanai tā papildus iztulkojama atbilstoši Eiropas Savienības Tiesas un Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumos ietvertajām atziņām, jo šajos spriedumos tiek atklāts Eiropas Savienības tiesību un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas normu saturs, izstrādāti lielākā daļa Eiropas Savienības principu.¹¹¹

Ievērojot Satversmes tiesas īpašo vietu valsts institucionālajā sistēmā, tās argumentu un secinājumu pamatošanai ar tiesību zinātnes atziņām ir divējāda nozīme: tā dod pārlicību par tiesas nolēmuma taisnīgumu; tā ir priekšnoteikums Latvijas tiesību zinātnes un tiesiskās domas tālākai attīstībai. Satversmes tiesas tiesvedībā izmantotā juridiskā literatūra iegūst lielāku autoritāti citu tiesību piemērotāju vidū. Īpaši to var attiecināt uz jauno zinātnieku atpazīstamības veicināšanu. Akcentēta Satversmes tiesas īpašā loma, kuras uzdevums ir palīdzēt izprast valstiskos pamatus, atbildot uz tiesību jautājumu par Satversmes kodolu. Pēc šīs atbildes valstisko pamatu un identitātes jautājums kopā ar Konstitucionālo tiesību komisijas Viedokļa par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu Gala secinājumi un tiesībnieku vēlāki komentāri uzskatāmi par tiesību zinātnes (īpaši valsts zinātnes) atziņām (vēl vairāk izkopjot valstisko pamatu un identitātes izpratni). Tās var tikt koriģētas ar turpmākām tiesību zinātnes pamatotām atziņām nākotnē. Savukārt, diskusijās izkristalizējušās atziņas ar politologu u.c. nozaru ekspertiem – teologiem, vēsturniekiem u.c. var būt nesaistošs skaidrojums, kurš varētu tikt atzīts kā tiesību piemērošanas palīglīdzeklis, ja tas papildina Viedokļa pamatā liktos argumentus.

Vēlme pēc mūžīgas diskusijas par pašsaprotamām vērtībām, neskatot tās ciešā kopsakarā ar juridiskiem argumentiem (toties saskatot Viedokli aizliegumu diskutēt)¹¹² liecina par vēlmi aprakstīt „kas ir Latvijas valsts pasaulē?” Tas

¹⁰⁹ Piemēram, Igaunijas konstitūciju kopsakarā ar Igaunijas brīvvalsts pamatlikuma preambulu, ievērojot Igaunijas valsts vēsturisko pēctecību un valsts pastāvēšanas jēgu un mērķi. Sk.: http://www.servat.unibe.ch/icl/en00000_.html, *Constitution-Estonia* (aplūkots 03.02.2012.).

¹¹⁰ Sal. sk. arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas lēmumu lietā *Mencena pret Latviju*. *Latvijas Vēstnesis*, 06.04.2005., Nr. 54 un Eiropas Savienības Tiesas spriedumu lietā *Runeviča-Vardīna pret Lietuvas valsti*, kurā noteikts, ka respekts pret dalībvalsts nacionālo identitāti aptver arī valsts valodas aizsardzības pasākumus: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62009CJ0391:LV:HTML> (aplūkots 02.02.2012.).

¹¹¹ Piemēram, minētajos spriedumos lietās *Mencena pret Latviju* un *Runeviča-Vardīna pret Lietuvas valsti* sniegtās atbildes uz tiesību jautājumiem atklāj tiesiskuma saturu noteiktajā jomā.

¹¹² *Kažoka I.* Satversmes nerakstītais teksts. Apaļais galds par neaizskaramo kodolu. *Rīgas Laiks*, 2012, novembris, 22. lpp.

izpaužas arī kā refleksija, reaģējot uz „skaļāko kļaidātāju” medijos. Jāvienojas savstarpējā cieņā.

„Ar savu normatīvo raksturu tiesību zinātne atšķiras no vairuma citām sociālām zinātnēm, arī no savas tuvākās „māsas” politoloģijas, kura var būt gan deskriptīva, gan normatīva.”¹¹³

Citu nozaru ekspertu vēlme piedalīties Satversmes kodola un satura izpētē ir atzīstama. Ja šo ekspertu atzinumus prasīs un savos secinājumos vērtēs Satversmes tiesa, tad šo atziņu pienesumu varēs vērtēt kā iespējamu tiesību piemērošanas palīgīdzekli.

13. „Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības”, pieņemts publicēšanai žurnāla „Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne” izdevumā „Tiesību zinātnes nākotnei, 2”

Aplūkotas arī tiesību zinātnes atziņas par aktuālu tiesībjautājumu izpratnes veidošanu, piemēram, tiesnešu tiesību jautājumos. Pēdējos gados tiesību doktrīna pievērš arvien lielāku uzmanību tiesību tālākveidošanas un judikatūras jēdzienu satura atklāšanai.

Judikatūras jēdziena kā termina ieviešanas pirmsākumi Latvijā varētu būt meklējami vācbaltu izcelsmes juristu (piemēram, V. Langes) darbos.¹¹⁴ Domājams, ka V. Lange savā teorētiskajā apcerējumā (kurā izmantotie spriedumi tiek saukti par judikatūru) ietekmējies no sava laika vadošās doktrīnas pārstāvjiem tādiem kā neokantists Gustavs Radbruhs,¹¹⁵ arī no Vīnes skolas pārstāvja Austrijas Satversmes eksperta Hansa Kelzena¹¹⁶, interešu jurisprudences pārstāvju R. Jeringa un F. Heka idejām¹¹⁷, jo vēl nav pienācis jaunhēgelista K. Larenca darbības „uzplaukuma” laiks.¹¹⁸ Augusts Lēbers (*A. Loebers*)¹¹⁹ norāda kā

¹¹³ Levits E. Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 11. lpp. ISBN 978-9984-840-23-9.:

¹¹⁴ Sk. plašāk: *Apse D.* Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 195. lpp. ISBN 978-9984-45-398-9.

¹¹⁵ *Rüthers/Fischer.* Rechtstheorie, 5. Auflage. Verlag C. H. Beck. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts, Grundrisse des Rechts. München 2010, 378. lpp. ISBN 978-3-406-60126-2

¹¹⁶ Turpat, 313.-315. lpp.

¹¹⁷ Turpat, 347, 351. lpp.

¹¹⁸ Turpat, 378. lpp.

¹¹⁹ Sk. arī: *Lēbers A.* Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē, LU Krājumā Studentu padomes grāmatnīcas izdevumā, Rīgā, 1922, 13.-14. lpp. Autors norāda arī uz Gustava Radbruha *Radbruch* Einführung in die Rechtswissenschaft 5. izdevumu, izdotu 1915. gadā, kā arī neokantista Štamlera *Stammler*, kurš cenšas atjaunot racionalismu atsvabinot no no empirisma un dogmatisma un nodibinot vispārīstošu tiesību ideju darbā *Theorie der Rechtswissenschaft*, izdotu 1911. gadā un *Die Lehre vom richtigen Recht I* izdotu 1915. gadā. Studentiem tiek ieteikts arī Jeringa *Rudolf von Ihering* darbs par morāli kā sociālās iekārtas daļu un ierašam *Der Zweck im Recht*, II. sējums, 5. izdevums, 1916.

aplūkotā perioda ieteicamāko doktrīnu – Ričarda *Schmidt*: Einführung in die Rechtswissenschaft, izdotu Leipcigā 1921. gadā.¹²⁰

Atgriežoties mūsdienās, jāuzsver, ka ne visas nolēmumiem pievienotās tēzes satur juridiskas atziņas.¹²¹ Īpašu nozīmi iegūst likumu komentāri, kuru autori ir tiesneši, kas praktisko pienesumu komentē un pamato ar tiesību avotiem un citiem tiesību palīgavotiem, atklājot komentējamās „problēmnormas” patieso saturu.

Judikatūras piemērošanu pamato vienlīdzības princips, tiesiskās drošības princips un taisnīguma princips. Tai var būt gan tiesību pamatavota, gan palīgavota nozīme.¹²² Judikatūras atziņu raksturo abstraktums, saistošā spēka līmenis, publiskās pieejamības pakāpe. Apgrūtināta vai neiespējama šo atziņu pieejamība apgrūtināta gan tiesībzinātnieku darbu izpētē, arī sabiedrības tiesības zināt savas tiesības.

Tiesnešu tiesības ir judikatūras tiesiski vērtīgā daļa, noteikumu, atziņu kopums *praeter legem* rezultātā radīts, kas sevī ietver visu to faktiskos gadījumu tipus, uz kuriem attiecināms kāds nenoteikts juridisks jēdziens. Šādi radītie noteikumi, juridiskās atziņas ietilpst tiesnešu tiesību sastāvā, tomēr ne visā to kopumā. Dr. iur. Ginta Sniedzīte uzsver, ka radīto noteikumu ierasto attīstības un nemainības rezultātā turpmāka izmantošana aizved pie cirkulāras izstrādāto abstrakto juridisko atziņu piemērošanas un tālāk attīstīšanas.¹²³

Tas liek domāt par G. Sniedzītes skatījumu uz minēto atziņu izmantošanu attīstībā kā nākotnē vērstu cirkulāru tālākizplatīšanos. Taču juridisko atziņu attīstība jāskata plašākā kontekstā kā tiesību fraktalitātes fenomenu – kā vairākvirzienu kustību (ne tikai tiesu) ietvaros. Vienu atziņu (ne tikai tiesnešu radītu) „iekustinot” ar tiesību jautājumu, citas līdzīgu aug un „iekustās”. Arī kāda „apklususi” vai zemākas institūcijas radīta atziņa iegūst jaunu spēku un saturu aktualizējoties līdz ar citas „iedarbināšanu”.

Tiesību zinātnes atziņas ir tās, kas var atgriezeniski ietekmēt tiesību prakses gaitu nākotnē kā tiesībnieku/praktiķu kritisks komentārs.

Tāds piemērs varētu būt Eiropas Savienības (Kopienų) Tiesas spriedums lietā *Mangold v Helm* un tā tālāka ietekme, kurā cita starpā tiek vērtēts arī vienlīdzīgas attieksmes jautājums – diskriminācijas pēc vecuma principa saturs.¹²⁴

¹²⁰ <http://openlibrary.org/works/OL1550105W/Einfu%CC88h> (aplūkots 09.09.2011.), tomēr norādīts izdošanas 1923. gads, published 1923 by F. Meiner in Leipzig.

¹²¹ *Apse D.* Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 203. lpp. ISBN 978-9984-45-398-9.

¹²² *Levits E.* Judikatūra – pamati, problēmas, piemērošana. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 1/2010, 32., 34. lpp.; *Rezevska D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 1/2010, 30.–31. lpp.

¹²³ *Sniedzīte G.* http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_Praeterem_legem_I.pdf

¹²⁴ EST 2005. gada 22. novembra spriedums Nr. C-144/04 lietā *Mangold v Helm*. <http://curia.europa.eu/juris/celex.jsf?celex=62004CJ0144&lang1=lv&type=NOT&ancre=> (aplūkots 05.12.2012.).

Mijiedarbība saskatāma starp kritiskām tiesību zinātnes atziņām, kas ieskicētas *Mangold* lietas un citu nacionālo tiesu lietu, kas saistītas ar šīs *Mangold* lietas sprieduma centrālo tiesību jautājumu (diskriminācija pēc vecuma saturu), materiālos. Spriedums lietā *Mangold* ir zināmā mērā ticis kritizēts akadēmiskajā vidē (autori Cavallini. J., Dubos. O., Le Clerc. O. u.c.). Šīs kritikas pamatā ir tas, ka Tiesa (pēc savas iniciatīvas, bez pamata un pretēji likumdevēja gribai) paplašināja direktīvas piemērošanas jomu, lai to piemērotu pirms tās pārejas perioda beigām un horizontālos apstākļos, novatoriski atsaucoties uz vispārēju Eiropas Savienības tiesību principu. Turklāt šis spriedums tiek kritizēts tāpēc, ka tas ir radījis situāciju, kurā pastāv būtiska tiesiska nenoteiktība. Tā ir kritika tiesnešu tiesību virzienā.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvais departaments 2009. gada 5. marta spriedumā lietā Nr. SKA-175/2009 norādījis, ka Administratīvā apgabaltiesa nav ievērojusi *Mangold* lietā atzīto, ka nacionālās tiesas pienākums ir nepiemērot tādu nacionālo tiesību normu, kas ir pretrunā Direktīvā noteiktajiem mērķiem, pat ja Direktīvas ieviešanas termiņš nav notecējis.¹²⁵ Te vērojama tiesību pamatavotu papildus tiesību avotu grupas atziņu ietekme uz judikatūru.

Raugoties vēl plašāk – dažādu līmeņu tiesību avotos, palīgavotos un palīglīdzekļos, piemēram, tiesnešu atsevišķo domu atziņas „saspēlē” ar tiesībsarga aktivitātēm (atzinumu vai viedokļu atziņām), tiesību nozaru ekspertu sniegtajiem atzinumiem uz tiesas uzdotajiem jautājumiem, Satversmes tiesas spriedumos paustajās atziņās, likumdevēja atbildes reakcijās u.tml. parādās tiesiski vērtīgas, autoritatīvi atzīstamas domas vai atziņas, kas palīdz formulēt tiesnešu viedokli. Tas pats attiecināms uz tiesību zinātnes un tiesību prakses atziņu savstarpējām ietekmēm, arī uz normu radīšanas un politikas dokumentu atziņu ietekmi uz tiesnešu viedokļiem, to attīstību, tiem „caurstrāvojot” vienu otru.

Neviens lēmums, neviena atbilde uz tiesību jautājumu nav galīga. Tā „sazarojas” citos lēmumos un atziņās, tostarp tiesnešu tiesību atziņu attīstībā un to vēlākā kritiskajā vērtējumā tiesību zinātnē.

Aplūkoti ir tiesībnieku *B. Rītera*, *G. Radbruha*, *G. Hirša* viedokļi par tiesību tālākveidošanas iebildumiem. Piemēram, Konstances Universitātes tiesību zinātnes profesors *B. Rīters* skaidrojums par radošiem tiesību un likumdevēja „objektīvās” gribas meklējumiem sauc par juridisku pasaku. *B. Rīters* norāda, ka šķietami „objektīvo” likumdevēja gribu katrā atsevišķā gadījumā definē tiesa, šādā veidā patiesībā īstenojot nevis likumdevēja objektīvo, bet interpretētāja subjektīvo gribu. Tiesnešu tiesību tālākveidošana rada bīstamību, ka pēdējās tiesu instances pie reāliem vai „iedomātiem” likuma „robjiem” subjektīvos priekšstatus uztver kā objektīvo taisnīgumu un pārvēš juridiski saistošās tiesnešu tiesībās.¹²⁶

¹²⁵ Sk.: http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/03_2009/05_03_2009/AL_0503_AT_SKA-0175_09.pdf

¹²⁶ *Rüthers B.* Gastbeitrag: Richter ohne Grenzen. Frankfurter Allgemeine. 2010.06.17. Pieejams: <http://www.faz.net/>

Galvenie tiesību tālākveidošanas kritiķu iebildumi saistīti ar nepareizas metodoloģijas izvēli. Tiek apgalvots, ka tiesneši metodes pielāgo vēlamajam rezultātam un, ignorējot likumdevēja patieso gribu, veicina pāreju no demokrātiskas tiesiskās valsts uz oligarhisku tiesnešu valsti.

Tiesību zinātnei ir svarīga nozīme vispārējo tiesību principu satura noskaidrošanā (to var pētīt arī tikai caur viena principa satura atklāšanos, piemēram, tiesiskuma)¹²⁷, atklājot, kā tas ietekmē tālāko tiesību politiku, demokrātijas izpratni, tiesību praksi un zinātni mijiedarbībā. Tiesiskuma saturs atspoguļojas ar tiesību palīgavotu palīdzību, attīstot tiesisko domu, novēršot varas bezatbildību, audzinot „prasīgu” sabiedrību.

Tiesību fraktalitātes fenomena (tiesību palīgavotu savstarpējo atsaucību sauspēles augstāko instanču nolēmumos un tiesību zinātnē radītās sekas) izpaušmes izpēte Latvijas tiesību sistēmas attīstībā balstīta Hēgeļa jēdzienu mācībā – dialektiskajā metodē, kas apliecina, ka vēl „apslēptās”, kritizētās atziņas pēc kāda laika nostiprinās tiesu praksē vai pāraug tiesnešu mazākuma viedoklī, tiesību zinātnē, kas ietekmē nepārtraukto tiesisko ideju mijiedarbības attīstības procesu.

Tiesību zinātnes atziņu ātra un efektīva reakcija var sniegt harmonizējošu efektu gadījumos, kad tiesību prakses atziņās izveidojas pretruna ar juridisko loģiku un tiesību būtību.

Tiesību palīgavotu savstarpējā „saspēle” ir caurstāvota (cikliskā attīstībā esoša) nevis tikai cirkulāra atziņu kustība tiesību palīgavotu mijiedarbībā. Atziņas „atsaucas”, ietekmē viena otru vienas institūcijas (ne tikai tiesu) dažādos līmeņos un „saspēlē” ar citu institūciju vairāk līmeņu lēmumiem, rezonē kompleksi kā palīgavotu sistēmisks kopums.

Tiesības izpaužas kā „māksla realizēt ieradumus”. Tiesību forma, būtība, evolūcija, to izpratnes vēsturiskā atmiņa izpaužas kā ieradumu tiesību nostiprināšanās mūsdienu tiesībās ar tiesību palīgavotu starpniecību, tiem savstarpēji rezonējot (atziņas attīstās pārsniedzot patreizējās un ietverot senākās atziņas, tās kritiski izvērtējot) un caurstrāvojot vienam otru arī ārpus Latvijas tiesiskās sistēmas ietvariem.

Pretrunīgas tiesībspiemērošanas prakses trūkumu konstatēšanu (atklāšanu) un norādīšana uz tiem, kritika un ieteicamo risinājumu izskaidrošana ir tiesību zinātnes virsuzdevums. Tas palīdz veidot arī domājošu sabiedrību, kas spēj uzdod tiesu varai (varai vispār) „neērtus” jautājumus, liekot tai meklēt efektīvus risinājumus un pārņemt „nenokavētu” taisnīgumu.

¹²⁷ Sk. plašāk: *Apse D.* Tiesiskums un tiesību palīgavoti. Referāts nolasīts LU 70.konferencē 2012. gada 9. februārī Tiesību teorijas un vēstures sekcijā „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Publicēts: Inovāciju juridiskais nodrošinājums. LU 70.konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 300. lpp. ISBN 978-9984-45-542-6.

TĒŽU KOPSAVILKUMS

Publikāciju kopas darba rezultāti, vērtējot galvenos tiesību palīgavotu mijiedarbības aspektus, apkopoti šādās būtiskākajās tēzēs:

1. Satversmes tiesas nolēmumi atklāj, ka tā darbojas kā starpkaru posma Latvijas Senāta iedibinātās prakses turpinātāja un kā celmlauzis tiesu prakses un tiesību zinātnes izmantošanā tiesību tālākveidošanā. Pozitīvā veidā no tā visvairāk ietekmējusies Latvijas Augstākās tiesas Senāta Administratīvā departamenta judikatūra.
 - 1.1. Satversmes tiesas spriedumos lietotās atsauces iedalāmas:
 - 1) tiešās iekšējās savstarpējās prakses atsauces;
 - 2) netiešās prakses atsauces;
 - 3) salīdzinošās prakses atsauces;
 - 4) doktrinālās atsauces.
 - 1.2. Tiesību palīgavotu mijiedarbība Satversmes tiesas nolēmumos un paši nolēmumi veido trīs ietekmes – oficiālo, kazuālo, metodisko, kas izpaužas divos aspektos:
 - 1) integritātes aspektā;
 - 2) interferences aspektā.
2. Judikatūras jēdziena saturs izpratnes attīstībā akcentējami šādi kritēriji nolēmumos tiesas ietverto atziņu atļaušanai:
 - 1) vai praksē ir interese par konkrēto tiesību jautājumu;
 - 2) vai tiesu prakse ir analizēta kopsakarā ar citiem tiesību palīgavotiem;
 - 3) vai nolēmumā tiek izmantoti Senāta, Satversmes tiesas, Eiropas cilvēktiesību tiesas, Eiropas Savienības tiesas līmeņa nolēmumi;
 - 4) kāds ir nolēmuma noderīgums turpmākas tiesu prakses veidošanā;
 - 5) vai tas papildina judikatūru;
 - 6) vai šīs atziņas groza pastāvīgo tiesu praksi vai izlemj vispārīga rakstura tiesību jautājumu;
 - 7) kāda ir Senāta nostāja par konkrētajā nolēmumā tiesas veikto faktu izvērtēšanā un tiesību piemērošanā.
 - 2.1. Noteiktās lietu kategorijās arī spēkā esošie zemāku instanču lēmumi veido judikatūru, tostarp tie ietekmē arī judikatūras jēdziena saturu.
 - 2.2. No judikatūras kā tiesību palīgtiesību avota nošķiramas Eiropas Savienības Tiesas, Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Satversmes tiesas atziņas, ieskaitot tās tiesību pamatavotu kategorijā kā virsatziņas. Tomēr kritiski jāizvērtē, vai daļa no šo tiesu nolēmumu atziņām nav tiesību palīgavots ar iespējami augstu realizācijas pakāpi.
 - 2.3. Nepieciešams harmonizēt biežāk uzdotu tiesību jautājumu risināšanai tiesu praksē ar šādu jautājumu teorētisku izpēti juridiskajā literatūrā,

tādējādi veicinot gan tiesību zinātnes attīstību, gan tiesu nolēmumu vispārēju atzišanu praktiķu un teorētiķu vidū. Te palīdzētu, piemēram, plašāka zvērinātu advokātu kritisko komentāru publicēšana un dialogi ar tiesību zinātniekiem, neaprobežojoties tikai ar nekritisku doktrīnas pārņemšanu tiesas argumentācijā. Šāda dialoga veidā veiksmīgāk noritētu judikatūras atziņu atkārtota „pārsijāšana”. Stabila judikatūra nav mūžīga.

- 2.4. Judikatūras satura izpratnei palīdz arī autoritatīvi izstrādātā un saprotama jēdziena „judikatūra” definīcija. Kā piemērs tiek piedāvāts šāds jēdziena „judikatūra” formulējums: tā ir abstrakta juridiska atziņa (to kopa), kas ir vispārināma un pielietojama arī citos gadījumos, atrodama nolēmuma motīvu daļā un tam pievienotajā tēzē, kas sekmē normu vienādu izpratni, interpretāciju, veicina vienotu tiesu praksi konkrētās lietu kategorijās, efektīvizē juridisko profesiju pārstāvju darbu normu piemērošanā.
 - 2.5. Šobrīd ne visas nolēmumiem pievienotās tēzes satur juridiskas atziņas, taču tas ir risināms juridiskās tehnikas prasmju attīstības gaitā.
 - 2.6. Stabilizējoties tiesību sistēmai un tiesību praksei, arī „noderīgā judikatūra” procentuāli samazināsies. Pie stabilas tiesiskās sistēmas un tiesību prakses „patieso” judikatūru varētu veidot 6–10% no izspriesto lietu kopskaita.
 - 2.7. Judikatūras apjoma samazināšana nedrīkst notikt, samazinot šīm vajadzībām atvēlēto budžetu, bet gan (dabiskā veidā) pilnveidojoties tiesību prakses un tiesiskās domas mijiedarbībai, bez tiesību sistēmas būtiskiem satricinājumiem un publiskās pieejamības traucējumiem. Tādēļ nopietna kritika veltāma sociālajiem partneriem par neizpratni un nepieciešamā finansējuma neatvēlēšanu Augstākās tiesas Judikatūras nodaļas darbībai.
 - 2.8. Judikatūras atlases kritēriji, nolēmumu pieejamība un stabilitāte ir šā laika tiesiskās sistēmas tiesību palīgavotu un tiesību avotu kopumā satura izpratnes vadlīnijas.
3. Tiesību efektivitātes nodrošināšana saistībā ar tiesību palīgavotiem un tiesību piemērošanas palīglīdzekļiem tiesību vērtību nodrošināšanas aspektā šobrīd izpaužas:
 - 1) subjektīvo tiesību realizācijā, kad ar tiesību palīgavotu pausto tiek sakārtota izpratne par objektīvo tiesību sistēmu;
 - 2) tiesību palīgavotu un palīglīdzekļu mijiedarbībā;
 - 3) atsevišķu tiesību palīgavotos pausto ideju kritikā;
 - 4) pretrunīgi vērtējamā judikatūrā, kura savukārt varētu veicināt tiesiskās debātes tiesību doktrīnā vai tiesnešu atsevišķo domu veidā;
 - 5) tiesnešu atsevišķo domu mijiedarbībā ar citiem tiesību palīgavotiem.

- 3.1. Tiesiskajā telpā vērojama juridiski etnocentriskā fenomena izpausme: aktualizējas varas dalīšanas izkropļojumi, nelietderīgi resursu tēriņi u.tml.
- 3.2. Attīstot tiesisko apziņu kā svarīgāko no tiesību efektivitātes noteikšanas kritērijiem, kas veido tiesību saturu, tiesību palīgavotos svarīgi akcentēt morālo un kultūras vērtību nozīmi, neatrauti no cilvēka dabas. Līdz ar to pieaug juridiskās izglītības un juridiskās literatūras loma un atbildība.
4. Tiesiskums ir vadlīnija, tiesībpolitisks un tiesību piemērošanai noderīgs līdzeklis ar kura palīdzību valsts gan veido, gan aizsargā tiesības (starp politiku un tiesībām – allaž klātesošs līdzeklis). Šā brīža "izsalkums" pēc tiesiskuma pieprasa skaidrot pamatvērtības, lai tās neaizstātu ar viltus vērtībām.
 - 4.1. Tiesiskuma depozīts glabājas tiesību avotu daudzveidībā. Tiesiskums ir tiesiskas valsts principa praktiskās īstenošanas izpausme, lai saglabātu pamatvērtības nākošām paaudzēm. Tas vienlaikus izpaužas:
 - 1) tieši – ar tā satura un piemērošanas pamatotības skaidrojumu tiesību palīgavotos;
 - 2) netieši – kā tiesiskās apziņas sastāvdaļa, izprotot, kas ir tiesiski;
 - 3) kā normatīvi nostiprināts princips.
 - 4.2. Sabiedrības interesi pēc ilgtspējīga tiesiskuma nodrošina stabila un pieejama tiesību palīgavotu daudzveidība, kurā ir atbildes uz aktuāliem tiesību jautājumiem.
 - 4.3. Iemesli, kas pamato ilgtspējīgu tiesiskumu:
 - 1) vēsturiski;
 - 2) organizatoriski, kas saistīti konstitucionālo pamatvērtību formulēšanu un to izvēli;
 - 3) tiesību politikas nostādnes.
 - 4.4. Lietojot tiesību palīgavotus kā līdzekli tiesiskuma satura atklāšanai, lai atbildētu uz dažādiem tiesību jautājumiem, veidojas jaunas tiesību pamatavotu un palīgavotu klasifikācijas iespējas: tiesību (valstiskuma stāvokļus identificējošie), vēstures, literārie, amatpersonu izteikumi u.c.
5. Tiesnešu atsevišķās domas izpaužas kā tiesu prakses maiņas indikators un iniciatori. Tās ir vairāk kā instruējošs komentārs, kas koriģē tiesību jaunradi un tiesībpolitiku. Tās atstāj pēdas tiesību zinātnē un praksē kā tiesnešu tiesību (*judge made law*) attīstības sastāvdaļa. Līdz ar to tiesnešu atsevišķās domas var pretendēt uz patstāvīga tiesību palīgavota statusu, ietverot to starp judikatūru un tiesību doktrīnu.
 - 5.1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas un Satversmes tiesas tiesnešu atsevišķās domas atkarībā no atziņas svarīguma (ja radīta norma) noteiktos gadījumos varētu tikt ietvertas patstāvīgo tiesību avotu papildus avotu grupā.

- 5.2. Lietderīga būtu tiesnešu individuālo viedokļu obligātas publicēšanas pienākuma ieviešana (to paredzot arī normatīvi) Augstākās tiesas Senāta praksē, ne tikai skatot civillietas Senāta paplašinātajā sastāvā un administratīvās lietas kopsēdē.
 - 5.3. Tiesnešu atsevišķās domas pēc to satura var iedalīt: 1) vienlaicīgās, 2) atsevišķās nepiekrītošās (daļēji atšķirīgās nepiekrītošās; pilnīgi nepiekrītošās.) Tās ir vienpersoniskas un koleģiālas. Tiesnešu atsevišķās domas ir īpašs analītisks tiesību palīgavots, kas veicina sabiedrības saliedētību un tiesu darbības efektivitāti, jo nodrošina uzticēšanos ilgtspējīgam tiesiskumam, brīdinot par tiesnešu vairākuma iespējamām kļūdām, par iespējamu prakses maiņu nākotnē, sagatavojot tai sabiedrību.
 - 5.4. Savukārt Tiesībsarga atzinums kalpo kā preventīvs līdzeklis, lai citos līdzīgos gadījumos iestāžu praksē varētu izpausties tiesiskās vienlīdzības princips.
 - 5.5. Tiesībsarga atzinumam ir tiesībkulturāla un institucionāla ietekme uz Latvijas tiesisko domu. Tiesībsarga atzinums kalpo kā „dzīvo” tiesību un vērtību izsvēršanas skola.
6. Tiesību palīgavotus un palīglīdzekļus jāuzskata par tādiem avotiem, kas atspoguļo izmaiņas sabiedrībā un tiesiskajās attiecībās un dod sākotnējo vēstījumu likumdevējam par nepieciešamību pilnveidot esošo tiesisko regulējumu.
 - 6.1. Normatīvie akti, kuri izstrādāti un pieņemti, neievērojot vai apejot tiesiskas valsts principus, rada izkropļojumus arī to piemērošanā un kavē resursu piesaisti patiesi vajadzīgu likumprojektu izstrādei.
 - 6.2. Publiskā sektorā vēlmi pēc kazuistiska tiesiskā noregulējuma nevajadzētu atstānot ar publisko līdzekļu ekonomiju vai papildu līdzekļu piesaisti. Nevajadzīga kazuistika neveicina tiesību sistēmisku izpratni un tiesību normu saprātīgu piemērošanu, vienlaikus pazemina arī normas radītāja un piemērotāja profesionalitāti un radošumu.
 7. Doktrīna ir zināšanu – zinātniskajos pētījumos rasto atziņu kopums. Dogma (dogmatika) metodoloģisks palīglīdzeklis, kurš kā juridiskās hermeneitikas sastāvdaļa, kopā ar interpretāciju, saskaņo rīcību ar tiesībām. Tas ir mēģinājums fiksēt tiesību pamatprincipus ierobežotā laikā, noskaidrojot kā pareizi rīkoties saskaņā ar tiesībām.
 - 7.1. Dogma apkopo „ideju skrējieni”, padarot to saprotamu cilvēkiem. Tiesību zinātne ir plašāks jēdziens par tiesību doktrīnu un dogmu. Tā sevī ietver arī pētniecības un izzināšanas procesu, juridiskajā literatūrā pausto viedokļu kopumu. Tā pārbauda zināšanas no jauna tiesību palīgavotu mijiedarbībā.
 - 7.2. Tiesību zinātne pēta tiesību avotus, to atstātās liecības – radītās atziņas palīgavotos kopsakarībās, tās grupējot un sintezējot. Tā veido secinājumus un jēgpilnus skaidrojumus, ņemot vērā universālās un

specifiskās tiesību vērtības, kā nesaistošas interpretācijas pamatots piedāvājums.

- 7.3. Faktiski gan tiesību zinātnes iekšienē, gan judikatūras, doktrīnas un citu tiesību palīgavotu mijiedarbībā sākotnējās atziņas būs vairāk atziņu variantu ietekmētas, vēlākās atziņu ietekmes dos tām pieaugošu stabilitāti un reālāku (drošāku) atkārtošanos nākotnē. Pēc iespējas noturīgākas pagātnes atziņas, kas vienveidotas, būs arī ilglaicīgākas nākotnē tā saglabājot tiesību sistēmas identitāti.
- 7.4. Konstitucionālo tiesību komisijas publiskotais viedoklis „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu” satur tiesībnieku atziņas un piederīgs tiesību zinātnei kā postulēti gan empīriskā, gan normatīva rakstura pamatpieņēmumi, kas lielākoties pausti nevis aprakstoši, bet normatīvi. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklim „Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu” tiesību piemērošanas palīgīdzekļa ar augstu realizācijas pakāpi statusu var piešķirt tā atziņu izmantošana Satversmes tiesas sprieduma secinājumu daļā.
- 7.5. Sociālo u.c. zinātņu ekspertu, tostarp, politikas nozares ekspertu ieteikumiem ir tiesību piemērošanas palīgīdzekļa loma tiesību avotu sistēmā.

IZMANTOTIE AVOTI KOPSAVILKUMĀ

Literatūra

- Apse D.* Atsevišķie viedokļi un tiesību palīgavoti. Nolasīts 2005. gada 25. oktobrī kongresā „Lettonika”.
- Apse D.* Dissenting Opinion and Other Subsidiary Sources of Law as Creators of Legal Idea in the Period of the Legal System Collapse. *LU Raksti*. 719. sēj. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2007.
- Apse D.* Judikatūras jēdziena satura meklējumi Latvijā. Aktuālas tiesību realizācijas problēmas. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
- Apse D.* Kazuistikas nozīme Latvijas tiesību teorijā un vēsturē. *Likums un Tiesības*, 2008, jūnijs, 10. sējums, Nr. 6, 177.–189. lpp.
- Apse D.* Personība, pēctecība un Latvijas tiesiskā doma. *Likums un Tiesības*, 2009, maijs, 11. sējums, Nr. 5, 155.–199. lpp.
- Apse D.* Tiesību palīgavoti un Satversmes tiesa. *LU Raksti*, 703. sēj. Rīga: LU Juridiskā fakultāte, 2006, 7.–20. lpp.
- Apse D.* Tiesiskums un tiesību palīgavoti. Referāts nolasīts LU 70.konferencē 2012. gada 9. februārī Tiesību teorijas un vēstures sekcijā „Inovāciju juridiskais nodrošinājums”. Publicēts: Inovāciju juridiskais nodrošinājums. LU 70.konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
- Balodis K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
- Barcelo J.J.* Precedent in European Community Law. Interpreting precedents comparative study / edited by D.Neil MacCormic and Robert S. Summers.
- Blacks Law dictionary. 5th ed. St Paul, Minn.: West Publishing Co, 1979.
- Boštjans, M., Zupančičs.* Eiropas Cilvēktiesību tiesas precedentu un spriedumu interpretācija. *Likums un Tiesības*, 2004, Nr. 4.
- Caritas in veritate.* Pāvesta Benedikta enciklika/ KALA Raksti, 2009.
- Čepāne I.* Sabiedrības tiesību aizsardzības efektivitāte teritorijas plānošanas lietās. Grām.: Aktuālas cilvēktiesību problēmas. Konstitucionālā sūdzība. Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
- De Merieux, M.* Deriving Environmental Rights from the European Convention for the protection of Human Rights and fundamental freedoms. *Oxford Journal of legal studies*, Vol. 21, No.3 (2001).
- Gulāns A.* Augstākās tiesas attīstība: evolūcija, revolūcija vai normatīvā nolemtība? Pamatzinojums Augstākās tiesas konferencē 2005. gada 7. oktobrī, 6. lpp., www.at.gov.lv/files/docs/conferences?Gulans.doc (aplūkots 19.05.2011.).
- Iļjanova D.* *Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana.* Rīga: Ratio iuris, 2005, 57.-58. lpp.
- Jānis Pāvils II.* Vēstījums 2003. gada Vispasaules miera dienā, 5 AAS95 (2003).
- Horns N.* Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 3.
- Kalniņš E.* Tiesību tālākveidošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā: rakstu krājums Dr. habil. iur., prof. E. Melķiša zin. red. Rīga: LU, 2003.
- Kažoka I.* Satversmes nerakstītais teksts. Apaļais galds par neaizskaramo kodolu. *Rīgas Laiks*, 2012, novembris.
- Kohler-Gehrig E.* Einführung in das Recht. Heidelberg: v. Decker, 1997, S.1.

- Kovaļevska A. Tiesu prakses vienveidība tiesību uz taisnīgu tiesu kontekstā. *Jurista Vārds*, 20.11.2012., Nr. 47, 26.–27. lpp.
- Laffranque J. Dissenting Opinion and Judicial Independence. *Estonian Law Journal Juridica International*, VIII/2003.
- Larenz K., Canaris C.W. *Methodenlehre der Rechtswissenschaft*. 3. Aufl. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1995.
- Latviešu valodas vārdnīca. Rīga, 1998.
- Latvijas enciklopēdiskā vārdnīca. Sk.: <http://www.letonika.lv/groups/default.aspx?r=1107&q=ties> (aplūkots 05.12.2012.).
- Lēbers A. Ievads tiesību zinībā. Studentu padomes izdevums, Ģeodezijas un topografijas Litografija.
- Levits E. Dažas piezīmes par valststiesību zinātni un Satversmes kodolu. Grām.: Par Latvijas valsts konstitucionālajiem pamatiem un neaizskaramo Satversmes kodolu. Konstitucionālo tiesību komisijas viedoklis un materiāli. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012.
- Levits E. Ģenerālklausulas un iestādes (tiesas) rīcības brīvība (II). *Likums un Tiesības*, 2003, Nr. 7, 203. lpp.
- Levits E. Judikatūra – pamati, problēmas, piemērošana. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 1/2010.
- Levits E. Par tiesiskās vienlīdzības principu. *Latvijas Vēstnesis*, 08.05.2003., Nr. 68.
- Liddel H.G., Scott R. Revised and augmented throughout by Sir H.S.Jones with the assistance of R.McKenzie. *Greek-English Lexicon*. – Oxford of Clarendon Press, 1968, 44. lpp. ISBN 0-19-864214-8.
- Litvins G. Administratīvo tiesu efektivitāte Latvijā un Lietuvā. *Jurista Vārds*, 19.05.2009., Nr. 20.
- Loebers A. Lekcijas par ievadu tiesību zinātnē. II daļa. Studentu padomes grāmatnīca. LU, 1922.
- Melķīsis E. Attīstības tendences dažos tiesību teorijas un prakses jautājumos. Rīga: Latvijas Universitāte, 2000.
- Melķīsis E. Satversmes tiesas spriedums Valsts nekustamā īpašuma aģentūras lietā saistībā ar tiesību vienotības principu. *Likums un Tiesības*, 1999, 1. sēj., Nr. 1.
- Mits M. Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumu izmantošana Satversmes tiesā: Administratīvo pārkāpumu pārsūdzības lieta. *Likums un Tiesības*, 2002, Nr. 10, 4. sēj.
- Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: Aut. izdevums, 2004, 14. lpp.
- Neimanis, J. Judikatūra un tās saistošais spēks. *Jurista Vārds*, 08.03.2005., Nr. 9(364).
- Neimanis J. Pārdomas par administratīvās tiesvedības reformām. Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens, 2011, Nr. 3, 69. lpp. http://www.at.gov.lv/files/dokumenti/at_biletens3_web.pdf
- Niedre A. Redakcionālu iemeslu dēļ nav jāgroza likumi. *Jurista Vārds*, 08.04.2008., Nr. 14, 5. lpp.
- Nikuļceva I. Likums un tā grozījumi. *Jurista Vārds*, 08.04.2008., Nr. 14, 1.–3. lpp.
- Osipova S., Roze I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā, LU Filozofijas un socioloģijas institūta rakstu krājums Drošība un tiesiskums Latvijā. Rīga: LU, 2007.
- Peczenik A. *On Law and Reason*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1989, p.41.
- Peczenik, A. *The binding force of precedent. Interpreting precedents comparative study*/edited by D. Neil MacCormick and Robert S. Summ Adlershot: Ashgate, 1997.

- Pleps J.* Pamattiesību konstitucionālā regulējuma ģenēzes ietekme uz Satversmes 8. nodaļas normu interpretāciju. Grām.: Aktuālas cilvēktiesību problēmas. Konstitucionālā sūdzība. Satversmes tiesas 2008. un 2009. gada konferenču materiālu krājums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
- Pleps J.* Satversmes vienotības princips. *Jurista Vārds*, 23.01.2007., Nr. 4.
- Plotnieks A.* Tiesību teorija & Juridiskā metode. – Rīga: Izglītības solī, 2009.
- Raudīve K.* Pārpersonīgais un personīgais. Rīga: Oferte, 1992.
- Rehbinder M.* Rechtssoziologie. 4. Auflage. München: C. H. Beck, 2000.
- Rezevska D.* Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens*, Nr. 1/2010.
- Rodiņa A.* The Ombudsmen and Saeima: Cooperation and Conflicts, Solutions to them for Ensuring the Quality of Legal Act. The Quality of Legal Acts and its Importance in Contemporary Legal Space. Rīga: LU, 2012, 393. lpp. ISBN 978-9984-45-564-8.
- Roellecke G.* Sondervoten. FS 50 Jahre Bundesverfassungsgericht. Vol. I. Tübingen: Mohr, 2001.
- Rudevskis J.* Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas reforma: Četrpadsmitais protokols. Vai Eiropas Cilvēktiesību tiesa kļūs efektīvāka? *Likums un Tiesības*, 2005, februāris, Nr. 2, 34.–45. lpp.; marts, Nr. 3, 72.–85. lpp.
- Rüthers B.* Gastbeitrag: Richter ohne Grenzen. Frankfurter Allgemeine. 2010.06.17. Pieejams: <http://www.faz.net/>
- Rüthers/Fischer.* Rechtstheorie, 5. Auflage. Verlag C. H. Beck. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts, Grundrisse des Rechts. München 2010.
- Sinaiskis V.* Civiltiesību teorija un prakse. *Jurists*, 1933, .Nr. 4/5, 97.–103. lpp.
- Sniedzīte G.* http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_Praeterem_legem_I.pdf
- Sniedzīte G.* Tiesību palīgavoti, piemērojot tiesību normas. *Jurista Vārds*, 18.10.2005., Nr. 39. Svešvārdu vārdnīca. Rīga, 1999.
- Švarcbahs R., Bištēviņš E.* Latīņu-Latvju vārdnīca.1927.
- Terihova S.* Tiesību zinātnes attīstību nedrīkst balstīt vienīgi uz tirgus ekonomikas principiem. *Jurista Vārds*, 25.09.2012., 2. lpp. Nr. 39.
- Torgāns K.* Civiltiesību, komercietesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
- Tiesnešu tiesību jēdziena izpratne ārvalstīs. http://www.evershedsbitans.com/media/Sniedzite_TT%20jedziena%20izpratnes%20attiistiba_GS.pdf
- Zippelius R.* Juristische Methodenlehre. München, C.H.Beck, 1994.
- Zupančičs B. M.* Eiropas Cilvēktiesību tiesas precedentu un spriedumu interpretācija. *Likums un Tiesības*, 2004, Nr. 4.
- Лазарев, В. В.* Общая теория права и государства. Москва: Юрист, 1997.

Tiesu prakse

- Eiropas Cilvēktiesību tiesa. Spriedumu izlase. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2003.
- Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2004. gada 7. decembra lēmums lietā Mencena pret Latviju. *Latvijas Vēstnesis*, 06.04.2005., Nr. 54; pieejams arī: <http://hudoc.echr.coe.int/>
- Eiropas Savienības Tiesas nolēmumi. Pieejami EST mājas lapā: <http://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=lv> un ES tiesību aktu datu bāzē: eur-lex.europa.eu/:
- 1997. gada 13. maija spriedums lietā C-233/94 Vācija/Eiropas Parlaments un Eiropas Savienības Padomi.
 - 2005. gada 22. novembra spriedums lietā C-144/04 *Mangold v Helm*

- 2011. gada 12. maija spriedums lietā C-291/09 *Malgożata Runevič-Vardyn un Łukasz Paweł Wardyn pret Vilniaus miesto savivaldybės administracija un citi*

Latvijas Republikas Satversmes tiesas nolēmumi. Pieejami arī Krājumos (1997–2009) un Satversmes tiesas mājās lapā: <http://www.satv.tiesas.gov.lv> :

- 2000. gada 30. augusta spriedums lietā Nr. 2000-03-01. *Latvijas Vēstnesis*, 01.09.2000., Nr. 307/309.
- 2001. gada 21. decembra spriedums lietā Nr. 2001-04-0103. *Latvijas Vēstnesis*, 22.12.2001., Nr. 187.
- 2003. gada 23. aprīļa spriedums lietā Nr. 2002-20-0103. *Latvijas Vēstnesis*, 24.04.2003., Nr. 62.
- 2003. gada 27. jūnija spriedums lietā Nr. 2003-04-01. *Latvijas Vēstnesis*, 01.07.2003., Nr. 97.
- 2004. gada 7. jūlija spriedums lietā Nr. 2004-01-06. *Latvijas Vēstnesis*, 09.07.2004., Nr. 108.
- 2005. gada 22. marta spriedums lietā Nr. 2004-13-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 30.03.2005., Nr. 50.
- 2006. gada 15. jūnija spriedums lietā Nr. 2005-13-0106. *Latvijas Vēstnesis*, 20.06.2006., Nr. 95.
- 2011. gada 18. marta spriedums lietā Nr. 2010-50-03. *Latvijas Vēstnesis*, 22.03.2011., Nr. 45.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvais departaments 2009. gada 5. marta spriedumā lietā Nr. SKA-175/2009. http://www.tiesas.lv/files/AL/2009/03_2009/05_03_2009/AL_0503_AT_SKA-0175_09.pdf

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta nolēmumi kopā ar senatoru atsevišķajām domām. Pieejami Latvijas Republikas Augstākās tiesas mājaslapā: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/>:

- 12.05.2010. spriedums lietā Nr. SKC-11/2010 un senatora A. Laviņa atsevišķās domas;
- 15.12.2010. spriedums lietā Nr. SKC-157/2010 un senatores M. Zaģeres un senatores A. Briedes atsevišķās domas;
- 02.02.2011. spriedums lietā Nr. SPC-4/2011 un senatora N. Salenieka atsevišķās domas;
- 13.04.2011. spriedums lietā Nr. SKC-43/2011 un senatores M. Zaģeres atsevišķās domas;
- 02.11.2011. lēmums lietā Nr. SKC-781/2011 un senatora N. Salenieka atsevišķās domas;
- 28.11.2012. spriedums lietā Nr. SKC-2263/2012 un senatoru Valerijana Jonikāna un Alda Laviņa atsevišķās domas.

Citi prakses materiāli

- Ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, 86. lpp. <http://nvo.ise-lv.eu/upload/latvija2030.saeima.pdf>
- Pāvesta uzruna Starptautiskā kongresā par dabiskajiem morāles likumiem dalībniekiem. 2007. gada 12. februāris, arī Enciklika Centesimus Annus 48, 852-854. http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_01051991_centesimus-annus_en.html (aplūkots 03.02.2010)
- Krustiņa V. un Antoneviča M. intervija ar Romānu Apsīti: Ar cilvēktiesībām nevajag pārsāļit. *Latvijas Avīze*, 18.03.2011.

- Saeimas 2004. gada 19. maija pavasara sesijas sestās sēdes stenogramma. Pieejama: <http://www.saeima.gov.lv>
- tiesībsarga 2008. gada 23. decembra atzinums
- Tiesībsarga atzinums dod iespēju valsti sūdzēt tiesā. Pieejams: <http://www.diena.lv/lat/politics/sabiedriba/tiesibsargs-skolas>.
- tieslietu ministra 2013. gada 15. janvāra vēstule Nr. 1-22/175
- The Preconditions for establishing an effective Ombudsman institution by Chief Parliamentary Ombudsman Mats Melin, Sweden, at the Conference „The Ombudsman in the democratic state governed by the rule of law”, Riga, December 4, 2006 http://www.tiesibsargs.lv/lat/laba_parvaldiba?

Tiesību akti

- Latvijas Republikas Satversme
- Grozījumi Administratīvā procesa likumā: 01.11.2012. likums (spēkā no 01.01.2013.). *Latvijas Vēstnesis*, 21.11.2012., Nr. 183.
- Grozījumi Civilprocesa likumā: 25.02.2009. likums. *Latvijas Vēstnesis*, 25.02.2009., Nr. 31
- Grozījumi likumā „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu: 21.02.2008. likums. *Latvijas Vēstnesis*, 04.03.2008., Nr. 35.
- Politisko organizāciju (partiju) finansēšanas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 02.08.1995., Nr. 114; Ziņotājs, 07.09.1995, Nr. 17
- Tiesībsarga likums: pieņemts 2006. gada 6. aprīlī (spēkā no 01.01.2007.). *Latvijas Vēstnesis*, 25.04.2006., Nr. 65.
- Igaunijas Republikas konstitūcija. <http://www.president.ee/en/republic-of-estonia/the-constitution/index.html>

Avoti internetā

<http://www.delfi.lv/archive/>

<http://www.echr.coe.int>.

<http://www.humanrights.lv>

<http://www.tiesibsargs.lv>

